

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Anders Ture Lindstrøm

**Landet
Slesvig-Holstens
politiske historie
i hovedtræk
1945-1954**

FLENSBORG 1975

**LANDET
SLESVIG-HOLSTENS
POLITISKE HISTORIE
I HOVEDTRÆK
1945-1954**

LANDET
SLESVIG-HOLSTENS
POLITISKE HISTORIE
I HOVEDTRÆK
1945-1954 .

Af
Anders Ture Lindstrøm :

Udgivet af
Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig

FLENSBORG 1975 2025.

**Anders Ture Lindstrøm: »Landet Slesvig-Holstens
politiske historie i hovedtræk 1945–1954«
er udgivet af Studieafdelingen ved
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1975.
Trykt i Th. Laursens Bogtrykkeri A/S, Tønder.
© Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for
Sydslesvig, Flensborg.
Ekspedition: Th. Laursens Bogtrykkeri, 6270 Tønder.
ISBN 87 980393 1 8**

INDHOLD

Forord	9
1. Introduktion	11
2. Slesvig-Holsten 1945–1946	13
Forvaltningens etablering og landdagens tilblivelse 13	
Afnazificeringen 17	
3. Britisk demontagepolitik	21
Krisen i det britisk-tyske samarbejde i sommeren 1946 24	
Interviewet med Steltzer 5. december 1946 25	
4. Britisk decentraliseringspolitik	27
5. Reorganisering af det politiske liv	30
Oprettelsen af SPD, Slesvig-Holstens socialdemokratiske parti 30	
Oprettelsen af CDU, det kristelige demokratiske parti 38	
6. Reorganiseringen af de slesvig-holstenske landbrugsorganisationer	40
7. Britisk pressepolitik i Slesvig-Holsten	43
8. Det tyske nationale sammenbrud og den sydslesvigske separatisme	47
9. Forholdet mellem danskorienterede socialdemokrater og SPD SPD-kongressen i Nürnberg 71	60
10. Den socialdemokratiske regeringsperiode. Landsregeringerne Lüdemann og Diekmann 1947–1950	74
Regeringen Lüdemann 1947–49 75	
Situationen i de vestlige besættelses- zoner 78	
Socialdemokratiske reformer 81	
11. Organiseringen af flygtningene	84
Flygtningenes økonomiske og sociale situation 84	
Organiseringen af flygtningene 87	
Flygtningepartiets ideologiske udvikling 97	
12. Fra London-Konferencen til Kiel-erklæringen (Oktober 1948 – september 1949)	100
Kiel-forhandlingerne i 1949 om sikringen af de danske sydslesvigeres rettigheder 105	
13. Striden om den slesvig-holstenske forfatning	115
14. De kristelige-demokrater overtager regeringsmagten	117

	Valgkamp og valg 1950 117 Spillet om regeringsmagten efter landdagsvalget i 1950 118	
15.	Regeringen Bartram 1950–1951	121
	Slesvig-Holstens økonomiske misère 125 Koalitionsproblemer. Tyske modsætninger 127 Bartrams fald 130	
16.	Landsregeringen Lübke 1951–1954	132
	De borgerlige koalitionsregeringers flygtningelovgivning 137 Jordreform og flygtningeintegration 141 Slesvig-Holsten og sammenlægningsplanerne i Nordtyskland 143 Lübke-regeringens grænsepolitik 146	
17.	Forholdet mellem danskorienterede socialdemokrater og SPD 1949–1954	153
18.	Efterskrift: Tiden frem til 1963	163
19.	Danske statsministre, tyske forbundskanslere og slesvig-holstenske ministerpræsidenter efter 1945	176
	Mandatfordelingen i den slesvig-holstenske landdag 1946–1975	178
20.	Noter og henvisninger	181
21.	Kilde- og litteraturfortegnelse	190
22.	Register	193

FORORD

Denne bog har til formål at skildre oprettelsen af landet Slesvig-Holsten og udviklingen i dette land i det første vanskelige årti efter 1945.

Det har været naturligt at koncentrere skildringen om en række væsentlige aspekter af den politiske, økonomiske og sociale udvikling, således at hovedlinierne i det slesvig-holstenske samfunds udvikling tydeligt fremtræder. Sydslesvigske problemer og mindretalsspørgsmål behandles kun i den her givne sammenhæng.

Bogen er et forsøg på at give en kritisk fremstilling af denne periode i landet Slesvig-Holstens historie, et emne, hvorom der ikke foreligger megen tilgængelig litteratur. Det er forfatterens håb, at denne fremstilling må blive suppleret med videnskabelige undersøgelser og udgivelser i større antal end hidtil. Der er brug for et mere alsidigt og perspektivrigt billede af landets historie efter 1945.

For velvillig assistance ved fremskaffelse af arkivmateriale takker jeg Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København, Dansk Generalsekretariat, Flensborg, og Landesarchiv Schleswig-Holstein, Slesvig.

En varm tak skylder jeg professor Troels Fink for støtte, inspiration og kritik under udarbejdelsen af manuskriptet og Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig for gode år i Flensborg.

For væsentlig hjælp ved udgivelsen takker jeg dr. phil. Johann Runge og cand. phil. Carsten Mogensen samt Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Anders Ture Lindstrøm

1. INTRODUKTION

I begyndelsen var kaos. Dette kan man uden overdrivelse sige om den situation, der forelå for Tyskland i 1945, da de sidste tyske tropper havde kapitulert og suveræniteten var afgivet til de allierede. Som den tyske historiker Gustav Stolper har skrevet: »Deutschland hatte seine Stimme verloren. Es war zurückversetzt in das Jahr Null seiner politischen Geschichte.«¹ I modsætning til tidligere nederlag havde tyskerne ikke blot mistet mange millioner mennesker, et omfattende territorium og uhyre materielle værdier; de havde også mistet deres identitet som stat og samfund. Hitlers regime havde kastet det tyske folk ud i en politisk og økonomisk katastrofe. ». . . Deutschland hatte das elementare Recht der Nation aufs Spiel gesetzt und verloren, es konnte seine Geschicke nicht mehr selbst bestimmen, es gab keinen deutschen Staat mehr . . .«.²

Med besættelsen fulgte en tid, hvor de allierede magter med vekslende held og ihærdighed søgte at presse fire forskellige samfundsmodeller ned over hovedet på de slagte tyskere, et forsøg, der i den vestlige del af det besatte Tyskland dog gradvist blev opgivet, efterhånden som den kolde krig udviklede sig, og tyskernes og de vestallieredes interesser faldt sammen i ønsket om at opretholde en demokratisk samfundsform, samtidig med, at det hurtigt erkendtes, at det vesttyske industripotentiel var af afgørende betydning for Vesteuropas genopbygning. Besættelsestiden betød en stor risiko for den tyske nations fortsatte eksistens inden for en fælles stats rammer; tysk enhed blev i stigende grad til en fiktion.

Alvorligst var udviklingen i den sovjetiske besættelseszone. Det sovjetisk besatte område fik snart påtrykt en kommunistisk præget samfundsform, og østzonen blev gradvist afskåret fra de øvrige besættelseszoner. Men også andre steder var der problemer. De franske myndigheder støttede fra første færd alle løsrivelsestendenser i det økonomisk og industrielt vigtige Saar-område. Den franske regering arbejdede målbevidst på at indlemme Saar-regionen i Frankrig. Fra 18. december 1946 eksisterede der en toldgrænse mellem Saar og det øvrige tyske område. I juni 1947

indførtes en særlig valuta for regionen. Men allerede den 20. november samme år blev denne »Saarmark« erstattet af den franske Franc. Samtidig ophævedes toldgrænsen til Frankrig. Med en særlig forfatning for Saar markerede man i december 1947 fra fransk side yderligere de ønskede særbeholdninger. Saar skulle gøres uafhængigt af Tyskland og integreres i fransk økonomi³.

I den nordvestlige del af Tyskland stod den britiske besættelsesmagt med ansvaret. Dens politik blev til at begynde med en række improvisationer.

Da briterne i 1946 opdelte det preussiske territorium fik den preussiske provins Slesvig-Holsten status som delstat. Samfundspolitisk karakteriseredes perioden 1945–50 først og fremmest af socialdemokraternes ihærdige forsøg på at gennemføre en virkelig fornyelse i det nye land. En økonomisk og politisk strukturreform strandede imidlertid, delvis på grund af de uoverkommelige byrder der med flygtningepresset var pålagt det slesvig-holstenske samfund.

Desuden førte sammenbruddet i Sydslesvig til en voksende dansk bevægelse, og under flygtningepresset udviklede der sig en overgang en stærk løsrivelsesbevægelse. Alle muligheder var endnu åbne, der eksisterede ikke et fast tysk statsligt eller samfundsmæssigt grundlag.

Den danske bevægelse i Sydslesvig skabte store problemer, men med Kiel-erklæringen i 1949 nåedes en afklaring, og bevægelsen begyndte at stagnere. Med landdagsvalget i 1950, da SPD afløstes af en borgerlig regeringskoalition med CDU som det ledende parti, indtrådte indrepolitisk en krisetid. CDU var i årene efter 1945 kommet ind som en afgørende politisk nydannelse, en samling af de i begyndelsen splittede borgerlige kræfter. Flygtningene, hvis parti udvikledes med voldsom kraft, og de kristelige demokrater gennemførte sammen med de mindre borgerlige partier en borgerlig-konservativ blokdannelse, men dette betød langtfra stabilisering. Splittelsen i de kristelige-demokraters rækker og den kritiske økonomiske og sociale situation truede fortsat det slesvig-holstenske samfunds muligheder for at normalisere forholdene. Først da Fr. W. Lübke i 1951 blev ministerpræsident lykkedes det at styre en kurs, der gradvist førte Slesvig-Holstens politik ind i et fastere leje og stabiliserede CDU som regerende og førende politisk parti. Lübkes borgerlige reformpolitik og hans målbevidsthed sikrede en større tillid til landet Slesvig-Holstens levedygtighed. Tillige mærkedes forbundsrepublikkens generelle økonomiske opsving, der bidrog til at mildne de sociale spændinger.

Nationalpolitisk betød Lübke-æraen en fortsættelse af en traditionel borgerlig tysk nationalisme, der sigtede mod en reduktion af den danske bevægelse, indtil kun det »ægte« danske mindretal var tilbage. Først med Bonn-København-erklæringerne i 1955, der må ses på baggrund af forbundsrepublikkens indtræden i NATO, indledtes en varigere national afspænding.

Under ministerpræsident Kai-Uwe von Hassel, der afløste Lübke i 1954, indtrådte en varig konsolidering af slesvig-holstensk politik såvel som af den økonomiske situation. Von Hassel sikrede de borgerlige kræfters greb om styret i Slesvig-Holsten for en længere periode. Mens han var ministerpræsident, kunne man i Slesvig-Holsten iagttage et opgør med den nazistiske fortid, omend det kom noget tøvende. Da von Hassel i 1963 blev forsvarsminister i forbundsregeringen i Bonn, var situationen stabil. Demokratiet havde for alvor fæstnet sig. Flygtningene var hverken en partimæssig eller en nationalpolitisk urovækkende faktor længere. Slesvig-Holsten var blevet et land på linie med de øvrige delstater i forbundsrepublikken.

2. SLESVIG-HOLSTEN 1945–1946

Forvaltningens etablering og landdagens tilblivelse

Allerede inden den anden verdenskrigs afslutning havde de allierede stormagter USA, Sovjetunionen og Storbritannien aftalt, at der skulle oprettes et fælles besættelsesstyre i Tyskland og Østrig, når krigen var ført til sejr.

På de allierede konferencer, hvoraf de kendteste er Teheran-, Quebec- og Yalta-konferencerne, blev Nordvesttyskland og dermed den preussiske provins Slesvig-Holsten tildelt Storbritannien som besættelseszone. Kun Bremen dannede en undtagelse, idet denne vigtige havneby tilfaldt USA. Med henblik på gennemførelsen af besættelsesstyret havde de allierede allerede under krigen oprettet mere eller mindre improviserede enheder, der skulle varetage de forvaltningsmæssige opgaver i de besatte tyske regioner⁴.

For Slesvig-Holsten blev afslutningen af krigen i maj 1945 næsten værre end selve de foregående krigsår. Det tyske sammenbrud og den dermed sammenhængende flygtningetilstrømning, der forøgede Slesvig-Holstens befolkning med ca. 72 %, fremkaldte kaotiske tilstande. Befolk-

ningsantallet steg fra 1.646.000 i 1945 til 2.652.000 i 1948 og til 2.661.000 i 1949. Den 1.juni 1949 registreredes 1.173.602 flygtninge og evakuerede i Slesvig-Holsten. Værst var det gået ud over landsdelens sydøstlige områder, hvor der var flere flygtninge end hjemmehørende. Men også i enkelte dele af Sydslesvig nåede eller overgik flygtningenes antal de hjemmehørendes; således udgjorde flygtningene i Egernførde 54 % af den samlede befolkning, i Rendsborg amt 48,8 %, i Flensborg amt 47,5 %, i Ejdersted amt 47,1 %, i Slesvig amt 45,5 %, i Sydtønder amt 41 % og i Husum amt 40,2 %. Politisk, økonomisk og socialt blev Slesvig-Holsten på den måde i endnu højere grad end de fleste øvrige tyske områder kriseram⁵.

De første måneder af den britiske besættelse var præget af de problemer, der var forbundet med at etablere et minimum af orden i den kaotiske situation. I den første tid gjaldt det om at klare en kritisk forsynings-situation og at overvinde de dårlige kommunikationsmuligheder.

Administrativt gennemførte den britiske besættelsesmagt i første omgang ikke større reformer. Den indsatte den erfarne embedsmand Otto Hoevermann, der 1939–45 havde været en af topadministratorerne i forvaltningen af provinsen Slesvig-Holsten, som kommissarisk overpræsident og dermed øverste tyske forvaltningschef. Besættelsesmagten udnyttede de forhåndenværende rutinerede tyske embedsmænds administrative evner til at få hold på situationen, mens militærregeringens stab vænede sig til de lokale forhold⁶.

Overpræsidenten havde det øverste opsyn med de forskellige forvaltningsgrene og ledede gennem borgmestre og landråder byer og landkredse (amter). I praksis herskede i landkredsforvaltningerne særdeles tilfældige forhold. Det britiske militærstyre holdt nøje kontrol med de enkelte forvaltninger, men indrettede sig i den første overgangstid pragmatisk. I realiteten var forvaltningscheferne lige så stærke som under nazistyrer, blot blev den centrale kontrol ikke udøvet af partiet, men af de britiske myndigheder. Det autoritære Hitler-regime var blevet erstattet af en slags militærdiktatur⁷. Hoevermann var en skarp modstander af den gryende danske bevægelse. Gennem sin personalepolitik favoriserede han flygtningene. Fra dansk side opfattedes hans systematiske ansættelse af flygtninge som embedsmænd som en urimelighed, der udelukkede de hjemmehørende demokratiske embedsmænd, der var blevet udrenset af nazisterne efter 1933⁸. Hans indflydelse blev dog kun kortvarig. Den 15. november 1945 blev Hoevermann afløst af Theodor Steltzer. Hermed havde den bri-

tiske militærregering taget de første skridt til en demokratisering. Selv om Steltzer i første omgang kun blev overpræsident og leder af den slesvig-holstenske forvaltning, var det dog klart, at et politisk skifte var indtrådt.

Theodor Steltzer var jurist, men tillige uddannet i den preussiske generalstab. Han havde været transportofficer under den første verdenskrig og derefter 1920–33 landråd i Rendsborg. Han var kendt som en personlighed med en respektabel demokratisk baggrund. Den nazistiske magtovertagelse i 1933 kostede ham stillingen som landråd.

Under den anden verdenskrig var Th. Steltzer officer i de tyske besættelsestropper i Norge, men indtog en kritisk holdning til det nazistiske regime og bidrog til, at nordmændene i adskillige tilfælde blev advaret om tyske terroraktioner. Han knyttede ved sin virksomhed i Norge adskillige forbindelser til fremtrædende norske personligheder. Han deltog i den såkaldte Kreisauer-kreds i den tyske opposition mod Hitler, kom i fængsel efter attentatet mod Hitler 20. juli 1944 og var nær blevet henrettet på grund af sin tilknytning til denne antinazistiske modstandskreds. Umiddelbart efter krigens afslutning havde Steltzer været med til at grundlægge Berlin-afdelingen af CDU, og han flyttede derefter tilbage til Slesvig-Holsten, hvor de britiske besættelsesmyndigheder hurtigt blev interesseret i ham.

Theodor Steltzer repræsenterede således både en mønsterværdig anti-nazistisk demokratisk holdning og gode administrative evner, og han var endelig, hvad der stemte godt overens med britiske hensigter, interesseret i at demokratisere Tyskland og i at decentralisere forvaltningen⁹.

Som led i afviklingen af den tidligere preussiske struktur oprettedes mellem februar og august 1946 en særlig forvaltning for Slesvig-Holsten med sæde i Kiel. Denne skulle underkastes politisk kontrol af et organ, der repræsenterede forskellige befolkningsgrupper og interesser. Dette organ, den rådgivende provinsiallanddag, var allerede trådt sammen første gang den 26. februar 1946. Det var en forsamling udnævnt af militærregeringen og sammensat af repræsentanter for de enkelte kredse, politiske partier, kirken samt de forskellige interesseorganisationer. De slesvig-holstenske partier og interessegrupper havde dog ikke selv fået nogen indflydelse på sammensætningen; provinsiallanddagen var udnævnt oppefra, men både den britiske civilguvernør Hugh de Crespigny og Th. Steltzer anså oprettelsen af den ganske vist endnu ikke folkevalgte landdag for at være et vigtigt skridt på vejen frem mod demokratiske styreformere. Ved åbningsmødet fremhævede Th. Steltzer, at man med oprettelsen

af landdagen havde fået demokratisk kontrol med forvaltningen, og han understregede selvstyretankens værdi og Slesvig-Holstens »Eigenständigkeit«, den slesvig-holstenske regions selvstændige identitet¹⁰. Foreløbig var den nu udnævnte landdags udfoldelsesmuligheder begrænsede; det vigtigste var, at der blev oprettet en række udvalg til kontrol af administrationen. Alle væsentlige sager skulle ordnes i overensstemmelse med militæradministrationens ønsker og direktiver. Den nyudnævnte provinssianddag overtog straks sine funktioner. Der blev oprettet syv hovedudvalg, der efter en overgangsperiode skulle ophøjjes til politiske udvalg med udvalgsformændene som ministre. Udvalgsformandsposterne blev besat af repræsentanter for de politiske partier, med ligelig repræsentation for CDU og SPD. Den erfarne socialdemokratiske partiveteran Wilh. Kuklin-ski blev den 6. april 1946 udnævnt til stedfortræder for den kristelig-demokratiske Th. Steltzer.

I maj 1946 var der en udvikling i gang, der pegede mod dannelsen af en særlig slesvig-holstensk delstat, uanset at formaliteterne ikke var i orden. Endnu var Preussen ikke, som forudset i Potsdam, blevet opløst, og Slesvig-Holsten var derfor juridisk og formelt set stadig en preussisk provins, men besættelsesmagten gik uden videre over til at anvende betegnelserne landsregering, landdag og landsforvaltning¹¹. Med udnævnelsen af Th. Steltzer til ministerpræsident og ophøjelsen af landdagens udvalgsformænd til landsministre markerede briterne den fortsatte udvikling mod tysk demokratisk selvstyre.

Samtidig havde man på militærregeringens foranledning udarbejdet en forfatning, der dog af uvisse grunde aldrig formelt blev godkendt af selvsamme militærregering. Ikke desto mindre blev denne forfatning i praksis grundlaget for det parlamentariske liv i Slesvig-Holsten, indtil en ny forfatning og forretningsorden blev vedtaget i december 1949, efter at en egentlig vesttysk stat med forbundsrepublikkens oprettelse var opstået¹². Som led i den almindelige decentraliseringspolitik og i overensstemmelse med Potsdamaftalerne sønder slog den britiske besættelsesmagt i den britiske zone, om end ikke særlig konsekvent, de derværende rester af Preussen som politisk og administrativ enhed. Den 23. august 1946 forkyndte briterne, at de tidligere preussiske provinser, deriblandt Slesvig-Holsten, foreløbig skulle have statsretslig status som »Länder«, dvs. som delstater. Samtidig oprettede de en ny stor politisk-administrativ region, bestående af forskellige tidligere preussiske provinsdele, delstaten Nordrhein-Westfalen. Dannelsen af denne store delstat, omfattende 48 % af den bri-

tiske zones befolkning og med et meget stort økonomisk potentiel, vakte stor utilfredshed i Slesvig-Holsten. Det førte i første omgang til, at landdagen henstillede, at der blev oprettet endnu en stor delstat i den britiske zone, så der opstod en politisk-økonomisk modvægt til Nordrhein-Westfalen. Ellers risikerede de mindre regioner at blive dominerede af den store delstat i den praktiske politik.

Efter kommunevalgene 15. september og kredsvalgene 13. oktober 1946 opløste militærguvernøren den først udnævnte landdag og lod den i november forny under hensyntagen til valgresultaterne. Ved kredsvalgene havde SPD fået 41 %, CDU 37,3 %, FDP 6,1 % og KPD 5,1 % af stemmerne. Det danske mindretal havde ikke fået lov til at stille op som selvstændigt parti, men fik til sine som uafhængige opstillede kandidater 207.518 stemmer, hvad der svarer til ca. 80.000 vælgere. SSF fik 7,3 % af stemmerne i Slesvig-Holsten – men opnåede 34,1 % af stemmerne i Slesvigs 7 nordlige distrikter. Efter rådslagninger mellem militærregeringen og landsregeringen fastlagdes mandatfordelingen i forhold til de afgivne stemmer. SPD fik 25 mandater, CDU 23, FDP 4, de dansksindede sydslesvigere fik 3, KPD (kommunisterne) 1 mandat, DKP, et tysk konservativt parti, 1 mandat og DRP, et nationalt parti, 1 mandat.

Kort efter udpegelsen af den ny landdag i november 1946 blev Th. Steltzer endnu engang udnævnt til ministerpræsident af besættelsesmyndighederne og opfordret til at danne en koalitionsregering bestående af CDU og SPD. Som stedfortrædende ministerpræsident fik han den socialdemokratiske politiker Hermann Lüdemann, der få måneder efter skulle blive hans efterfølger. Koalitionsregeringen fungerede indtil det første frie landdagsvalg i april 1947.

Den 25. februar 1947 bekræftede den allierede kontrolkommission for Tyskland formelt, at Preussen var opløst¹³.

Afnazificeringen

Ved de forskellige store allierede konferencer om efterkrigstidens problemer blev det bestemt, at der skulle ske en grundig udrensning i Tyskland i form af et retsopgør med nazisterne og deres håndlangere. Der var også enighed om, at dette retsopgør ikke skulle overlades til tyskerne selv, men skulle administreres af besættelsesmagterne. Den internationale militærdomstol, der den 8. august 1945 blev oprettet i Nürnberg i overensstemmelse med Potsdam-beslutningerne, førte fra november 1945 til august 1946 krigsforbryderprocesser mod førende nazister. Ved processerne blev

en lang række topnazister derefter idømt dødsstraf eller langvarige frihedsstraffe.

Disse domme blev fulgt op af en lang række processer i de forskellige besættelseszoner og af retssager i de tidligere tyskbesatte lande. Som spændingen mellem øst og vest voksede, svandt dog de allieredes interesse for en streng strafforfølgelse af de ansvarlige nazister, og de allieredes inkonsekvente holdning i bedømmelsen af krigsforbrydelser gjorde det vanskeligt for det tyske retsvæsen at finde et ståsted i forbindelse med retsopgøret, noget, der i forvejen var meget besværligt, fordi mange dommere havde været aktivt engageret i det nazistiske justitsapparat.

Den amerikanske besættelsesmagt gik tidligt og meget grundigt i gang med afnazificeringen, for senere, efterhånden som koldkrigskonfrontationen udviklede sig, at mildne den.

Briterne gik senere i gang, men de greb opgaven an på en anden måde. De beholdt i højere grad end amerikanerne selv den direkte kontrol med udrensningen af tidligere nazister og overlod kun ugerne tyskerne afnazificeringsopgaver. Afnazificeringen i sig selv og de meget forskellige metoder, der anvendtes i de forskellige besættelseszoner, betød, at civilbefolkningen havde vanskeligt ved at acceptere udrensningerne. De kom til at virke for vilkårligt, set fra tysk synsvinkel¹⁴.

I Slesvig-Holsten forløb udrensningen efter den daværende ministerpræsident Steltzers opfattelse også på en uheldig måde. Steltzer gik ind for en afnazificering i forhold til de implicerede nazisters faktiske indflydelse i nazitiden. De britiske besættelsesmyndigheder derimod handlede efter mere formalistiske retningslinjer. Derved indtraf netop det, Steltzer og formentlig mange andre tyske demokrater frygtede, at medløberne, de nominelle nazister, blev behandlet hårdere end de egentlige gamle og indflydelsesrige nazister¹⁵. Desuden var briterne som senere de tyske myndigheder ret inkonsekvente, når det drejede sig om at behandle sager vedrørende gamle nazistiske forvaltningseksperter, der var anerkendte for deres dygtighed. Disse blev snart behandlet blidere, uanset deres »brune« fortid.

På grund af den tvetydige udrensningspolitik afslog alle delstater i de vestlige zoner med undtagelse af Slesvig-Holsten at gennemføre egentlige afnazificeringslove.

Så såre besættelsestiden var ovre, sørgede de borgerlige partier i Slesvig-Holsten for at standse afnazificeringen, ikke mindst presset af flygtningepartiet BHE. Mange af de tidligere udrensede embedsmænd blev

genansat. Kun hvis sådanne af tyske instanser var blevet erklæret direkte uanvendelige på grund af deres fortid, kunne deres genansættelse forhindres¹⁶.

Til dels på grund af tekniske vanskeligheder med at identificere naziforbryderne og på grund af de hurtigt indtrædende allierede forbehold af politisk art blev der kun gennemført en strafferetlig afregning af et begrænset antal naziforbrydelser for perioden 1933–45. Politisk blev afregningen med fortiden et permanent problem i Slesvig-Holsten og den øvrige forbundsrepublik, og i udlandet blev vesttyske reaktioner på nazitidens ugerninger en prøvesten for vurderingen af det spæde vesttyske demokrati¹⁷.

Sit litterære monument fik den allierede afnazificering i den massive selvbiografiske roman »Der Fragebogen« (1951), hvor den fra Slesvig-Holsten stammende politiske fribytter og forfatter Ernst von Salomon skildrer sin interessante og brogede politisk-litterære karriere, der for ham som for utallige små og store nazister samt »mistænkelige« personer endte med ophold i allieret interneringslejr. Titlen på Ernst von Salomons bog hentyder til det lige så detaljerede som naive spørgeskema, som tyskerne efter krigen måtte udfylde om deres fortid. De utroligt detaljerede spørgsmål var en åben invitation til dokumentfalsk. I »Der Fragebogen«, der er udformet som kapitler svarende til de allierede spørgsmål i skemaet, gør Salomon rede for sin brogede vej og de mennesker, han mødte på denne. Han skildrer sin opvækst og ungdom i Kiel, hvor han blev preussisk og tysk-national. Han nåede at blive kadet før den første verdenskrig var forbi og deltog efter krigen i væbnede konflikter med polakker i Schlesien. Hans tilknytning til de »nationale« republikfjendtlige kredse i Weimarrepublikken og hans aktive revolutionære kamp mod Weimartidens demokratiske styre medførte tugthusstraffe. Efter afsoningen og agitation for at radikaliserer landbefolkningen i Slesvig-Holsten sidst i tyverne kom han bl.a. i kontakt med frikorpslederen kaptajn Ehrhardt og stiftede derigennem bekendtskab med en række stornazister. Han kom ind i den ultrakonservative forfatter Hans Grimms kreds og blev som han anløben, om end ikke nazist.

Efter Weimarrepublikkens fald udviklede Salomon langsomt en mere kritisk holdning til nazismen; han blev således aldrig partimedlem. Ved krigens afslutning opholdt han sig i Bayern og deltog i de sidste kampe. Kort efter den amerikanske indrykning blev han arresteret af amerikanerne af sikkerhedshensyn, han var en »security risk«. Salomons store afsnit i

»Der Fragebogen« om den behandling, den vilkårlighed, der udvistes over for den brogede skare af internerede, der omfattede alt fra stornazister til uheldige mennesker, der virkede mistænkelige og derfor blev arresteret som »sikkerhedsrisici«, illustrerer og forklarer den uforståenhed, med hvilken mange tyskere mødte opgøret¹⁸.

Interneringslejren, af tyskerne kaldet »Hunger- und Prügellager«, viser, som han skriver, at »life is strange and world is bad.« Det amerikanske militærs brutalitet var stor ifølge von Salomon, alle internerede blev regulært mishandlet under opholdet i lejrene, og de internerede fik lov til at sulte som det øvrige Tyskland. Efter mere end et års vilkårlig internering blev Ernst von Salomon løsladt, han var blevet tilbageholdt ved en fejltagelse¹⁹.

»Der Fragebogen« fik ikke uden grund stor respons i tyske læserkredse, den ætsende skildring af allieret vilkårlighed og hensynsløshed symboliserede mange tusind tyskeres erfaringer og desillusion. Den styrkede utvivlsomt også kynismen og den mentale flugt fra fortiden. De allieredes vilkårlighed blev i en betragtelig del af de voksne tyskeres rækker et udmærket alibi for at undlade at aflægge regnskab for egne synder. Reaktionen i forbundsrepublikken, i Slesvig-Holsten og de øvrige vesttyske delstater blev derefter, da tyskerne atter delvist var herrer i deres eget hus.

Endnu mere illustrerende for hvordan tyskerne reagerede på den allierede forfølgelse af nazisterne og behandlingen af uskyldigt mistænkte, var kontrasten mellem hvorledes ofrene for nazismen blev behandlet sammenlignet med fremgangsmåden over for de gamle nazister, krigsforbryderne inklusive. Ganske vist fik naziforfulgte erstatning, men ofte først efter en meget besværlig procedure. Topembedsmænd og officerer fra nazitiden, også krigsforbrydere, kunne derimod få store pensioner, også i Slesvig-Holsten.

Først i løbet af halvtredserne og tresserne indtraf den mere selvstændige vesttyske reaktion mod nazismen. Det var et besværligt, ofte meget tøvende opgør²⁰, der hyppigt kunne virke meget halvhjertet, men det viste alligevel en voksende retsbevidsthed i de offentlige organer, foruden i aviserne også i radio og fjernsyn.

3. BRITISK DEMONTAGEPOLITIK

Ligesom tyskerne i almindelighed havde svært ved at forstå afnazificeringsmetoderne, reagerede de mod den endnu mere uforståelige demontagepolitik.

Ved Potsdamaftalerne bestemte de allierede stormagter, at de tyske krigsindustrier skulle afvikles og at industriproduktionen i det hele taget skulle begrænses. Tysk erhvervsliv skulle i højere grad baseres på landbrug og fremstilling af forbrugsgoder til hjemmemarkedet. Både Slesvig-Holsten og de øvrige dele af det tidligere tredje rige blev ramt af denne industriafviklingspolitik, der hverken blev forstået eller accepteret fra tysk side. Den tyske civilbefolkning kunne ikke anerkende målsætning eller metoder i de allierede bestræbelser på at begrænse det tyske produktionsapparat, og især de senere faser af demonteringspolitikken i den britiske zone fremkaldte stærk bitterhed. Man havde på fornemmelsen, at demontagen foregik for at styrke britisk industris konkurrenceevne ved at svække tysk industri på de felter, hvor der konkurreredes med britiske virksomheder.

Mens den store nød lige efter krigens afslutning havde tvunget briterne til at stimulere det økonomiske liv i deres zone, så deres eget bidrag til opretholdelse af forsyningerne kunne holdes nede, blev det efter tysk opfattelse senere officiel britisk politik at bremse den økonomiske udvikling i Tyskland. Da Marshall-planen, det amerikansk-inspirerede og amerikansk-finansierede genopbygningsprogram for Europa, blev iværksat 1947–48, imødeså britiske, franske og belgiske industrikredse med ængstelse, hvad denne politik kunne føre til. For eftersom det besatte Tyskland, i hvert fald de vestlige besættelseszoner, skulle have broderparten af midlerne, kunne man ved tildeling af hjælpen næppe opnå en balance, der på én gang var retfærdig og tilfredsstillende alle. De øvrige deltagere i det vesteuropæiske genopbygningsprogram havde i det hele taget ikke nogen stærk interesse i styrkelse af tysk erhvervsliv udover det, der var nødvendigt for at stimulere den økonomiske udvikling og genopbygning i deres egne lande.

Britiske erhvervskredse fulgte med opmærksomhed udviklingen i den britiske besættelseszone. Man interesserede sig i forbindelse med demontagepolitikken i første omgang især for de tekniske gevinster og skaffede sig kendskab til produktionsmetoder og patenter. Den tyske økonomiske historiker Wilhelm Treue har i en redegørelse for allieret demontagepo-

litik efter den anden verdenskrig uforblømt karakteriseret den britiske og amerikanske aktivitet over for tysk industri som legaliseret industri-spionage.

Marshall-planen udløste i første omgang i Storbritannien et ønske om at forstærke demontagepolitikken, så den tyske konkurrence i tide legalt kunne begrænses. Og netop fordi den blev iværksat så sent, virkede den som et chok. Industriefviklingspolitikken havde svære psykologiske virkninger, da ødelæggelsen af mange tusind industriarbejdspladser indtraf på et tidspunkt, hvor nøden endnu var meget stor og arbejdsløsheden betydelig. Den britiske politik fremkaldte da også kritik i USA, bl.a. fordi det systematisk gik ud over de områder, der var vigtige for tysk genopbygning. Således udpegede briterne de bedste stålvalseværker, fabrikker, der fremstillede transportmateriel eller teknisk udrustning til minedrift, til demontering.

Fra efteråret 1948 pressede USA hårdt på for at bremse demonteringspolitikken. Briter og franskmænd måtte forhandle med amerikanerne og tyskerne om omfanget af fremtidige demonteringer. Og fra 1949 blev den tyske protestreaktion stadig heftigere, og modstanden blev forstærket, da forbundsrepublikken blev oprettet samme år. Det måtte stå klart, at denne bremsepolitik over for tysk industri stod i vejen for det samlede europæiske erhvervslivs udvikling. Det lykkedes hurtigt den nye forbundsregering at opnå revision af demontageplanerne gennem protester rettet til USA. Dette sikrede bl.a. betydelige stålværker i Ruhr. Men først i 1950 indstilledes demontagerne endeligt²¹.

Slesvig-Holstens få industricentre havde lidt betydeligt under krigens luftangreb, og da østersøbyerne havde været baser for krigsmarinen, blev disse, især Kiel, ramt ekstra hårdt også efter krigens afslutning, da al krigsindustri skulle afvikles.

Kiel havde i kejsertiden udviklet sig til en betydelig flådestation med store tekniske anlæg, og under opbygningen af kejsertidens krigsflåde var byen blevet stærkt præget af skibsbygningsindustrien. Med den første verdenskrigs nederlag standsede den meget betydelige krigsproduktion totalt, og Kiel kunne efter 1918 registrere en alvorlig erhvervsmæssig svækkelse. Hitlers magtovertagelse medførte en ny omfattende produktion af krigsskibe, og krigsproduktionen satte rekord under den anden verdenskrig.

Med de allieredes indgreb efter 1945 blev den ensidigt erhvervsmæssige prioritering af skibsbygning bragt til ophør. De skibsværfter, der havde været anvendt til bygning af krigsskibe, blev skånselsløst sprængt eller

demonteret, skønt meget teknisk udstyr kunne anvendes til fredsproduktion. For Slesvig-Holstens erhvervsliv og ikke mindst for arbejderne var den hårde britiske politik en bitter oplevelse. Politisk medførte den hurtigt en kraftig folkelig reaktion, selv om direkte kritik af besættelsesregimet ikke var tilladt.

Den slesvig-holstenske landdag forholdt sig naturligt nok fra første færd yderst kritisk over for industriaftviklingspolitikken. Allerede i 1946 formulerede den første, endnu ikke folkevalgte landdag en protesterklæring. Demontagerne skadede den demokratiske opbygning i landet, hed det, og landdagen efterlyste en »meningsfuld« demontagepolitik og udnyttelse af det eksisterende produktionsapparat til fredsproduktion.

Det kom også med mellemrum til protestdemonstrationer. En af Slesvig-Holstens mest fremtrædende socialdemokratiske politikere i efterkrigstiden, Andreas Gayk, der var overborgmester i Kiel, fik af besættelsesmyndighederne taleforbud i 1946, efter at han sammen med arbejdere havde demonstreret mod demontagerne. Som andre slesvig-holstenske politikere, bl.a. Th. Steltzer, gav han udtryk for, at denne britiske politik kunne føre til, at tyske embedsmænd og politikere nedlagde deres hverv, så ansvaret blev klart placeret hos de militære magthavere. Især fremkaldte det voldsom forbitrelse, at Holmag-værkerne skulle demonteres. Disse var allerede blevet omstillet til fredsproduktion, fra dieselmotorer til fiskerbåde. Efter proteststrejker blev dele af værkerne dog skånet. Trods de store demonstrationer fortsatte den britiske demontage af slesvig-holstenske industriforetagender med store aktioner både i 1948 og 1949.

Først den 5. maj 1950 indstillede briterne definitivt afviklingen af vigtige slesvig-holstenske industrivirksomheder. Det er anslået, at demontagerne betød direkte afvikling af ca. 90.000 arbejdspladser i Slesvig-Holsten i en tid med voldsom arbejdsløshed og anden nød, og der kan ikke herske tvivl om, at den britiske politik mærkedes langt hårdere her end i den øvrige del af den britiske zone, fordi den økonomiske og sociale situation i forvejen var så dårlig. Det erhvervsmæssige udgangspunkt for genopbygningen var efter 1945 langt svagere end efter kejserrigets nederlag i 1918.

Den britiske demontagepolitik var et trist akkompagnement til den øvrige besættelsespolitik. Det er sandsynligt, at den styrkede den stærke skepsis, man fra slesvig-holstensk side nærrede over for de forskellige reforminitiativer, som militærregeringen satte i gang²².

Krisen i det britisk-tyske samarbejde i sommeren 1946

Demontagepolitikken, afnazificeringen, flygtningeproblemet, den kritiske forsyningssituation og talrige andre vanskeligheder medvirkede til, at skuffelsen over det britiske regimente hurtigt satte ind.

Moralen i den slesvig-holstenske forvaltning var heller ikke god. Arbejdspræstationerne lå (som i det civile liv) længe under det normale fredstidsniveau. Den almindelige usikkerhed med hensyn til de mest elementære forhold, familie, bolig, levnedsmidler og helbredstilstand spillede her en rolle sammen med de almindelige menneskelige svagheder, der viser sig i krisesituationer.

Fra britisk side erkendte man, at folkestemningen forværredes. I en samtale med Dr. Müthling, der var en slags departementschef og forbindelsesmand til militærregeringen, den 20. august 1946, gav en britisk officer, major Green, udtryk for dette. Han fandt, at stemningen i løbet af fire måneder var blevet dårligere. Medens forholdet mellem civilbefolkningen og militærregeringen før havde været godt, reagerede civilbefolkningen nu mere afvisende. Dr. Müthling kunne kun anerkende, at dette var tilfældet. Blandt årsagerne til den forværrede situation pegede han bl.a. på den dårlige ernæringsituation, besættelsesmagtens mange beslaglæggelser og ødelæggelser af boliger, militærdomstolenes straffepraksis, flygtningene osv.²³

I bestræbelserne for at forbedre det tysk-britiske klima oprettedes der særlige diskussionsgrupper, hvor tyske civile, studenter, embedsmænd, funktionærer og journalister på uformel basis mødtes med britiske officerer og andre britiske repræsentanter. Det kunne ikke altid undgås, at sådanne kontakter, der tilsigtede at gøre tyskerne mere åbne over for demokratiske tilstande, fik en noget krampagtig karakter. Det var svært at demokratisere eller at blive demokratiseret på kommando²⁴.

Den britiske militærregering holdt også et vågent øje med den tyske forvaltnings grænsepolitiske aktiviteter. Tyske embedsmænd og politikere så med alvor på situationen ved grænsen. Man frygtede, at den generelle demoralisering af befolkningen kunne skabe et gunstigt klima for en grænseflytning. Et udtryk for denne dybe bekymring i tyske kredse var bl.a., at Dr. Müthling i juli 1946 bad briterne om at anerkende som princip, at embedsmænd, der virkede for den danske bevægelse, overtrådte deres embedsforskrifter og deres troskabsforpligtelse²⁵. Da det i efteråret 1946 i den danske presse forlød, at der i den slesvig-holstenske forvaltning cirkulerede interne meddelelser om, at stormagterne ville nedkøle

mindretalsproblemerne, reagerede besættelsesmagten kraftigt. Den slesvig-holstenske forvaltning fik at vide, at de tyske embedsmænd måtte forstå, at stormagterne havde en interesse i at løse mindretalsproblemerne. Det måtte også stå klart for de ledende tyske embedsmænd, at mindretallene også i fremtiden måtte kunne håbe på frie livsbetingelser, også selv om et politisk skifte (dvs. en grænseændring) ikke skulle finde sted med hensyn til Sydslesvig. Den britiske henstilling førte til, at Dr. Müthling bad den øvrige forvaltning om at være meget varsom med udbredelsen af pressecitater, også i udvælgelsen af sådanne kunne der ligge en tendens²⁶.

Interviewet med Steltzer 5. december 1946

Den officielle besættelsespolitik såvel som besættelsestroppersnes ikke altid lige glørværdige optræden, de britiske soldater var bl.a. ligesom besættelsestropperne i de andre zoner kraftigt engageret i sortbørshandel og misbrugte også på mange andre måder den herskende krisetilstand, førte til stor mistænksomhed i den tyske civilbefolkning. Den fristedes til at tro, at besættelsesregimet med vilje holdt levnedsmiddelrationerne nede, selv om briterne bistod med import af fødevarer for at afhjælpe de værste forsyningsproblemer. Situationen var yderst delikat for de tyske politikere og embedsmænd, der hjalp militæradministrationen med forvaltningsopgaverne og den gradvise opbygning af et nyt demokratisk system, politisk og administrativt. Når tyske politikere og embedsmænd skulle være loyale over for besættelsesmyndighederne, også når disses politik kunne forekomme uforståelig, så var det svært samtidig at bevare kontakten med den tyske civilbefolkning.

Sidst i 1946 følte Th. Steltzer det påtrængende nødvendigt at gøre besættelsesmyndighederne klart, hvor skoen trykkede, og tillige at fortælle civilbefolkningen, hvor ansvaret skulle placeres. Efter aftale med redaktionen på Hamborg-bladet »Die Zeit« formulerede Steltzer sammen med en journalist en række spørgsmål vedrørende besættelsespolitikken og lod sig derefter interviewe af bladet. Interviewet blev offentliggjort i »Die Zeit« den 5. december 1946, det indeholdt en efter datidens målestok ganske kraftig kritik af de allieredes politik. Det tog sit udgangspunkt i en nyligt afholdt debat om besættelsesproblemerne i det britiske parlament. Steltzer indledte med at udtrykke sin beundring for britisk forvaltningstradition, også den, der havde været fremherskende i koloniområderne, men han beklagede, at denne tradition ikke var blevet fulgt i den britiske zone, og at heller ikke »common sense«, sund fornuft, ellers en fast

bestanddel i det britiske system, fik lov at råde. Briterne var kommet til Tyskland med vrangforestillinger. De havde troet på varulvebevægelsen, på tysk modstand mod besættelsen, og nærrede tilsyneladende en mærkelig mistillid til tyskernes evner til at klare deres egen forvaltning. Steltzer sagde rent ud, at det overdimensionerede britiske administrationsapparat var ved at kvæle kimen til en tysk genfødsel («die schwachen Keime des neuen Wiederaufstiegs»). Da den britiske administration virkede så negativt, og det tyske folk led så meget, var det ikke noget under, at befolkningen anså militæradministrationen for at være et instrument beregnet til at holde tyskerne nede for evigt. Steltzer konstaterede, at de britiske besættelsesofficerer ofte var venligtsindede, det var således tilfældet i Slesvig-Holsten, men deres beføjelser var begrænsede, og de havde svært ved at sætte deres synspunkter igennem over for systemet, dvs. den allierede kontrolkommission. Den manglende direkte tyske kontakt med de besluttede myndigheder gjorde det umuligt at etablere en brugbar forvaltning. Steltzer pegede videre på konkrete felter, hvor det havde været vanskeligt at opnå tilfredsstillende resultater. Briterne havde således i første omgang ikke været forsigtige, dvs. sparsommelige nok med rationerne og havde derfor i 1946 været nødt til at nedskære levnedsmiddellrationerne med katastrofale følger for arbejdsindsatsen. Iøvrigt understregede han, at de allierede selv havde bidraget til den kritiske forsyningsituation ved at afskære Tyskland fra de traditionelle landbrugsområder i øst. Også traktorer og kunstgødning var der store problemer med, selv om den britiske zone faktisk rådede over tilstrækkelig produktionskapacitet på dette felt. Han udtrykte sig anerkendende om den britiske levnedsmiddelhjælp, men undlod ikke at bemærke, at tyskerne også ydede noget. Frigivelsen af alle tyske patenter og opfindelser havde således været en stor gevinst for britisk erhvervsliv.

Steltzer erklærede, at det var nødvendigt at opstille en langsigtet genopbygningsplan, og at denne plan politisk og administrativt burde gennemføres af tyskerne selv. Steltzer afsluttede sine bemærkninger med en antydning af, at man kunne forestille sig, at tyskerne indstillede samarbejdet med besættelsesadministrationen, hvis forholdene ikke blev bedre. Han erklærede, at skete der ikke noget, ville tillidskrisen bryde ud i sin fulde styrke, og alle tyskere i ansvarlige stillinger ville stå over for meget svære afgørelser. Det var i tysk interesse at have et loyalt samarbejde med briterne, men det forudsatte, at frie og uafhængige tyskere kunne få lov til at repræsentere de tyske interesser. Man måtte til det sidste forsøge de

eksisterende samarbejdsmuligheder. Men indtraf der ikke en dag en ændring i den gældende politik og det system, hvis skæbnessvangre følger klart erkendtes, kunne der komme et tidspunkt, hvor den britiske besættelsesmagt klart og tydeligt måtte overtage hele ansvaret.

Interviewet vakte stor opsigt, også i de øvrige besættelseszoner, og bidrog til at klargøre for den tyske civilbefolkning, hvor sparsom den praktiske tyske politiske og administrative indflydelse endnu var²⁷.

4. BRITISK DECENTRALISERINGSPOLITIK

Ved Potsdamaftalerne var de allierede sejrherre blevet enige om gradvist at genindføre demokratiske styreformer og institutioner i det slagne Tyskland. Først skulle det repræsentative demokrati genindføres på lokalt kommunalt plan, senere skulle demokratiseringen udstrækkes til de større enheder.

I den amerikanske og den franske besættelseszone var der hurtigt tendens til at genindføre den traditionelle tyske kommunale styreform fra før 1933, altså en genindførelse af et ret centraliseret system. I begyndelsen syntes briterne at være interesserede i at følge samme linje. Kendskabet til tysk kommunalforfatnings struktur og udvikling var meget begrænset, og der eksisterede i begyndelsen ikke planer om særlige reformer. Tillige var der i den første besættelsestid en klar britisk interesse i at indrette sig med det gamle administrationsapparats velkvalificerede embedsmænd i stedet for at påbegynde eksperimenter. Ønsket om at undgå kaotiske tilstande var stærkere end interessen i ændringer i forvaltningen, hvis resultater var usikre. Der var slet ikke tale om en generel udrensning af tidligere nazister, så sent som i marts 1947 kunne man f.eks. konstatere, at mere end 50 % af det samlede forvaltningspersonale i provinsbyen Bonn var tidligere medlemmer af NSDAP²⁸.

Sejrherrerne administrative instruks lød på, at man ikke af bekvemmelighedshensyn måtte lade de nazistiske forvaltningseksperter fortsætte: »... Under no circumstances shall *active* Nazis or *ardent* sympathizers be retained in office for the sake of administrative convenience or expediency«²⁹. Det var en bred instruks, der reelt gav de lokale kontrolofficerer et meget vidt spillerum i personalepolitikken.

Medvirkende til denne personalepolitik var også, at udvalget af egnede demokratiske fagfolk i forvaltningen i den umiddelbare efterkrigstid var meget begrænset³⁰.

Blandt andet under indflydelse af den britiske forvaltningsekspert professor William A. Robson skete der imidlertid en omvurdering af britisk politik på kommunalt niveau. Robson, der var blevet minister i den britiske efterkrigsregering under premierminister Attlee, havde god adgang til de indflydelsesrige politiske kredse i Storbritannien. I september 1945 udsendtes det første interne britiske direktiv om ændring af den kommunale forvaltningsstruktur og det politiske liv i det hele taget. Direktivet forudså en genoplivning af tysk politisk aktivitet på lokalt kommunalt og regionalt plan. I lokalforvaltningen skulle det britiske styre gennem de traditionelle tyske embedsmænd afløses af folkevalgte råd, der alene skulle have den politiske ledelse af forvaltningen. Embedsmændenes rolle skulle tilsvarende reduceres; de skulle efter britisk mønster være upolitiske og diskrete. Denne nyordning i det lokale administrationsapparat skulle ledsages af en decentralisering inden for politiet. Kontrollen med hele reformen skulle overtages af civile myndigheder fra den britiske sektion i den allierede kontrolkommission for Tyskland⁸¹.

Bag det britiske ønske om at reducere embedsmændenes rolle lå en dyb mistillid til den traditionelle tyske embedsmandsstand. Det var således professor Robsons opfattelse, at de traditionelle kommunale styreformer i Tyskland i overensstemmelse med Bismarcktidens traditioner afspejlede et system, hvor bureaukraterne herskede. Derfor skulle den udøvende forvaltende myndighed adskilles klarere fra den kontrollerende politiske myndighed.

Kommunerne havde i for høj grad været redskaber for statsmagten, hvorved de folkevalgte råd mistede indflydelse og de ledende kommunale embedsmænd i højere grad følte sig forpligtede over for statsmagten end over for deres egne kommuner. Det var Robsons opfattelse, at man ikke engang i Weimartiden havde opnået kommunalt demokrati, kun kommunal effektivitet. Endelig mente den britiske forvaltningsekspert, at de stærke kommunale embedsmænd, hvoraf ikke særligt mange var blevet udrenset i nazitiden, havde spillet en rolle som støtter for naziregimet. Effektivitet var ikke nogen erstatning for selvstyre, det var nødvendigt at beskære de professionelle administratorers magt. For at styrke det demokratiske element i det kommunale selvstyre skulle de nye kommunale embedsmænd i den britiske zone rekrutteres fra bredere samfundslag end hidtil, f.eks. fra arbejderstanden.

Professor Robson kom ikke til at deltage i reformarbejdet på nærmeste hold, selv om han fik tilbud derom; men tanker af lignende karakter kom

frem i den allierede kontrolkommissions sektion for kommunale anliggender. Også her mente man, at den tyske forvaltning var utilstrækkeligt kontrolleret, og at den var for autoritær og centralistisk. Som Robson ønskede også kontrolkommissionen en styrkelse af de folkevalgte råd, indskrænkning af embedsmændenes magt og en mindre kompakt administration³². Alt sammen tanker, der fremkaldte voldsom modstand fra slesvig-holstenske embedsmænd og politikere, da der kom ordre om at reformere den kommunale forvaltningsstruktur³³.

For at få de uvillige slesvig-holstenere og tyskerne i den øvrige besættelseszone til at acceptere forandringerne, iværksatte briterne en betydelig informations- og propagandaaktivitet. Bl.a. inviterede man talrige tyske kommunalpolitikere til Storbritannien for at studere britiske kommunalforhold og den der eksisterende skarpe adskillelse mellem folkevalgte politiske myndigheder og administrationen, der udførte de politiske myndigheders beslutninger. Endelig udnævntes i Slesvig-Holsten en »liaison officer«, en tysk kontakthand i hver kreds, der havde til opgave at popularisere de britiske forestillinger om decentralisering og demokratisering i forvaltningen³⁴.

I Slesvig-Holsten regerede i de britiske besættelsesår de gamle socialdemokrater, og med Weimartidens preussiske centralistiske styre som baggrund vægrede de sig ved at antage de britiske reformer på det kommunale område. Den centralistiske tradition var meget stærk og blev bl.a. støttet af ministerpræsident Lüdemann og indenrigsminister Wilh. Käber, senere leder af SPD-oppositionen.

Begge mænd havde personligt gode erfaringer med preussisk forvaltnings effektivitet, begge havde de været preussiske embedsmænd med derfor følgende magt³⁵.

Oppositionen havde mere forståelse for de britiske krav. CDU som parti og især landråderne Lübke i Flensborg, Struve i Rendsborg og den senere inderigs- og kultusminister Dr. Pagel, der var landråd i Bad Segeberg, modarbejdede den socialdemokratiske politik på dette felt. Og det danske mindretal havde en klar interesse i at sikre et stærkt kommunalt selvstyre i de områder, hvor det stod stærkt³⁶.

Et særligt problem blev decentraliseringspolitikken med hensyn til politiet, et punkt, hvor briterne stod meget fast.

Socialdemokraterne i den britiske zone ønskede en stærk centralisering af politistyrkerne i stil med det tidligere preussiske politi. Gennemførelse af dette ville have betydet en blokering af den britiske politireform.

Også her var CDU mere positivt indstillet over for en vis decentralisering, men partiet kom i praksis alligevel til at støtte delstatsregeringernes indenrigsministre i disses bestræbelser for at sikre sig den fulde kontrol med politiet i den britiske zone. Det lykkedes ikke militærregeringen at få de tyske politikere til at vedtage forpligtende og permanente formuleringer af de decentraliserende politilove. Besættelsesmagten udstedte da den 1. marts 1948 et regulært direktiv, der fastlagde politiets struktur og opgaver, så decentraliseringen kunne blive sikret. I forventning om snarlig genvindelse af tysk suverænitet blokerede indenrigsministrene i den britiske zone derefter den påtvungne politireform og formulerede en politik, der så vidt muligt sørgede for, at landsregeringerne og dermed indenrigsministrene fik overladt kontrollen med politiet, en klar tilbagevendende til tysk tradition. Briterne forsvarede usædvanligt ihærdigt deres reform. Decentraliseringsbestræbelserne med hensyn til politistyrkerne blev ikke opgivet, og så sent som 1950 nedlagde de allierede højkommissærer, der selv efter forbundsrepublikkens oprettelse i 1949 som repræsentanter for de sejrende magter stadig havde betydelige interventionsmuligheder i indre tyske anliggender, veto mod den centralistiske slesvig-holstenske politilovgivning. Først skærpelsen af den internationale situation i forbindelse med Koreakrigens udbrud medførte en styrkelse af det tyske synspunkt og tilsvarende allierede indrømmelser³⁷.

5. REORGANISERING AF DET POLITISKE LIV

Oprettelsen af SPD. Slesvig-Holstens socialdemokratiske parti

Nazitidens prøvelser havde tæret hårdt på arbejderbevægelsen i Slesvig-Holsten og det øvrige Tyskland. Men næppe var den britiske besættelse blevet gennemført, før de overvintrede socialdemokrater begyndte at reorganisere de slesvig-holstenske arbejderorganisationer, der var blevet undertrykt af nazisterne og kun havde formået at holde en beskeden og sporadisk illegal aktivitet i gang. I første omgang var det især socialdemokraterne i Kiel, der organiserede sig. De etablerede forbindelse til Kurt Schumacher, en kendt socialdemokratisk partiveteran, der hurtigt formåede at gøre sig gældende som den førende skikkelse først i det nordtyske socialdemokrati, siden i SPD i hele Vesttyskland. Kurt Schumacher havde allerede i Weimartiden gjort sig kendt som SPD-politiker, skribent og uforsonlig modstander af nazismen. Det var ham, der formulerede udtrykket om nazismen som symbol på »den inneren Schweinehund im Men-

schen«. Prisen for den uforsonlige antinazistiske holdning blev koncentrationslejrophold i størstedelen af nazitiden og svær invalidering. (Han var i forvejen krigsinvalid fra første verdenskrig). Efter afslutningen af den anden verdenskrig, da Kurt Schumacher fremtrådte som leder af de tyske socialdemokrater, vandt han profil som en udpræget national lederskikkelse, betydeligt mindre »europæisk« end mange borgerlige politikere. Han kæmpede hårdt både for tysk enhed og mod kommunismen. Weimar havde lært de tyske socialdemokrater, at de skulle sørge for at have et klart nationalpolitisk standpunkt. Desuden var han som så mange andre tyske socialdemokrater stærkt præget af Weimartidens stærkt centralistiske Preussen. Uheldigvis for SPD og Schumacher gik netop de allierede magter ind både for afvikling af Preussen som selvstændig enhed og for en stærk decentralisering af hele Tyskland, så Tyskland aldrig mere kunne udvikle sig til en for stærk magtfaktor.

Schumacher førte en næsten lige så uforsonlig kamp mod besættelsesmagten, som han havde ført mod nazismen. Derfor fik han langt vanskeligere ved at gøre sig gældende i praktisk politik end de mere smidige borgerlige politikere, der principielt gik ind for decentralisering³⁸.

Schumacher er af en af sine nærmeste bekendte blevet karakteriseret som noget af en enspændernatur og fanatiker³⁹.

Han havde under hele nazitiden holdt fanen højt og bevaret det politiske kampmod, men han og hans partifæller prægedes i de første efterkrigsår i nogen grad af den indre og ydre isolering, de havde været ude for. Ganske vist havde socialdemokraterne i højere grad end de øvrige politiske grupperinger (måske med undtagelse af kommunisterne) bevaret en vis sammenhængskraft. En gruppe partiledere med Erich Ollenhauer i spidsen havde under krigen opholdt sig i London, andre havde overlevet i Skandinavien og USA. Atter andre havde kunnet slå sig igennem ved at forholde sig passive og virke stilfærdigt i erhvervslivet. Dette gav en spinkel kontinuitet i den socialdemokratiske ledergruppe. Imidlertid prægedes den første tid af forskellige splittelsestendenser i den tyske arbejderbevægelse, og udlandets indædte tyskerhad gjorde det vanskeligt selv for socialdemokraterne uden videre at genoptage de gamle venskabelige forbindelser til socialdemokrater i andre lande, da fjendtlighederne var hørt op. For udlandet var også socialdemokraterne først og fremmest tyskere. Det fik selv Schumacher og hans nærmeste kolleger at mærke, da de i 1946–47 forsigtigt søgte at bryde den mur af had og intolerance over for tyskerne, som krigen havde skabt.

Allerede den 6. maj 1945 blev SPD i Hannover, hvor Schumacher havde sin bopæl, grundlagt. Den lokale partiorganisation blev dog først godkendt af besættelsesstyrkerne den 15. maj 1945. »Büro Schumacher« var den første egentlige particentral i selve Tyskland.

For Schumacher blev det store problem bortset fra genopbygningen af partiorganisationerne at sikre sig og sin ledergruppe partiledelsen. Han distancerede sig fra en række ældre socialdemokratiske lederskikkelser, deriblandt den tidligere preussiske ministerpræsident Otto Braun og den tidligere preussiske indenrigsminister Carl Severing, men holdt til gengæld en snæver kontakt til Erich Ollenhauer og andre fra London-eksilet. Oven i de andre væsentlige problemer kom konfrontationen med kommunisterne, der fra første færd søgte at samle de tyske arbejdere i en kommunistisk-orienteret enhedsfront. Dette lykkedes ganske vist kun efterhånden i den sovjetiske zone, hvor kommunisterne, ledet af eksil-kommunisten Walter Ulbricht, mellem den 15. og 22. april 1946 fik oprettet SED, det socialistiske enhedsparti.

Men magtkampen med kommunisterne i de forskellige arbejderorganisationer i alle fire besættelseszoner blev en uhyre belastende og opslidende kamp. Schumacher var nok en temmelig traditionel tysk socialist, men han var meget imod en dogmatisk marxistisk politik og skelede mere til behovet for at holde sammen på resterne af Tyskland end til de marxistiske doktriner. Han skrev i juli 1945 et brev til Carl Severing, hvor han understregede: »... Im übrigen geht unsere Politik auf die Neugliederung des deutschen Raumes unter stärkster Betonung der Reichseinheit als des kardinalen Problems für uns als Nation und Klasse«⁴⁰.

Det lykkedes Schumacher, der siden tyverne havde været en konsekvent antikommunist at afvise kommunisternes planer om dannelsen af et fælles arbejderparti i de vestlige zoner.

På et møde 5.-7. oktober 1945 formulerede Schumacher afvisningen af kommunisterne og deres socialdemokratiske allierede i den sovjetiske zone således: ... »Wir deutschen Sozialdemokraten sind nicht britisch und nicht russisch, nicht amerikanisch und nicht französisch. Wir sind Vertreter des deutschen arbeitenden Volkes und damit der deutschen Nation«⁴¹.

Schumacher og hans fæller i vestzonerne skulle ikke nyde noget af at blive identificeret med sovjetkommunismen.

Schumacher, der var en stædig magtpolitiker inden for sit eget parti, satte også sit præg på Slesvig-Holstens SPD.

Da den britiske militærregering ikke tillod partidannelser med det samme, måtte de slesvig-holstenske socialdemokrater, anført af partiveteraner som Wilhelm Kuklinski, der siden blev partisekretær og minister i landsregeringen 1947–49, i begyndelsen udvise en vis forsigtighed. Man forventede i første omgang at kunne stable en kerne af socialdemokratiske organisationer på benene, først og fremmest baseret på arbejderne, men man ville senere åbne mulighed for at udvide arbejdsfeltet til også at omfatte kredse fra middelstand og landbrug. SPD trængte til fornyelse og havde stærkt behov for tilgang af yngre kræfter efter nazitidens decimering af partiet. Den 15. september 1945 havde militærregeringen officielt tilladt oprettelsen af SPD og andre demokratiske partier. Det var dog en betingelse, at der kun blev oprettet organisationer på kreds niveau. Det var en streg i regningen for socialdemokraterne, som allerede var begyndt at organisere sig på mere omfattende, centraliseret basis.

Det første større partimøde, et ikke officielt landsmøde, blev afholdt i 1945 på trods af besættelsesmagtens forbud mod landsomfattende partiorganisationer. Men her etablerede ældre socialdemokratiske partiveteraner sig som en foreløbig central ledelse for SPD i hele provinsen Slesvig-Holsten.

Den 10. marts 1946 afholdt partiet sit første officielle landsmøde i Neumünster. Kurt Schumacher talte på mødet og rettede i sin programtale skarpe angreb på storkapitalen og storgodsejerne, der havde fremhjulpet nazismen. Af besættelsesmagten krævede Schumacher mere demokrati og bedre økonomiske vilkår. Efter dette landsmøde modtog SPD tilslutning til at etablere sig i hele Slesvig-Holsten fra 1. maj 1946. Kort tid efter, ved den første samlede partidag for SPD efter krigen, den 9.–11. maj 1946 i Hannover, blev Schumacher med overvældende flertal valgt til formand for SPD, mens Erich Ollenhauer blev næstformand. I en tale skildrede den nyetablerede partileder i mørke vendinger situationen: Tyskland risikerede at glide ind i en frygtelig katastrofe. Ansvar for de frygtelige forhold lå hos naziregimet, der gennem sin umenneskelighed og sin udplyndring af Europa havde indbragt tyskerne hele verdens had. Han konstaterede, at magten lå hos militærregeringerne, og at der i ingen af besættelseszonerne fandtes et ægte demokrati. Med særlig bitterhed bemærkede han, at det så ekstra dårligt ud i den sovjetiske besættelseszone⁴².

Schumacher kæmpede i de første efterkrigsår, da den tyske civilbefolkningens situation var mest katastrofal, utrætteligt for bedring af kårene, selv

om det ofte skete på en unødigt arrogant måde, der ikke indbragte ham mange venner i allierede kredse. Schumacher var sig sine egne lidelser i nazitiden bevidst, og han følte derfor ikke nogen tilskyndelse til at klæde sig i sæk og aske. Selv om han således ofte fremkaldte allieret kritik, bidrog den socialdemokratiske partileder imidlertid stærkt til at stive den fremvoksende generation af efterkrigsdemokrater af, og hans intensive organisations- og agitationsaktivitet bidrog til at styrke enheden i de vestlige zoners SPD på trods af de mange praktiske hindringer⁴³.

Da de europæiske socialdemokratiske og socialistiske partier efter krigen genoptog det internationale samarbejde, blev forholdet til det genoprettede SPD et vigtigt problem. I første omgang stod de øvrige partier stærkt splittede i deres syn på de tyske socialdemokrater. Ved den første Comisco-konference (Comisco var en forkortelse for The Committee of the International Socialist Conference, den internationale socialistiske samarbejdskonference) i maj 1946 var ingen tyske repræsentanter blevet indbudt, heller ikke til den næste internationale konference i november samme år blev der sendt indbydelse til tyskerne. Derimod besluttede de øvrige partier at tage det tyske spørgsmål op til nærmere vurdering og ved lejlighed at genoptage en foreløbig kontakt for nærmere at prøve den tyske holdning. På trods af stor international skepsis over for tyskerne, de tyske socialdemokrater inklusive, arbejdede en række socialdemokratiske partier, især de skandinaviske og hollandske socialdemokrater og det britiske Labour-parti for genoptagelse af SPD i det internationale socialistiske samarbejde. Ligeledes var en fremtrædende fransk socialist, Salomon Grumbach fra Elsass, meget aktiv og opfordrede i en personlig henvendelse til Schumacher i efteråret 1946 den tyske partileder til rettidigt at indtage rollen ikke alene som partipropagandist, men også som statsmand.

Ved et forberedende møde i Zürich 7.–9. juni 1947 inden den næste store internationale socialistkonference følte de udenlandske socialdemokrater SPD-folkene på tænderne. Den tyske delegation bestod af Kurt Schumacher, Erich Ollenhauer og Fritz Henssler.

Atmosfæren var ikke særlig opmuntrende. Schumacher var i udlandet en omstridt personlighed. Som antikommunist blev han stærkt kritiseret i de østeuropæiske lande og i Frankrig, som leder af SPD i den britiske zone blev han i nogen grad betragtet som en britisk protegé, og endelig frygtede de svejtsiske socialister, at de senere vil blive bebredt, at de efter enhver krig optrådte som fortalere for tyskerne.

Schumacher talte på konferencen indtrængende sit partis sag. Han erklærede, at SPD ikke mere var det gamle førkrigsparti, men et nyt, der håbede at lære af mange nye erfaringer. Han beskrev omhyggeligt udviklingen i organiseringen og hvilke forholdsregler, man traf for at holde gamle nazister ude af partiorganisationen.

I sin appel for genoptagelse af SPD i det international socialistiske samarbejde pegede han bl.a. på, at de andre betydningsfulde grupperinger i Tyskland, kommunisterne og katolikerne, allerede havde genoptaget deres internationale kontakter, og at det ville være værdifuldt, om socialdemokraterne ikke forblev isolerede og kontaktløse. Men han kunne forstå, hvis de andre partier ikke kunne beslutte sig til genoptagelse af de tyske SPD-folk, han mente også, at den socialistiske internationale organisation kunne overleve dette. Samtidig understregede han selvbevidst, at SPD eventuelt også kunne klare sig uden at blive genoptaget i samarbejdet og advarede fremfor alt mod diskriminering af SPD, hvis man besluttede at genoptage partiet: »Wir aber können es auch überleben und werden deshalb unsere demokratische und internationale Gesinnung nicht verleugnen; wir wollen die internationalen Beziehungen nicht stören. Nur eines wäre unannehmbar: wenn zweierlei Recht geschaffen werden soll, und wir nicht als gleichberechtigte Partei aufgenommen würden«⁴⁴.

Schumachers tale gjorde stort indtryk, og ikke bare fordi det tyske spørgsmål var mødets eneste politiske emne.

Kurt Schumacher optrådte ikke som en angrende synder, der bekendte sig til en tysk kollektivskyld, men flere af deltagerne kom alligevel ind på dette omdiskuterede problem. Hans reaktion på dette var en erklæring om, at ingen klasse og intet parti kunne fritage sig selv for ansvar for den hjemlige udvikling. Han henviste til 300 års tysk historie, der havde skabt dårlige forudsætninger for demokratiet og til den uhyre realitet, som magtstaten havde været for Tyskland. Han blev også spurgt om grunden til, at man bibeholdt partiets gamle navn SPD, når man var et nyt parti. Hertil svarede den tyske partileder, at man ganske vist havde måttet samle socialisterne om nye ideer, men dog i første omgang om den gamle fane, og selv han ville til trods for al kritik heller ikke fornægte det gamle socialdemokrati.

Den efterfølgende debat om den eventuelle genoptagelse af SPD, hvor de tyske repræsentanter ikke deltog, indledtes med, at de polske og tjekkoslovakiske delegerede afgav erklæringer, der som ventet afviste tysk deltagelse i det internationale samarbejde. Skandinaverne derimod støt-

tede SPD. Det britiske arbejderpartis repræsentant Morgan Phillips erklærede kort og godt, at det var en risiko at optage tyskerne, men at det var en endnu større risiko at afvise dem. Mødet resulterede i, at de tyske socialdemokrater foreløbig forblev delvist isolerede fra det internationale socialistsamarbejde. Den nødvendige to tredjedeles flertalstilslutning blev ikke opnået ved forhandlingen i Zürich. Men Schumacher havde dog opnået at mindske isoleringen, på mødet var franskmændene, hollænderne og nordmændene, der alle havde lidt meget under den tyske besættelse, gået i brechen for tyskerne. Dette var, så kort tid efter krigens afslutning, en betragtelig gestus over for SPD. Som en af Schumachers nære venner, H. G. Ritzel skriver i sin Schumacher-biografi: »Hoffentlich ahnt wenigstens ein Teil der Deutschen, wieviel Selbstüberwindung und moralische Grösse in dieser Geste liegt«⁴⁵. For indenrigspolitisk var det ingenlunde en let sag for de nævnte partier at forsvare en forsoningspolitik over for tyskerne. Mødet førte desuden til en beslutning om at sende en international kommission under ledelse af belgieren Louis de Brouckère til den næste tyske partikongres, der skulle finde sted i Nürnberg fra 29. juni til 2. juli 1947.

For Kurt Schumacher personligt var det delvist negative udfald af Zürich-mødet en skuffelse, han kunne i modsætning til Erich Ollenhauer dårligt tage den dels afventende, dels afvisende holdning, som de øvrige socialdemokratiske partier demonstrerede.

Partikongressen i Nürnberg skulle symbolisere den tyske vilje til demokrati, fred og international forståelse over for udlandet og fik som demonstration af denne hensigt betydelig succes.

Erich Ollenhauer søgte i sin indledningstale på kongressen straks at slå bro til de udenlandske socialdemokrater, der var ankommet som observatører. Han gjorde opmærksom på, at en tysk delegation for første gang siden Tysklands kapitulation havde været i Zürich for at forhandle om genoptagelse i den internationale socialistkonference. Han beklagede, at SPD endnu ikke var blevet optaget i socialistkonferencen, men hilste den internationale kommission velkommen, der havde fået til opgave at knytte forbindelserne til det tyske socialdemokrati.

Nürnberg-kongressens kontakter og meningsudvekslinger mellem SPD og de øvrige europæiske socialdemokratiske partier førte til større forståelse for de tyske socialdemokrater og var med til at bane vej for den endelige gennembrydning af isolationen.

En række af de udenlandske gæster gjorde det klart, at de anså det nye

Tyskland for at være en væsentlig bestanddel i det nye Europa og at SPD havde sin rolle at spille som konstruktiv faktor i samarbejdet. Bl.a. kom det danske socialdemokratis delegation, der på samme kongres iøvrigt benyttede lejligheden til en drøftelse af de særlige problemer mellem Danmark og Tyskland, med en kraftig opbakning af SPD. Det var en af de førende danske socialdemokrater, senere udenrigs- og statsminister H. C. Hansen, der førte ordet: han erklærede at krigs- og besættelsestiden havde eftervirkninger også for vurderingen af det nuværende Tyskland. Men der herskede i Danmark den bestemte opfattelse, at det ikke blot var en pligt, men også en nødvendighed af hensyn til genopbygningen af en ny fredelig verden at komme de demokratiske kræfter i Tyskland, og her især det tyske socialdemokrati, i møde med tillid. Når det danske socialdemokrati som en selvfølge var gået ind for optagelsen af det tyske socialdemokrati i det nye internationale samfund i Zürich, så var dette et klart udtryk for de danske socialdemokraters synspunkt. Europa havde brug for Tyskland og Tyskland havde brug for Europa.

Formanden for den internationale kommission, Louis de Brouckère, erklærede bl.a. i sit indlæg på kongressen, at det ville være løgn at sige, at der ikke herskede en vis bitterhed mod Tyskland og at det heller ikke ville være sandt at sige, at der ikke i Tyskland fandtes bitterhed over den allierede besættelse. Men man måtte se vanskelighederne i øjnene og stræbe efter at overvinde dem.

Schumacher understregede i sin tale til de udenlandske deltagere på kongressen, at tyskerne var parat til samarbejde, de ville ikke være bekvemme at have med at gøre, men reelle: »... Gegenüber dem Ausland und gegenüber dem Inland können wir sagen, wir sind zur Mitarbeit bereit, wir sind nicht bequem, aber wir sind reell. Wir haben ein festes Vertrauen zu der grossen Mehrheit im Volke. Wir haben dieses Vertrauen zu unserem Volke, aber wir sagen der Welt, dass sie auch Vertrauen zur Internationalität des politischen Willens der deutschen Sozialdemokratie haben kann.«

27. november – 2. december 1947 afholdtes en ny international socialistkonference i Antwerpen. På denne konference vedtog Comisco med stort flertal at optage SPD som ligeberettiget partner i det internationale socialistiske samarbejde⁴⁶. Den formelle isolation var omsider brudt, men det tog længere tid at genskabe den virkelige gensidige tillid.

Socialdemokraterne i Slesvig-Holsten fik forholdsvis hurtigt opbygget et større partiapparat. De begyndte i 1946 med 315 partiforeninger og

35.000 medlemmer. I 1947 kom de op på et maksimum af 90.000 medlemmer, hvorefter medlemstallet gik støt tilbage igen, svarende til socialdemokraternes manglende succes i den praktiske politik.

SPD havde på trods af tabene i den nazistiske tid til forskel fra de politiske grupperinger i den borgerlige lejr en større og mere fast personkreds at orientere sig imod, ikke mindre end 85 % af lokalforeningerne havde rødder i Weimartiden. Men denne loyale basis betød også risiko for traditionalisme og stivhed i partiets hårde kerne. Kløften mellem veteranerne og de nytilkommende var stor, og mange af de nye SPD-medlemmer var flygtninge med meget konkrete kortsigtede interesser⁴⁷.

Et særligt problem for SPD i efterkrigsårene var forholdet til de dansk-sindede arbejdere og til danskheden i Sydslesvig i det hele taget. I god overensstemmelse med Kurt Schumachers hårde forsvar af Tysklands enhed førte man fra officiel socialdemokratisk side en renlivet nationalistisk kurs. Angsten for separatistiske tendenser var stor, hvad enten de forekom i Saar eller Sydslesvig, og man så med forbitrelse på frafaldet fra den tyske nation. Tilslutning til den danske bevægelse opfattedes uden omsvøb som flugt fra det tyske sammenbrud. Først gradvis, blandt andet under indflydelse fra ledende socialdemokrater i Danmark som Hans Hedtoft og Frede Nielsen, udviklede SPD en mere smidig grænsepolitisk holdning.

Oprettelsen af CDU, det kristelige demokratiske parti

Weimarrepublikkens borgerlige fløj havde været præget af splittelse. Med rekonstruktionen af de politiske partier i efterkrigstidens Slesvig-Holsten lykkedes det derimod at gennemføre en betydeligt bedre organisering af de borgerlige kræfter i det politiske liv. Det gik ikke stille af, og det politiske oplæg fra borgerlig side var i begyndelsen spinkelt. Det skyldtes bl.a., at mange borgerlige i nazitiden var gået over til nazisterne af ideologiske eller praktiske grunde og derfor lige efter krigen var forhindrede i at deltage i politik. I alle de allierede besættelseszoner oprettedes der i perioden 1945–46 regionale kristelig-demokratiske sammenslutninger med stor spændvidde; for første gang i tysk historie gik tyske protestanter og katolikker sammen i ét parti.

Især i de første efterkrigsår var CDU ikke så lidt præget af brede sociale synspunkter, og det kunne endnu ikke uden videre betegnes som et borgerligt konservativt parti⁴⁸.

I Slesvig-Holsten opstod CDU som et produkt af tre politiske gruppe-

ringer. I Østholsten var den tidligere godsejer i Pommern og forhenværende rigsminister Hans Schlange-Schöninghen gået i gang med at kalde til samling for alle demokratiske og kristelige kræfter til højre for SPD. Schlange-Schöninghen havde som medlem af »Deutschnationale Volkspartei« (DNVP) og »Deutsches Landvolk« (LVP) siddet i Weimar-republikkens rigsdag siden 1924 og i 1931/32 havde han været »Reichskommissar für Osthilfe«. Han var nok en udpræget repræsentant for den østtyske protestantiske konservatisme men han rådede over en stor praktisk og teoretisk viden på landbrugs- og økonomisk-politiske områder. Den kristelig-konservative idéverden blev også grundlaget for den ny partidannelse – og betoningen af det kristelige udgangspunkt for den politiske virksomhed var ikke tilfældig. Religionen var et af de få samlingspunkter for de borgerlige kredse, efter at verden var styrtet i grus for dem.

I Kiel opstod en mere national og liberal gruppe, ledet af den senere partiformand Carl Schröter, der i Weimartiden havde været formand for Gustav Stresemanns »Deutsche Volkspartei« i Slesvig-Holsten og medlem af rigsdagen.

Schröter kom som politiker og formand for CDU i Slesvig-Holsten i den britiske besættelsestid til at stå for en hård ideologisk kamppolitik på antimarxistisk, nationalliberalt grundlag. Han var et udpræget handlingsmenneske, ikke nogen politisk filosof. Han begyndte allerede i maj og juni 1945 at forberede genoptagelse af den politiske aktivitet, så utålmødt, at hjertesuk fra hans nære politiske venner ikke kunne undgås. Således refereres Dr. Emcke, Kiels første borgmester efter krigen, for denne udtalelse: »Er will hier Parteien gründen und er will Politik machen, das ist noch alles viel zu früh. Wir müssen doch versuchen, erst unsere Bombenlöcher zuzukriegen«⁴⁹. Det nye parti skulle være socialt og demokratisk, men ikke socialdemokratisk. Schröter var en god organisator og blev hurtigt en slagfærdig og stærk, men også kontroversiel politiker, der fortrængte eller undertrykkede mere moderate og forsonlige røster i landspolitikken⁵⁰. Hvad forholdet til danskheden angik, stod han for en meget traditionel tysk nationalisme uden nuancer.

Den tredje gruppering var Steltzer-gruppen fra Rendsborg-området. Udover Steltzer selv deltog i denne gruppe gymnasielæreren Adolph Steckel, senere CDU-borgmester i Rendsborg, og den senere så kendte bondefører Detlev Struve, der sammen med de andre kendte landbrugstalsmænd Fr. W. Lübke, Ågård ved Flensborg, og Peter Jensen fra Oksager i Angel kom til at udgøre det stabiliserende element i CDU i den vanskeligste periode 1945–55.

Struve havde allerede før 1933 gjort sig gældende som »Jungbauernführer« i landbougdommens organisationsliv. Han blev landråd i Rendsborg i 1946 og i 1949 indvalgt i forbundsdagen. Især kom han til at spille en rolle i de slesvig-holstenske landbrugsorganisationer, og som interessepolitiker fik han stor indflydelse på udformningen af landbrugspolitikken både på delstats- og forbundsplan⁵¹.

Peter Jensen-Oksager havde ligeledes før 1933 været en fremtrædende skikkelse i slesvig-holstensk landbrug. Han havde i Weimartiden stridt hårdt for at bremse den politiske radikaliserings af de slesvig-holstenske landmænd og blev i tiden 1933–45 forfulgt på grund af sin antinazistiske indstilling. Efter krigen gik han straks ind i det politiske liv som landbrugspolitiker og spillede som præsident for det slesvig-holstenske »Landesbauernkammer« (29.11.1947), efter maj 1953 »Landwirtschaftskammer«, landbrugets officielle interesserepræsentation over for myndighederne, i en lang årrække også en betydelig rolle på det erhvervspolitiske felt. Nationalpolitisk var han lige så tysk som han var demokratisk. Han reagerede f.eks. meget skarpt, da den daværende danske lærer i Skovlund, senere chefredaktør af Flensborg Avis og leder af SSV, K. O. Meyer i 1952 fremsatte sine omstridte bemærkninger om betimeligheden af en vesttysk genoprustning⁵².

Fr. W. Lübke var oprindeligt uddannet som officer og blev senere kaptajn i handelsmarinen. Han gik i land i mellemkrigstiden og blev landmand. Den 4. februar 1946 efterfulgte han den bekendte Johannes Tiedje som landråd over Flensborg-landkreds. Han forblev i denne stilling indtil den 23. december 1952; han var da allerede blevet udnævnt til ministerpræsident. Som CDU-politiker og landdagsmand blev han en effektiv talsmand for landbrugets interesser og tyskhedens bevarelse. Han og Peter Jensen, de to standhaftige kampfæller i grænsekampen, undlod således at stemme for Kiel-erklæringen den 26. september 1949. Ministerpræsident Lübke (1951–1954) blev kendt som en snu og hård magtpolitiker. Men for CDU var han en stor politisk gevinst; hans faste ledelse bidrog til at stabilisere CDU i en af partiets vanskeligste faser⁵³.

6. REORGANISERINGEN AF DE SLESVIG-HOLSTENSK LANDBRUGSORGANISATIONER

Før 1933 havde Slesvig-Holstens landbrugsorganisationer været præget af stærk splittelse og partipolitisk rivalisering. I Weimarrepublikkens sid-

ste år var den nazistiske indflydelse blevet stadig mere mærkbar. Nogle få stædige slesvig-holstenske landmænd, der havde spillet en fremtrædende rolle i landbrugets organisationsliv, søgte til det sidste at holde nazisterne stangen.

Den stærke nazificering af landbrugets organisationer allerede før 1933 havde betydet, at overgangen til det nazistiske system havde været relativ blid. Organisationsfolk, der havde repræsenteret en ikke-nazistisk linie, blev tvunget til at nedlægge deres tillidshverv i landbruget. En mand som Jensen-Oksager, der havde været overordentlig fremtrædende i landbrugsorganisationerne 1920–33, havde i hele nazitiden forbud mod offentligt fremtræden og fik desuden en fængselsstraf for kritik af regimet⁵⁴.

Landbrugets organisationer blev inkorporeret i det nazistiske organisationssystem, i »Reichsnährstand«. Blandt dem, der gjorde sig gældende i de ledende cirkler i det nazificerede landbrug, var bl.a. Claus Sieh fra Ditmarsken, der siden som landbrugsminister i regeringerne Lübke og von Hassell skabte sig megen respekt i landbrugskredse.

Ved kapitulationen blev den nazistiske organisationsstruktur i landbruget i første omgang opretholdt. Den britiske besættelsesmagt ønskede af hensyn til levnedsmiddelforsyningen ikke at slå det autoritært organiserede produktions- og distributionsapparat itu. Derimod udrensedes nogle af de nazistiske organisationsfolk, og organisationen kom nu til at hedde »Landesbauernschaft« og blev underlagt et centralkontor for fødevarer i Hamborg, »Regional Food Office«. Leder af organisationen blev Jensen-Oksager.

»Landesbauernschaft« var opbygget efter det nazistiske »førerprincip«. Allerede i efteråret 1945 begyndte Peter Jensen at udarbejde et lovudkast til en demokratisk opbygning af bondestandens repræsentation. Dette resulterede i juli 1946 i en lov om oprettelse af et »Landesbauernkammer«, som ikke blot landmænd, men også landarbejdere og repræsentanter for levnedsmiddelindustrien skulle have adgang til. På trods af at loven vedtoges i landdagen nægtede besættelsesmagten at godkende den; sandsynligvis fordi man ønskede en adskillelse af landbruget og fødevarerindustrien og en stærkere tilknytning for sidstnævnte til den britiske zones centraladministration, som jo i januar 1947 blev forenet med den amerikanske zones. Forhandlingerne trak i langdrag. I januar 1947 udstedte den slesvig-holstenske landsregering en anordning om landbrugsorganisationens nyordning. Denne anordning blev bekræftet af militærregeringen den 29. maj 1947 og kunne således blive til en rammelov for udformning

af landbrugets interesserepræsentation. Efter denne rammelov skulle flere selvstændige og konkurrerende institutioner bestå ved siden af hinanden – og bønderne regnede med, at det nok skulle blive til et mod hinanden. Derfor medførte landsregeringens anordning megen kritik i landbrugskredse. Først i juni 1950, efter at levnedsmiddelsituationen i Slesvig-Holsten og i Forbundsrepublikken havde stabiliseret sig, kunne regeringen erstatte den »provisoriske« anordning af 1947 med en ny lov.

Den traditionelle splittelse blandt landbrugets forskellige grupper gjorde det yderst vanskeligt at få et fælles organisationsapparat til at fungere. I februar 1947 grundlagdes bondeforbundet »Bauernverband Schleswig-Holstein« der fik en tværpolitisk styrelse. Skønt der inden for SPD fandtes en gruppe, som var stemt for at grundlægge et eget bondeforbund, støttede partiet den ny organisation. Men SPD blev meget hurtigt nødt til at advare mod konservative kræfter i organisationen og måtte true med at danne en ny.

En kort tid udskiltes der også en særlig husmands- og landarbejderbevægelse, »Fortschrittlicher Bauern- und Pächterverband«. Organisationen blev imidlertid ikke anerkendt af besættelsesmagten, der ønskede en samlet bondeorganisation, ikke flere konkurrerende. Resultatet blev forhandlinger om sammenslutning af de to organisationer, ledet af en britisk officer. Sammenslutningsforhandlinger førte den 13. november 1947 til dannelsen af en ny fælles organisation, »Bauernverband Schleswig-Holstein«.

Den 19. marts 1948 afholdt denne nye organisation sit første egentlige landsmøde. Den markerede i trods mod besættelsesmagten, at den var efterfølgerorganisation for det første »Bauernverband«. Desuden demonstrerede bondeforbundet med al tydelighed, at man ønskede at trænge socialdemokraterne ud.

Den nye bestyrelse bestod næsten udelukkende af CDU-orienterede bønder. Den fremtrædende CDU-skikkelse Detlev Struve fra Rendsborg amt blev formand for organisationen. Under hans ledelse udviklede bondeforbundet sig til at blive en af de mest indflydelsesrige interesseorganisationer i Slesvig-Holsten. Bondeforbundet kom til at spille en betydelig rolle i oppositionen mod den socialdemokratiske landsregering. Jordlovgivningen var man ikke tilfreds med, og det socialdemokratiske oplæg til en landbrugskammerlovgivning bekæmpedes hårdnakket.

Det var først og fremmest to ting man var imod. Bondeforbundet ønskede direkte valg af delegerede. I princippet var man indforstået med

socialdemokraternes krav om ligelig repræsentation for bønder og landarbejdere i landsbondekammeret, men man syntes, at det var urimeligt kun at lade organiserede landarbejdere repræsentere. De udgjorde højst 10 % og skulle have retten til at vælge 50 % af bondekammerets deputerede, mens derimod de uorganiserede landarbejdere og landmændenes familiemedlemmer, som i langt de fleste tilfælde også arbejdede på gårdene, ikke skulle have nogen som helst repræsentation. Bondeforbundets protester virkede ikke. Ved loven af 30. maj 1950 om »Landesbauernkammer Schleswig-Holstein« fik dette kammer i det store og hele den struktur, der var blevet foreslået i 1947: ligelig repræsentation for bønder og organiserede landarbejdere. Bondeforbundet havde lidt nederlag, men kun i første omgang.

Bondeforbundet stod stærkt efter 1950. Bondekammeret derimod var forgældet – og forbundet overvejede at boykotte kammeret økonomisk og nægtede også at forhøje bidragene, hvis forhandlingernes gang ikke svarede til forbundets ønsker. I september 1950 overtog CDU regeringsmagten i Kiel. Også dette gav gode forudsætninger for bøndernes forhandlinger. Da den ny lov (af 1. april 1953) efter behandlingen i landdagen offentliggjordes i maj 1953, havde bondeforbundet nået sit mål! Bondekammeret skiftede navn til »Landwirtschaftskammer Schleswig-Holstein«, der havde været dets navn fra 1896 til 1933. Bønderne, dvs. arbejdsgiverne og deres familiemedlemmer, rådede nu over $\frac{2}{3}$ af repræsentationen. SPD og fagforeningerne protesterede forgæves⁵⁵.

7. BRITISK PRESSEPOLITIK I SLESVIG-HOLSTEN

Et af de vigtigste midler til opbygning af et nyt, demokratisk Tyskland var naturligvis pressen. Da de »tre store« på Potsdamkonferencen fastlagde linierne for Tysklands fremtid var et af de første krav til den fælles kontrolkommission, at alle nazistiske blade skulle fjernes. Umiddelbart efter den tyske kapitulation i 1945 eksisterede der i provinsen Slesvig-Holsten kun et egentligt dagblad, »Flensburg Avis«, som sammen med »Flensburger Nachrichten« havde været tilbage af de 4 aviser, der fandtes i Flensburg i udgangen af 1920'erne. Den danske mindretalspresse i Flensburg havde i perioden 1933–45 overvintret, omend under stærk chikane fra de nazistiske myndigheders side. Den ny frihed efter Tysklands sammenbrud blev imidlertid af meget kortvarig karakter. Flensburg Avis fik

snart sit spillerum begrænset af den almindelige allierede militærcensur, og den 30. juni 1945 nedlagde de engelske myndigheder af militære grunde endda forbud imod at Flensborg Avis udførtes til dansk statsområde. Dette forbud blev dog allerede hævet den 3. juli 1945.

Selvstændige tyske aviser fandtes ikke efter kapitulationen. »Flensburger Nachrichten«, som udkom indtil den 9. maj 1945, blev den 11. maj til de allierede besættelsesmyndigheders efterretningsblad (Flensburger Nachrichten-Blatt der Militärregierung). Tilsvarende blade udsendtes i Kiel, Lübeck og Hamborg. De indeholdt udelukkende forordninger og kundgørelser. Da det hårdt bomberamte Kiel ikke frembød tilstrækkelige tekniske muligheder for trykningen udkom fra 27. juli 1945 til 3. april 1946 den britisk kontrollerede »Kieler Kurier« i Flensborg. Denne avis var bestemt for hele det sydslesvigske område og desuden for kredsene Kiel, Pløn, Neumünster, Rendsborg og Nørre Ditmarsken. Kieler Kurier, der udsendtes to gange om ugen, indeholdt foruden politiske efterretninger også stedligt nyt, endvidere underholdningsstof samt officielle og private kundgørelser. Disse blade skulle informere den tyske civilbefolkning og tolke de allieredes synspunkter.

Militærregeringens eget organ, ugeavisen »Neue Hamburger Presse« (med undertitel »Wochenzeitung der Militärregierung für Groß-Hamburg und Schleswig-Holstein«), som udsendtes første gang den 9. juni 1945, kunne ikke klare informationsproblemerne for Hamborg og Slesvig-Holsten. Tyskerne reagerede meget mistænksomt over for denne britiske avis, der var fyldt med fejl.

Allerede i august 1945 bebudede militærregeringen et system med licenser til tyske bladudgivere, så et tysk pressevæsen atter kunne komme i gang.

En ny fase i britisk pressepolitik begyndte, da de af militærmyndighederne udgivne blade standsedes i april 1946.

I marts 1946 udstedtes en række licenser til tyske bladudgivere i Hamborg, Lübeck, Kiel og Flensborg. I Hamborg fik hvert parti sit talerør. I Lübeck genopstod SPDs avis fra før 1933, og i Kiel udkom der en CDU-, en SPD- og en KPD-avis. På grund af forsyningsmæssige problemer, det drejede sig særligt om papirmangel, var det ikke muligt i de tyndt befolkede egne at etablere flere med hinanden konkurrerende dagblade. Derfor valgte besættelsesmagten at sørge for, at der i Lübeck og Flensborg blev oprettet »uafhængige« aviser med en alsidigt sammensat udgivergruppe, der skulle afspejle befolkningens interesser.

Af særlig betydning for udviklingen ved grænsen blev den tværpolitiske, »uafhængige« avis »Flensburger Tageblatt«, som blev efterfølger af »Kieler Kurier«.

Licensoverdragelsen til dette nye blad fandt sted den 4. april 1946 ved en højtidelighed, der havde samlet en talrig repræsentation for den britiske militærregering, for de kommunale og andre forvaltningsmyndigheder samt for erhvervslivet. En af licenshaverne gav ved denne lejlighed udtryk for sit håb om, at det nye blad ville komme til at stå over partierne på et sandt demokratisk grundlag, og at redaktionen altid vil stille de fælles interesser for by- og landbefolkningen i forgrunden. Det var et godt løfte, men under den stærkt tysk-nationale chefredaktør Dr. Hanno Schmidts ledelse blev denne avis til et borgerligt-konservativt organ⁵⁶.

Hanno Schmidt var født og opvokset i Flensborg. Under den første verdenskrig havde han været officer, hvorefter han i Kiel i 1920 afsluttede sit påbegyndte jurastudium. Tre år senere gik han over til pressen og arbejdede som journalist i Mecklenborg og Thüringen, indtil han vendte hjem til Flensborg i 1945. Han blev chefredaktør for »Flensburger Tageblatt« i 1946 og udviklede sig til en af de førende tyske agitatorer i kampen for at forhindre, at Sydslesvig som Saar-området blev adskilt fra det øvrige tyske område. Hanno Schmidt, der i perioden fra 1954 til 1958 var landdagsmand for CDU, var fra 1959–61 bypræsident i Flensborg og koncentrerede sig som politiker først og fremmest om grænsepolitikken. I den værste nationalpolitiske kamptid, 1945–49, var han en af den danske bevægelses hårdeste kritikere. Han opfattede den stærke tilstrømning til de danske organisationer som en flugt fra Tyskland, som overløberi. Desuden spillede han en betydelig rolle i opbygningen af den nordtyske radio efter krigen⁵⁷.

Forcensuren af de nye dagblade blev meget hurtigt erstattet af eftercensur. For at sikre militærregeringen fuldstændig kontrol med den slesvig-holstenske presse sørgede de britiske myndigheder desuden for skarp kontrol med trykkerierne.

Nok kom det nu og da til sammenstød med de tyske redaktioner og den britiske pressestab, noget sådant kunne ikke undgås, men militærcensuren så dog gennem fingrene med en hel del, der faktisk var kritik af besættelsesstyret og derfor ifølge reglerne burde påtales. Den allierede kontrolkommission havde nemlig forbudt enhver kritik af besættelsesmagterne, men de britiske militærcensorer accepterede en del kritik for at give et godt demokratisk eksempel. Derimod reagerede briterne skarpt, når

deres fortrolige samtaler med tyske embedsmænd sivede ud og blev refereret i pressen⁵⁸.

Udelukkede fra at deltage i enhver pressevirksomhed var alle tidligere udgivere af nationalistisk eller nazistisk observans. Disse fik først en chance for at genindtage en position på markedet, da forbundsrepublikken i 1949 blev oprettet og den britiske kontrol afviklet. Fra 1947 var tilsynet med pressen i stigende grad gledet over til de tyske myndigheder, i første omgang til landsregeringen og et særligt presseudvalg. Dette udvalg skulle forberede tysk selvstyre på presseområdet. Dets aktivitet afsluttedes 1948–49 med en lov om pressens arbejdsvilkår, men loven kom ikke til at betyde ret meget i praksis, for da de efter krigen suspendede bladudgivere fik lov til at genoptage deres virksomhed, var det atter den frie konkurrence, ikke politiske eller demokratiske vilkår, der var afgørende for pressen i Slesvig-Holsten.

Flere sider, mere stof, større alsidighed end konkurrenterne måtte aviserne byde på, når de ville overleve i den efter pengereformen (20. juni 1948) opblussende frie konkurrencekamp om læseren. En meget kort tid steg alle avisers oplag, et stort hidtil udekket informationsbehov skulle imødekommes. Men allerede i efteråret 1948 forandredes scenen: de »uafhængige« og de borgerlige aviser, dvs. overvejende CDU-aviser eller CDU-prægede blade, kunne holde eller endda forøge deres læsertal, mens alle andre partipolitisk engagerede aviser mistede store dele af deres tilhængerskare. Flere SPD- og KPD-blade blev kastet ud i økonomiske vanskeligheder og kunne kun fortsætte med at udkomme fordi partierne sørgede for dækning af bladenes voldsomme underskud⁵⁹. Denne udvikling inden for presseområdet svarer ganske godt til tendenserne på det politiske område: den upolitisk-borgerlige presses fremgang genspejler konsolideringen af det konservative adenauerske kanslerdemokrati og dets økonomiske fremgang på den ene side og de marxistisk-socialistiske ideers svækkede indflydelse på den anden side.

Til de nationalpolitisk engagerede blade hørte »Flensborg Avis«.

For danskheden i Sydslesvig indebar presseområdet særlige problemer. Flensborg Avis forøgede ganske vist sit oplag stærkt efter krigen, men avisen var underkastet visse begrænsninger, fordi de britiske myndigheder ønskede at bremse mindretallets politiske aktivitet. Det var især generende, at den danske avis en tid lang ikke måtte imødegå tysk propaganda. Som chefredaktør L. P. Christensen udtrykte det på et møde i Rigsdagens Sydslesvig-udvalg den 11. juli 1946: Det kulturelle arbejde

gik godt, det politiske dårligt. Friheden knægtedes på en måde, man ikke havde ventet. Flensborg Avis kunne ikke tilbagevise de løgnagtige påstande, som tyskerne fremsatte, og den dansksindede befolkning blev urolig, fordi den ikke forstod, at sådanne angreb ikke blev imødegået.

Også efter oprettelsen af mindretallets tysksprogede avis »Südschleswigsche Heimatzeitung« (22. september 1948) havde den danske presse særlige vanskeligheder. Den allierede pengereform i juni 1948 havde svækket folks købekraft, og med oprettelsen af det tysksprogede dagblad måtte Flensborg Avis uvægerligt gå tilbage.

Bedre blev det ikke af, at »Südschleswigsche Heimatzeitung« førte en meget aggressiv abonnementskampagne, i nogen grad på bekostning af den dansksprogede Avis.

Fra sidst i 1949 var situationen for den danske presse syd for grænsen alvorlig. Fra juni 1948 til november 1949 reduceredes abonnenttallet fra ca. 40.000 til ca. 22.000 for begge aviser tilsammen⁶⁰. Hermed er fremstillingen imidlertid nået frem til det problem, der gav udviklingen i landet Slesvig-Holsten sin særlige karakter i de første efterkrigsår, den danske bølge i Sydslesvig.

Medens de tyske embedsmænd og de nye politiske ledere måtte affinde sig med de ordrer, militærregeringen måtte finde for godt at give, følte de sig friere stillet i forhold til den danske bevægelse. Det politiske apparat, som stod til deres rådighed, landdag, kommunalråd og presse, brugte de mod danskheden og løsrivelsesbestrebelseerne i Sydslesvig. Derudover søgte de at vinde de britiske officerer og embedsmænd for deres synspunkter. Det lykkedes i vid udstrækning.

8. DET TYSKE NATIONALE SAMMENBRUD OG DEN SYDSLESVIGSKE SEPARATISME

Det totale sammenbrud i 1945, Tysklands afmagt og de allierede sejrherrens overtagelse af suveræniteten svækkede på mange måder den tyske nationalfølelse. Både de fysiske og de åndelige ressourcer var opbrugt. Der eksisterede fire allierede besættelseszoner, i begyndelsen isoleret fra hinanden; den tyske nation var lammet, og det tyske samfund var opført at eksistere i traditionel forstand. Det var en katastrofe uden side-stykke siden trediveårskrigen⁶¹. Kun langsomt lykkedes det at skabe en slags forbindelse til fortiden. I Slesvig-Holsten virkede rystelserne ekstra

kraftigt. Flygtningetilstrømningen var her relativt større end andetsteds, og den udøvede en voldsom påvirkning på hele samfundet.

Årene 1945–1949 var en uventet opbrudstid i Sydslesvig. Tanken om en nær tilknytning til Danmark prægede ikke alene det danske mindretal, men i vid udstrækning også store dele af den hjemmehørende tyske befolkning. Tanken om et vist slesvigsk selvstyre under dansk-allieret kontrol blev endda støttet af folk, der senere hen blev ledende politikere på tysk side og bekæmpede alt dansk i Sydslesvig. Der blev sendt henvendelser både til de allierede magter og til den danske regering. Allerede i maj måned 1945 blev der af en lang række borgmestre og andre lokale myndigheds personer over hele Sydslesvig underskrevet en henvendelse til den engelske militærregering i Pløn om adskillelse mellem Slesvig og Holsten i administrativ henseende. Den 8. juni 1945 samledes 34 tillidsmænd for det socialdemokratiske parti og de frie fagforeninger i Flensborg fra tiden før 1933 i Flensborghus og underskrev en erklæring, hvorefter de var rede til at støtte alle bestræbelser, der tog sigte på at flytte den i 1920 fastlagte grænse sydpå for at »tilslutte byen Flensborg og et landområde til Danmark og dermed til Skandinavien«⁶². Arbejdernes motiv var deres skuffelse over udviklingen i Tyskland efter 1933, demokratiets fallit og nazitidens onde år.

I juni 1945 forberedtes – uden tilskyndelse eller medvirken fra den danske ledelses side – blandt tysktalende sydslesvigere en aktion for ved indsamling af underskrifter at give udtryk for befolkningens ønske om adskillelse fra Tyskland og tilslutning til Danmark. Af omtrent 13.000 flensborgere, der i juli 1945 blev spurgt i løbet af en halv snes dage, da standsede de britiske militærmyndigheder aktionen, underskrev over 10.000. I deres petition fremhævedes, »at livet i et fredeligt, venligsindet land med ret til fri tale og tænkning og frie udviklingsmuligheder i højere grad svarer til alvorlige menneskers livsideal og at vort stamme- og gamle fædreland Danmark gennem troskab og pligtfølelse hos enhver af os vil give os muligheder for at nå dette«⁶³. I september 1945 lagde en kreds af fremtrædende personligheder fra den tyske og den danske lejr i fællesskab navn til et andragende til Montgomery, hvori der søgtes om en administrativ adskillelse mellem det gamle danske Sydslesvig og det rent tyske Holsten⁶⁴.

Alle disse erklæringer fra den første efterkrigstid er påfaldende fri for nationale tankegange. Det er forståeligt; den nationale idé var af nazisterne blevet drevet ud i det helt absurde. Men det er også påfaldende, at

disse erklæringer og henvendelser rettede sig imod den slesvig-holstenske statstanke, der havde været den bærende idé i flere generationers kamp mod Danmark og for hertugdømmernes indlemmelse i Tyskland. Forudsætningen for denne udvikling var også »Det 3. Rige«. Den nazistiske magtovertagelse havde bl. a. betydet, at den ideologiske basis for tyskheden i hertugdømmerne, slesvig-holstenismen, skubbedes i baggrunden. Den nazistiske stat var centralistisk, og lokal ideologisk regionalisme måtte vige til fordel for ideen om det tyske folkefællesskab. Dette folkefællesskab fandtes ikke mere efter maj 1945 og dermed åbnedes vejen for en ny slesvigsk selvforståelse, en ny regionalisme eller partikularisme med stærke separatistiske tendenser.

Samtidig var alle henvendelser rettede imod landsdelens oversvømmelse med flygtninge. Der fremhævedes, at denne strøm af fremmede fra østområderne truede med »at udslette« de hjemmehørende »nedarvede nordiske karakter«⁶⁴, en motivering, der synes præget af nazitidens »verdensanskuelse«.

Alle disse henvendelser, erklæringer og andragender var udtryk for en slesvigsk særfølelse, som ikke kendte ret meget til en dansk-tysk modsætning. Derfor kunne folk drømme om en fornyelse af de forrige århundreders helstatsforhold, om et selvstændigt Slesvigs nære tilknytning til kongeriget Danmark. Det var de diktaturtrættes ønske om en fri og demokratisk fremtid, de krigstrættes længsel efter fred og ro, det var de udsultedes drøm om et liv i et forjættet land, det var i højeste grad angsten for, at al den elendighed man havde oplevet ville gentage sig igen og igen så længe Slesvig forblev inden for Tysklands statsgrænser, det var disse politiske motiver, ønsker og drømme og ængstelser, der havde svækket den tyske nationalfølelse i landet syd for den danske statsgrænse. Og så må det heller ikke glemmes: i den allierede besættelsestids første år var situationen særdeles flydende, der eksisterede ikke et tysk samfund og en tysk stat at være loyal overfor, kun fire besættelseszoner, kontrolleret af de allierede sejrherre. Der fandtes adskillige fremtidsforestillinger – men ingen tysk fremtid: store dele af den tysktalende befolkning kunne tænke sig, at landsdelen blev knyttet til Danmark, andre tænkte på en stat »Nordelbingen« under engelsk overhøjhed og nogle drømte om et selvstændigt Slesvig-Holsten.

I dette nationale tomrum begyndte en dansk orienteret hjemstavnsbevægelse at udfolde sig⁶⁵. Dennes arnested blev det danske mindretal.

Det danske mindretal var ved kapitulationen af en særdeles beskedent

størrelse, men fik i 1945–1946 stor tilgang. Den 5. maj 1945 talte den Slesvigske Forening 2.728 medlemmer, heraf havde langt de fleste, nemlig 1.990, hjemme i Flensborg. I 9 danske skoler undervistes 473 elever, det største antal igen, 333, i Flensborg. Det danske mindretal og dets arbejde havde nået et lavpunkt ved kapitulationen. Men straks efter Tysklands nederlag rejste der sig en voldsom dansk bevægelse. Medlemstallet i de slesvigske foreninger gik eksplosionsagtigt i vejret: den 1. januar 1946 talte man 11.801 medlemmer, den 1. april 27.581, tre måneder senere 46.849. Det voksende danske foreningsliv krævede en ny organisation. Fra februar 1946 til september 1946 førtes forhandlinger mellem den britiske militærregering og repræsentanter for den danske folkedel i Sydslesvig. Den 25. september 1946 indførtes »Statutterne for Sydslesvigsk Forening« i foreningsregistret. SSF var nu det store centralorgan for al organiseret danskhed i Sydslesvig. Dermed havde sydslesvigerne fået en samlet kamporganisation. Men en begrænsning i handlefriheden var det, at foreningen kun var blevet anerkendt som kulturel organisation. Den 29. november 1946 afleverede Sydslesvigsk Forening en henvendelse til den allierede kontrolkommission med krav om anerkendelse som politisk organisation og tilladelse til at udgive en tysksproget avis. Samtidig forberedte sydslesvigerne de videregående krav: administrativ adskillelse fra Holsten og fjernelse af flygningene.

Foreningens medlemstal steg fortsat: den 1. oktober 1946 56.318, den 1. januar 1947 66.317 SSF-medlemmer. Kredsen af sympatisører var endnu større end medlemskredsen, dette røbede de første offentlige valg i oktober 1946. De »partiløse« danske kandidater samlede omtrent 80.000 vælgere. Ved valget til Slesvig-Holstens første landdag (20. april 1947) blev der i Sydslesvig afgivet omtrent 99.000 danske stemmer⁶⁶ mod ca. 200.000 tyske. Denne nydanske bevægelse, der blev bakket op af omtrent 55 % af de hjemmehørende i Sydslesvig, sigtede mod tilknytning til Danmark og som en overgang en administrativ og politisk adskillelse fra Holsten og dermed fra Tyskland.

Når således det danske mindretal i Sydslesvig i løbet af de første to år efter 1945 opnåede at få så stor en tilslutning skyldtes dette, dels at den tyske nationalfølelse midlertidigt var brudt sammen, og dels at 13 års nazistisk styre havde udryddet alle andre partier, mens det danske organisationsapparat var nogenlunde intakt, men også, hvad man lagde særlig vægt på i den tyske modagitation, at der for mange kunne synes at være solide økonomiske og sociale grunde til at søge at undslippe det

tyske fallitbo. Udelukkende materielle motiver kan der næppe være tale om, siden den samme længsel mod nord kan påvises hos folk, der ikke foretog sindelagsskiftet fra tysk til dansk. Snarere var det en – ikke mindst på grund af flygtningestrømmen fra øst og de herskende katastrofale forhold – øget hjemstavnbevidsthed, hvis mål måtte være Sydslesvigs folkelige og demokratiske genrejsning, som efter de fleste hjemmehørendes mening åbenbart syntes bedre realiseret i snæver forbindelse med den nordlige nabo end i et samfund uden fremtid.

Mange steder fandtes der lige fra kapitulationen et godt samarbejde mellem de britiske militærmyndigheder og mindretallets repræsentanter. Mindretallet havde jo ud fra et britisk synspunkt den fordel, at det ikke rummede nazister og at det sluttede sig til en af de allierede stater. Englænderne udnævnte således dansksindede borgmestre i Flensborg og Slesvig. Der blev bl. a. udstedt en instruks til militærregeringens repræsentanter i Sydslesvig, hvorefter de skulle behandle de dansksindede bedre end de tysksindede og der blev givet en almindelig tilladelse til at drive de bestående danske skoler, hvortil alle sydslesvigske børn havde adgang. Fra engelsk side var man først og fremmest interesseret i at skabe ro i de besatte områder. Vanskeligheder var der jo masser af i forvejen: de materielle vilkår var fortvivlende, tildelingen af levnedsmidler lå nær sultegrænsen, brændsel manglede, og et af hovedproblemerne var at skaffe husly til flygtninge og evakuerede. Her kunne militærregeringens dispositioner kolliderede med mindretallets ønsker, når der f.eks. beslaglagdes ejendomme, som var blevet udset til at huse danske skoler. Dette førte til kritik fra mindretallets side. Mindretallet og Danmark var i det hele taget imod en bosættelse af disse mennesker østfra. Regeringen i Pløn var en militærregering, der forvaltede et fjendtligt område; den kunne ikke tåle nogen kritik, der kunne rukke ved dens autoritet. Danske krav om at få flygtningene fjernet fra landsdelen gjorde ikke forholdene bedre. Og det var naturligvis også irriterende, at dette mindretal, hvis medlemmer var tyske statsborgere, blev støttet af en årvågen rigsdansk presse og at klagerne via det danske udenrigsministerium nåede det britiske udenrigsministerium og ad den vej indbragte militærregeringen ubehageligheder.

Danmarks første politiske manifestation i det sydslesvigske spørgsmål havde været samlingsregeringens erklæring af 9. maj 1945: »Regeringen, som står på den nationale selvbestemmelsesrets grund, er af den opfattelse, at Danmarks grænse ligger fast.« Alligevel viste Danmark, at det

anså Sydslesvig som et dansk interesseområde. Der fremsattes ønske om, at flygtningene blev fjernet fra Sydslesvig, at Sydslesvig og Holsten fik hver sin adskilte administration⁶⁷, at Danmark blev inddraget i alle spørgsmål vedrørende Kielerkanalens fremtid, samt at Danmark kom til at deltage i en eventuel almindelig fredskonference⁶⁸. Efter 30. oktober 1945 koncentrerede venstre-regeringens politik sig i særlig grad om sydslesvigernes ret til at oprette og drive danske skoler, til at danne et dansksindet politisk parti samt til at udgive en dansksindet avis på tysk⁶⁹. Dette var en politik i forlængelse af befrielsesregeringens, selv om de konkrete krav var nye. Ligeledes gentog man ønsket om Sydslesvigs administrative selvstyre og flygtningenes fjernelse fra området syd for Danmarks statsgrænse. Men der stilledes aldrig konkrete krav om en grænseregulering. Dette og den bestandige indblanding i engelsk-tyske anliggender må have irriteret briterne – og deres reaktion udeblev heller ikke: den 9. september 1946 tilstilledes det danske udenrigsministerium et memorandum med opfordring til at »den danske del af den tyske befolkning i Sydslesvig nu indlemmes i Danmark« enten ved en befolkningsudveksling, ved en folkeafstemning efterfulgt af en grænseregulering eller simpelthen ved en grænseregulering uden folkeafstemning. I sit svar af 19. oktober 1946 afviste den danske regering enhver øjeblikkelig grænseregulering⁷⁰. Et andet svar havde englænderne vel næppe ventet. De havde allerede fuldbyrdet en politisk og regional nyordning, der tilsidesatte alle sydslesvigske og danske krav; den 23. august 1946 var **L a n d e t** Slesvig-Holsten blevet oprettet. Briterne havde allerede valgt en problemløsning, der mindede om fremgangsmåden ved den britiske zones vestgrænse, her afvistes franske krav på Rhinlandet og russiske ønsker om deltagelse i kontrollen af Ruhrområdet idet landet Nordrhein-Westfalen dannedes den 17. juli 1946⁷¹. Ved oprettelsen af **L a n d e t** Slesvig-Holsten fremmede englænderne en udvikling, der i voksende grad gjorde Sydslesvig til et dansk-tysk, til et dansk-slesvig-holstensk mellemværende. Og i oktober/november 1946 blev den engelske politik lagt radikalt om. De danske skoler blev underlagt militærregeringens og de tyske »Schulrätes« inspektion. Skolernes optagelsesbestemmelser skærpedes. Dette skete nok under slesvig-holstensk påvirkning. Englænderne nægtede at tillade et dansksindet politisk parti og at give licens til en tyskskrevet dansksindet avis. Militærregeringen viste fra efteråret 1946 stærk kølighed over for den danske bevægelse i Sydslesvig. Dens skæbne afgjordes i stigende grad af slesvig-holstenske instanser.

Omtrent siden oktober 1945 havde modstanden imod danskheden i Sydslesvig været afhængig af enkelte personligheders og embedsmænds indstilling og indsats. Men efter januar 1946 var større tyske kredse ved at sunde sig efter nederlaget. Ved begyndelsen af året 1946 begyndte det politiske liv at vågne i Sydslesvig og Holsten. Fra december 1945 kunne partierne godkendes på landsbasis. Socialdemokrater, kristelige demokrater og kommunister holdt deres første offentlige møder i januar 1946. Under britisk tilsyn skabtes nye demokratiske institutioner og mange »første kredsdaysmøder« fandt sted i februar 1946. I Kiel dannedes en provinsiallanddag, som åbnedes den 26. februar. Derved var grunden lagt til et mere selvstændigt Slesvig-Holsten. I april 1946 gik en række hidtil britisk kontrollerede aviser over på tyske hænder.

Under engelsk tilsyn førtes befolkningen ind i det politiske liv, samtidig med at stadig flere samfundsopgaver blev overgivet til landets indvånere. Med det voksende politiske ansvar voksede ikke kun selvtiliden, men også modstanden mod den danskorienterede sydslesvigske hjemstavsbevægelse.

Allerede ved provinsiallanddagens åbning havde overpræsident Th. Steltzer fremhævet sit slesvig-holstensk-tyske sindelag, på mødet den 12. juni 1946 gik han over til grænsekamp. Provisiallanddagens medlemmer havde et udkast til en ny forfatning for Slesvig-Holsten til første behandling og diskussionen foranledigede stærke udfald mod sydslesvigerne og tyske demonstrationer under det gamle slesvig-holstenske løsen »up ewig ungedelt«. Sindelagsskiftet i Sydslesvig stemples som resultat af »flæskopolitik«. Der vedtoges en resolution, der gik ud på at Slesvig-Holsten for bestandig følte sig knyttet til Tyskland⁷². I Flensborg slog »Flensburger Tageblatt« ind på en tysk linie i sommeren 1946: den 15. juni offentliggjorde chefredaktør Dr. Hanno Schmidt sin første leder »Das deutsche Schleswig-Holstein«. Han startede med denne leder en lang række tysk-nationale, antidanske artikler. Omtrent samtidig holdt det kristelige demokratiske partis landsleder Carl Schröter fra Kiel et par møder i Sydslesvig, hvor han i stærke ord gik imod den danske bevægelse. Den 19. juni afholdt det socialdemokratiske parti et møde i Flensborg; parti-ledelsen afviste enhver form for separatisme i Slesvig og udtalte sig meget stærkt for et udelt Slesvig-Holsten, for et »Enheds-Tyskland« og for et forenet Europa⁷³. Efter juni/juli 1946 blev atmosfæren mere og mere spændt. I løbet af ganske få uger stod de danske og danskorienterede sydslesvigerne over for en massiv og til tider aggressiv tyskhed. Også det

tyske præsteskab dannede en nationalpolitisk gruppering. Den 4. september 1946 markeredes dette bl.a. ved en officiel udtalelse fra den protestantiske kirke. Udtalelsen vendte sig mod danskheden og separatismen og agiterede for tysk selvbesindelse og patriotisme: »... Die aber von deutscher Art sind, sollen ihrer deutschen Art treu bleiben, auch in schwerer Zeit. Das ist ein Gebot der Selbstachtung und der Ehre vor Menschen und Gott ...«⁷⁴.

Mens mange tyske præster og menighedsråd gav de danske præster lov til at afholde danske gudstjenester i landets sognekirker, kom der enkelte steder skarpe afslag. Foranstaltningen af dansk gudstjeneste regnedes for »en usandhed«, fordi medlemmerne af det »såkaldte danske mindretal« ikke beherskede det danske sprog. Samvittigheden forpligtede de tyske præster til deres antidanske holdning⁷⁵.

Den 2. december 1946 åbnedes den anden, den på grundlag af oktobervalgets resultater udnævnte slesvig-holstenske landdag. Den britiske guvernør i Slesvig-Holsten, vicerluftmarskal Hugh V. Champion de Crespigny, fremhævede ved denne lejlighed, at det var første gang efter kapitulationen, at der var skabt en lovgivende landsregering med udøvende magt i »Landet Slesvig-Holsten«. Denne nye magt demonstrerede i selve fødselstimen en stærk tysk nationalbevidsthed⁷⁶, som landets ministerpræsident, Theodor Steltzer, allerede den 10. september 1946 i et højtrøstet udbrud havde givet udtryk for, da han i landdagen havde afvist de danske repræsentanters andragende om administrativ adskillelse af Slesvig fra Holsten: »Vi vil leve i forståelse med vort naboland, og der eksisterer i dag ikke noget dansk-tysk problem. Det eneste problem, der eksisterer i dag, indeholdes i ordet »overløbere«, og det er en forhånelse af vort travle arbejde her, at vi skal behandle et forslag som dette«⁷⁷. Steltzers finansminister før og efter 2. december 1946, en CDU-mand fra Flensborg, senere overborgmester Th. Andresen, havde i september 1945 underskrevet en petition om Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten⁷⁸. Steltzers partifælle og partiets landsleder Carl Schröter oplæste CDU's programtale – og der lød gentagne gange bifald, da han med stærke ord omtalte det sydslesvigske problem og »Danmarks aggressive og umenneskelige politik«⁷⁹. Også oppositionen afviste sydslesvigernes krav. Den kendte socialdemokratiske politiker Andreas Gayk, Kiels overborgmester, advarede mod politiske chauvinister, dvs. de danske separatister, der optrådte, som om de havde berettigede krav på udlandets støtte. Deres skamløse optræden stemplede dem selv, sagde han⁸⁰. Kravet om ad-

ministrativ adskillelse og fjernelse af flygtningene opfattedes som loyalitetsbrud. Man ville fra tysk side ikke anerkende, at der med forliset af tysk suverænitet ved kapitulationen ikke var noget specielt tysk samfund, endelige nation eller stat, at være loyal overfor.

Både den sydslesvigske separatisme og den danske regerings intervention syd for grænsen harmede tyske kredse. De opfattede det som illoyalitet og indblanding i indre tyske forhold.

I slutningen af 1946 var det nationale tomrum blevet overvundet, en ny tysk fremtid skimtedes i »Landet Slesvig-Holsten« og dermed blev der også lagt op til en hård og bitter grænsekamp, der skulle strække sig over flere år. Landsregeringen indledte denne skarpe kurs mod sydslesvigske danskhed, men denne kamp blev en fællessag for alle tyske partier, derfor kunne også de mest aktive mænd finde sammen i »Schleswig-Holsteinscher Heimatbund« (SHHB), der dannedes i byen Slesvig den 25. januar 1947. Til denne nationalpolitiske forenings formand valgtes pastor Dr. R. Muuss, Stedesand, en veteran fra den tyske afstemningskampagne 1920, næstformand blev professor Dr. Volquart Pauls, leder af landsbiblioteket i Kiel⁸¹, andre ledende poster overtog landdagsmand Dr. Richard Schenck (SPD), minister Thomas Andresen (CDU), overskoleråd Dr. Edert (CDU) og Jens Hansen, en fremtrædende personlighed inden for Flensborgs SPD. Fra dansk side var man ikke særlig imponeret af denne nye organisation, der skulle styrke den slesvig-holstenske identitetsfølelse i den krise, der var fremkaldt af krigen og flygtningene. »Slesvig-Holstenisme i kunstig lunge« spottede det danske tidsskrift »Grænsevagten«⁸². Slesvig-holstensk hjemstavnsforbund overtog Slesvig-Holstener-Forbundets målsætning; Schleswig-Holsteiner-Bund var blevet stiftet i Slesvig by den 4. august 1919. Dette forbund opstod dengang som et »selvfølgeligt tysk forsvar over for grænselands-diktatet«, dvs. folkeafstemningen i 1920⁸³. Pastor Muuss formulerede hjemstavnsforbundets opgaver, det gjaldt om at hævde sig i den kulturelle brydning mellem nord og syd. Den fredelige kappestrid mellem de to kulturkredse skulle fremmes. Et nok så moderat og tilsyneladende upolitisk formål – men med nationalpolitiske fremtidshåb. Dette forbund foranledigede i marts 1947 en politisk modoffensiv: som modtræk mod de danske sydslesvigeres henvendelse til den allierede kontrolkommission af januar 47 om administrativ adskillelse mellem Sydslesvig og Holsten forberedte SHHB en henvendelse til kontrolkommissionen om at opretholde den bestående tilstand. Hjemstavnsforbundet afviste delingen af Slesvig-Holsten, da Sydslesvig efter

delingen ville blive til et ikke-levedygtigt dværgsamfund med et alt for kostbart forvaltningsapparat. Og slesvig-holstenerne var af den opfattelse, at Slesvigs befolkning havde demonstreret sin tyske karakter ved afstemningen i 1920⁸⁴. SHHB fandt på en meget effektiv måde at få medlemmer på: Slesvig kreds dag vedtog den 27. september 1947 en kollektiv indmeldelse af hele amtets tyske befolkning, kreds dagen i Sydtønder amt indmeldte endda hele befolkningen. Medlemsbidraget skulle betales af amtets midler, dvs. også af de dansksindedes skattepenge⁸⁵.

For de tyskere i Slesvig-Holsten, der holdt fast ved traditionerne, måtte den eksplosive vækst i det sydslesvigske mindretals kulturelle og politiske organisationer virke som konjunkturbetinget frafald. For dem var den danske bevægelse udtryk for frafald fra et samfund i nød, en protest mod flygtningeophobningen og mod elendige økonomiske og sociale forhold, men ikke udtryk for en egentlig nationalpolitisk nyorientering. Deraf fulgte en stærk nedvurdering af en stor part af de nydanske. Ydermere opfattedes denne flugt fra Tyskland i nød som materielt motiveret. Den danske Sydslesvig-hjælp, fødevarer, tøj, medicin m.m. kom efter tysk synsvinkel til at stå som nationalpolitisk lokkemad, hvilket af propagandistiske hensyn naturligt nok blev stærkt fremhævet. Udtrykket »Speckdäne« blev hentet frem igen.

I begyndelse af 1947 var CDU det mest aggressive parti mod de danske sydslesvigere. Men da socialdemokraterne overtog regeringsmagten i Kiel ved månedsskiftet april/maj 1947, fortsatte de den nationalistiske politik. Den nye ministerpræsident, socialdemokraten Hermann Lüdemann, afgav den 8. maj en erklæring, hvori han understregede, at landsregeringen ville forsvare den tyske nationalitet og den tyske territorialhøjhed mod de separatistiske bestræbelser i den nordlige del af landet. Han sagde bl.a. »landsregeringen anerkender den i 1920 trukne tyske nordgrænse som retfærdig og definitiv. Over for de tysktalende og hidtil tysksindede separatister bestrider landsregeringen imidlertid deres ret til i nødens time at vende deres folk ryggen . . .«⁸⁶. Dermed var de ideologiske rammer for socialdemokraternes grænsekamp blevet afstukket.

En betydelig del af de hjemmehørende embedsmænd i Sydslesvig var enten medlemmer af SSF eller sympatiserede med den danskorienterede hjemstavnsbevægelse. Et medlemsskab af en dansk forening billigedes ikke af regeringen og i løbet af årets første måneder indledtes en lang række tjenestemandssager mod embedsmænd (f. eks. skoleråder, lærere, kommunale tjenestemænd), som havde vist sig enten som dansksindede,

for danskvenlige eller bare for neutrale. Man chikanerede også funktionærer i offentlig tjeneste, når de viste dansk sindelag. Flere blev tvunget til enten at opgive deres embeder eller at forlade de danske rækker⁸⁷. SPD-regeringens undervisningsminister forbød overflytning af omtrent 2.000 børn fra tyske til danske skoler i Flensborg, skønt dette forbud ikke havde støtte i nogen lov, tilladelse til at oprette nye danske skoler nægtedes⁸⁸. Det danske flertal i Flensborgs byråd protesterede kraftigt, men ministeriet reagerede ikke. Det blev militærregeringen, der med et regulativ for Sydslesvigsk Forenings skolevæsen ordnede problemerne i Flensborg og samtidig i de andre byer og landsbyer: regulativet muliggjorde overflyttelse af børn til danske skoler og oprettelse af nye danske skoler⁸⁹.

Regulativet var et kompromis, mange af dets punkter var omtvistelige og det blev kritiseret af danskere og af tyskere. Men det var alligevel en afgørelse, der skabte arbejdsmuligheder for sydslesvigerne. Ved årets udgang mildnedes socialdemokraternes nationale politik. Denne nye holdning fra landsregeringens side vistes under budgetdebatten for regnskabsåret 1947–48: regeringspartiet stemte imod CDU-stemmerne for et forslag, der gik ud på en forhøjelse af tilskuddene til de danske privatskoler. Netop den 25. november 1947 skete det første gang at en minister fra Kiel fremsatte ønske om direkte forhandlinger mellem landsregeringen og den danske regering; der ønskedes politisk kontakt med København⁹⁰.

Den britiske militærregering viste igen og igen, at den ikke uden videre ville acceptere, at den danske løsrivelsesbevægelse udfoldede sig frit. I september 1945 havde den britiske militærregering givet tilladelse til oprettelsen af politiske partier. Den Slesvigske Forening havde meldt sig straks – men fik afslag og således forblev det indtil 1947. I 1947 fik SSF en kortvarig valgteknisk ligestilling med de tyske politiske partier: den 7. marts 1947 modtog SSF militærregeringens meddelelse om, at Sydslesvigsk Forening ved det forestående landdagsvalg ville blive betragtet som et politisk parti. Tilladelsen gjaldt kun så længe landdagsvalget varede og den var altså kun en partiel politisk anerkendelse⁹¹.

Denne midlertidige politiske anerkendelse af SSF vakte stor forargelse i tyske kredse, som henviste til SSFs statutter § 3 («... Der må ikke drives politik...»). CDU nægtede endda at acceptere militærregeringens afgørelse, og landsregeringen ønskede SSFs ytringsfrihed indskrænket; der krævedes, at de danske kandidater afholdt sig fra at omtale politiske problemer som jordreformen, Sydslesvigs administration og folkeafstemnin-

gen. Efter valget, da man havde opdaget, at »den separatistiske bevægelse . . . havde beskæmmende mange tilhængere«⁹², lagdes der vægt på, at SSF kun bevægede sig inden for de af militærregeringen afstukne politiske rammer. Sydslesvigsk Forenings ansøgning til den allierede kontrolkommission i Berlin om politisk anerkendelse og ligestilling med de tyske partier var allerede blevet indgivet den 27. november 1946⁹³. Da der ikke kom noget svar, sendte SSF en ny henvendelse til kontrolkommissionen den 12. juni 1947. Henvendelsen afleveredes til militærregeringen i Kiel. Dagen forinden havde man modtaget afslag på en ansøgning af 10. maj 47 om en tysksproget avis⁹⁴. Et nyt afslag på begge krav modtoges den 8. juli 47. Efter at den danske regering havde taget spørgsmålet om sydslesvigernes politiske rettigheder op, viste briterne sig den 5. december 1947 villige til under visse betingelser at åbne vejen for et politisk sydslesvigsk parti; partiet måtte f. eks. ikke opretholde sin nære forbindelse med personer i Danmark og det måtte ikke modtage hjælp fra kongeriget. Briterne ønskede at nedskære den sydslesvigske aktivitet til en almindelig næsten farveløs politisk virksomhed; kravet om Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten eller anden separatisme, dvs. grænseændring, måtte ikke omtales i partiets officielle politik⁹⁵. Da englænderne i april 1948 havde godkendt tanken om en særlig politisk dansk organisation ved siden af den bestående kulturelle, konstitueredes en foreløbig styrelse for »Sydslesvigsk Vælgerforening« (SSV), og der blev taget skridt til at oprette en tysksproget dansksindet avis. Men ved udgangen af juli 48 forelå stadig intet svar fra britisk side på sydslesvigernes ansøgning. »Flensburger Tageblatt« propagerede naturligvis imod oprettelsen af en sådan »vælgerforening«; organisationens navn »lader ikke med en stavelse formode, at det drejer sig om en forening af dansksindede vælgere«, skrev »Tageblatt« den 8. juli 1948. Endelig, den 6. august 1948 fik SSV den britiske anerkendelse, og tilladelsen til at udgive et dansksindet dagblad på tysk indløb den 8. september 1948⁹⁶.

Det havde taget briterne næsten tre år at give den danske hjemstavnsbevægelse i Sydslesvig politisk ligestilling – en indskrænket ligestilling! – med de tyske partier. Ved bedømmelsen af hele udviklingen i Sydslesvig i årene efter 1945 og i særlig grad efter 1946, må man ikke undervurdere den betydning, som briternes tøvende og til dels antidanske holdning havde fået for danskhedens udvikling i Sydslesvig: da de dansksindede sydslesvigere fik deres politiske organisation i august 1948, var deres politiske chancer faktisk forspildt. Den storpolitiske situation gav tyskerne

medvind. Modsætningerne mellem vestmagterne og Sovjetunionen brød ud med fuld styrke i februar 1948. Maj/juni 48 blev et vendepunkt i efterkrigstidens tyske historie: de vestlige besættelsesmagter førte en politik, der sigtede mod etablering af en (vest-) tysk forbundsstat og det vesttyske samfund stabiliseredes afgørende ved den valutareform, som gennemførtes den 20. juni 1948. En lang række faktorer svækkede SSFs og SSVs tiltrækningskraft: den storpolitiske situation begunstigede et nyt (Vest-) Tyskland; slesvig-holstenerne havde genvundet deres tyske identitet; Danmarks officielle politik var fortsat »grænsen ligger fast«, og dermed smuldrede sydslesvigernes genforeningshåb; besættelsesmagtens nærmest pro slesvig-holstenske holdning virkede alt andet end fremmende for den dansksindede hjemstavnsbevægelse og dennes partikularistiske og separatistiske ønsker, englænderne havde endda forbudt at omtale grænseregulering som SSVs politiske hovedmål. Og der hersker vel ingen tvivl om, at den fremtvungne tvedeling af det kulturelle og det politiske arbejde medførte en svækkelse af sydslesvigernes samlede kraft.

I årene efter 1949 oplevede den tyske Forbundsrepublik sit »Wirtschaftswunder«; de højtudviklede industriområder uden for ikke blot Sydslesvig men også uden for Slesvig-Holsten kunne tilbyde et utal af eftertragtede arbejdspladser. Vesttyskland integreredes i Vesteuropa, europatanken afnationaliserede den politiske idéverden, en fredelig og demokratisk fremtid var tilsyneladende sikret også inden for den nye tyske stats grænser. Disse faktorer svækkede i høj grad den dansk-sydslesvigske hjemstavnsbevægelses tiltrækningskraft og førte til en betydelig nedgang i SSVs vælger- og SSFs medlemstal. Vælgertallene kulminerede ved landdagsvalget i 1947, da ca. 99.000 vælgere stemte på de dansksindede kandidater. Medlemstallet toppede i oktober/november 1948, SSF og den nationalfrisiske forening mønstrede tilsammen næsten 75.500 foreningsmedlemmer. I 1955 taltes der ca. 42.000 foreningsmedlemmer og ved årets kommunevalg omtrent det samme antal dansksindede vælgere. Tilbagegangen fortsatte også i de følgende år og standsede først omkring 1967/68. Medlemstallet i Sydslesvigsk Forening var da stabiliseret på et niveau ni gange så højt som Slesvigsk Forenings medlemstal i 1945.

9. FORHOLDET MELLEM DANSKORIENTEREDE SOCIALDEMOKRATER OG SPD

Et særligt problem blev forholdet mellem danskorienterede og tyske socialdemokrater i Flensborg og Slesvig, et problem der i afsvækket form også mærkedes i den øvrige del af Sydslesvig.

I juni 1945 samledes flensborgske socialdemokrater og fagforeningsmænd på Flensborghus. Det var fortrinsvis veteraner fra tiden før 1933, mænd som Nic. Reiser, Fr. Drews, H. Hellwig og den dansksindede Samuel Münchow, der nu formulerede et krav om at få lov til at vende tilbage til Danmark. En resolution om dette blev underskrevet af alle tilstedeværende og tilsendt det danske socialdemokrati i København. Den blev senere tiltrådt af socialdemokraterne i Slesvig og Ejdersted. Resolutionen gjorde op med Weimartiden og naziperioden og udtrykte et ønske om at likvidere de nationale modsætninger ved at indlemme Flensborg politisk og økonomisk i Danmark. Hvis det skulle vise sig muligt at knytte Flensborg til Danmark, ville underskriverne gøre alt for at undgå nationale modsætninger. Med andre ord, i så fald ville man tilstræbe integration i det danske samfund og ikke fremtræde som tysk mindretal. Der var ikke noget specielt dansk i denne resolution, snarere var dens formulering, som det er blevet fremhævet, et udtryk for en stærkt negativ indstilling til Weimarrepublikken og det, der fulgte, samt for et ønske om en ny start i et ikke-tysk politisk miljø.

Henvendelsen er et udtryk for, at tilliden til mulighederne i tysk politik anno 1945 var minimal.

I den følgende tid deltog sydslesvigske socialdemokrater i arbejdet med at indsamle underskrifter til petitioner, rettet til det danske folk og den danske regering. Tekstindholdet var her tydeligere vidnesbyrd om en klar dansk orientering. Trods overvejende tysk sprog og opdragelse frasagde man sig med baggrund i de dårlige erfaringer 1864–1945 tilhørsforholdet til Tyskland⁹⁷.

Løsrivelsesbestrebelseerne mødte hurtigt kraftig modstand fra ledende tyske socialdemokrater.

På et af de første omfattende SPD-møder efter krigen, den 21. oktober 1945 i Bielefeld, havde de tyske socialdemokrater i den britiske zone markeret deres holdning til løsrivelsestendenser i Tyskland. Således sagde den kendte SPD-politiker Carl Severing, der havde været indenrigsminister under Weimarrepublikken i Preussen, at det tyske socialdemokrati var

modstander af enhver form for løsrivelsestendenser. I overensstemmelse med partiets program om bevarelse af Tyskland som statslig og national enhed ønskede man snarest muligt at forny aftalen af 1923 med det danske socialdemokrati om anerkendelse af den dansk-tyske grænse (den såkaldte Stauning-Wels-aftale)⁹⁸.

Både de slesvig-holstenske socialdemokrater, især dirigeret af lederne i Kiel, Kuklinski og Gayk, og den øverste ledelse i den britiske zone, anført af Kurt Schumacher, reagerede skarpt mod de flensborgske socialdemokrater. Man søgte at afværge de separatistiske splittelsestendenser i Sydslesvig.

Da rekonstruktionen af de tyske politiske partier efter besættelsesmagtens bestemmelser var sket fra neden, kunne den øverste socialdemokratiske partiledelse for den britiske besættelseszone i praksis heller ikke skride effektivt ind over for de danskorienterede socialdemokrater i Flensborg og Slesvig. Det kunne den slesvig-holstenske partiledelse i Kiel lettere. Bl.a. var udover Gayk og Kuklinski den senere finansminister Dr. Schenck, der siden på grund af sine stærkt tysk-nationale synspunkter en tid forlod SPD, meget aktiv i bestræbelserne på at bremse den nye danske orientering blandt arbejderne. Richard Schenck, der kom til at præge den tyske grænsepolitik stærkt indtil 1949, var selv tysk rektorsøn fra Flensborg. Han havde efter universitetsstudier i økonomi og forvaltning været aktiv socialdemokrat i Weimartiden og var i 1933 blevet fyret på gråt papir. 1934–35 havde han været i »Schutzhaft«, interneret af nazisterne. I perioden 1935–45 arbejdede han i et olieselskab.

Efter krigen deltog Dr. Schenck straks i reorganiseringen af det tyske socialdemokrati og søgte tidligt, oktober 1945, at genoplive kontakterne til det danske socialdemokrati, bl. a. med henblik på at stabilisere den grænsepolitiske situation. Det foresvævede ham fra første færd, at en fornyelse af Stauning-Wels-aftalen fra 1923, hvor det danske og det tyske socialdemokrati havde garanteret afstemningsgrænsen fra 1920, var på sin plads⁹⁹.

Bortset fra de tyske forsvarsforanstaltninger var det endvidere et stort problem for den flensborgske partiorganisation, at socialdemokraterne i Danmark forholdt sig nok så tøvende over for denne opblussende entusiasme for tilslutning til Danmark.

Efter den første forvirring og lammelse i månederne umiddelbart efter kapitulationen, da mange tyske fra de forskellige politiske kredse en kort stund flirtede med danskheden, besindede mange kendte tyske borgerlige

sig atter på deres tyskthed og samlede sig til kamp mod den opsvulmende danske bevægelse i Flensborg og det øvrige Sydslesvig. Den tyske forsvarskamp lededes agitatorisk af chefredaktøren for »Flensburger Tageblatt«, Dr. Hanno Schmidt og overbibliotekar Franz Schriewer, gennem kamporganisationen »Deutsche Kulturgemeinschaft Flensburg«¹⁰⁰.

Man opfattede den danske agitation og de danske mindretalsskoler som en provokation. Efter at det havde vist sig, at en genoplivelse af Stauning-Wels-aftalen ikke lod sig gennemføre, reagerede Slesvig-Holstens SPD også heftigt og i praksis ikke mindre tysk-nationalt end de borgerlige kredse.

Ved et møde i Flensborg den 19. juni 1946 krævede SPD respekt for partidisciplinen og ophør af al separatisme. Grænsen lå fast, blev der sagt, og forsøg på at ændre den skulle bekæmpes. Stauning-Wels-aftalen stod ved magt, og Sydslesvig var tysk. De danske metoder var ukorrekte og korrupte. Den socialdemokratiske ledelse for Slesvig-Holsten var klar over, at flygtningene var en stor politisk belastning og krævede derfor letelse af flygtningepresset, lige så stærkt som den modsatte sig enhver »forældet chauvinistisk eller nationalistisk agitation«. SPD ville et udelt Slesvig-Holsten, et samlet Tyskland og et forenet Europa¹⁰¹.

Det var et stort problem for de tyske socialdemokrater, at de ikke havde direkte kontakt til socialdemokratiet i Danmark. Først efter den tyske emigrant og journalist Karl Raloffs besøg i det besatte Tyskland i sidste halvdel af juni 1946 lykkedes det at få lidt mere konkret at vide om, hvad de danske socialdemokratiske ledere forestillede sig med hensyn til det dansk-tyske forhold og grænseproblemerne. Raloff, der i 1933 var flygtet til Danmark og fra 1940 til 1945 havde været flygtning i Sverige, havde udmærkede forbindelser til både den senere statsminister Hans Hedtoft og folketingsmand Alsing Andersen. Hans kendskab til danske forhold gjorde ham velegnet til det arbejde, han i de følgende år udførte som uofficiel kontaktperson mellem de skandinaviske arbejderbevægelser og SPD til genoprettelsen af samarbejdet fra før krigen. Fra nytår 1952 til sommeren 1965 var han en højt estimeret presseattaché ved den tyske ambassade i København. Raloff forstod bedre end mange andre tyskere, at de fem års tysk besættelse ikke var gået sporløst hen over danskerne.

Anledningen til Raloffs Tysklandsrejse var, at de amerikanske besættelsesmyndigheder i Frankfurt på Kurt Schumachers, Erich Ollenhauers og Fritz Heines anbefaling ønskede at ansætte ham som redaktør på det nyoprettede blad »Frankfurter Rundschau«. Dette blev dog ikke til no-

get. Derimod blev der lejlighed til sporadiske møder med gamle socialdemokratiske venner. På Schumachers indtrængende opfordring besøgte Raloff på sin rundrejse også partifæller i Kiel¹⁰².

Den 27. juni 1946 var Raloff i Kiel. Efter ankomsten kontaktede han Hermann Lüdemann, der på det tidspunkt var stedfortrædende ministerpræsident i den af militærregeringen udnævnte landsregering, og blev inviteret til middag i regeringens gæstehus. Her traf han regeringens medlemmer sammen med en lang række højere embedsmænd. Tysklands og Slesvig-Holstens elendige forsyningssituation illustreredes ved middagen. »... Der serveredes pillede kartofler og sild. Det var, sagde man, for deltagerne fra Kiel et festmåltid, eftersom ministrene og embedsmændene sultede lige som landets øvrige borgere, – når de da ikke ligefrem var landbrugere ...«¹⁰³.

Raloff blev bombarderet med spørgsmål, han var den første kontakt til Danmark. Man ville vide, hvad der skete i København; landsregeringen anede ikke, hvad der foregik nord for grænsen.

Et jerntæppe var gået ned, sagde man, men kun for tyskerne. Det føltes som en ubehagelig og umulig tilstand for en regering, der havde problemer med en kraftig dansk løsrivelsesbevægelse. De deltagende tyske socialdemokrater beklagede sig også over den manglende kontakt til deres danske partifæller; de havde hverken adgang til post, telefon eller anden forbindelse til Danmark. De havde forsøgt at sende meddelelser til det danske socialdemokrati, via det danske konsulat i Flensborg, der ikke havde kommunikationsproblemer, men det lykkedes ikke. (Det havde besættelsesmagten forbudt). Under samtalerne kom SPD-folkene også ind på Stauning-Wels-aftalen og spurgte, om de danske socialdemokrater stod fast på den. Raloff henviste til befrielsesregeringens erklæring i 1945 om at grænsen lå fast og sagde, at han personlig mente, at denne linie ville blive fastholdt trods al mulig larm fra aktivistiske kredses side. Ved afrejsen fra Kiel stod det ham imidlertid klart, at kløften mellem Kiel og København var langt dybere end ventet¹⁰⁴.

Konflikten fortsatte. Den 5. juli 1946 afviste de danskorienterede socialdemokrater på et møde i Flensborg den kielske partiledelses standpunkt. Hermed demonstrerede man i den flensborgske arbejderbevægelse et brud med partidisciplinen.

Kiels overborgmester, Andreas Gayk, forsøgte at kalde de flensborgske socialdemokrater til orden og mindede om, at en sådan ulydighed ikke var kendt i det tyske socialdemokratis historie. Men uden resultat. Med et

stort flertal, 386 stemmer mod 96, vedtog de forsamlede flensborgske arbejdere en resolution, der angreb SPD for partiets stillingtagen i grænse-spørgsmålet og mere specielt den famøse resolution af 19. juni 1946. Flensborgs socialdemokrater ville ikke lægge nationalpolitisk tryk på egne medlemmer, hvert medlem måtte være frit stillet med hensyn til det nationale valg. Ligeledes afviste de pure, at den nationale nyorientering skyldtes de danske »flæskepakker«, dvs. ekstra fødevarerationer, en påstand, der fra begyndelsen spillede en betydelig rolle i den tyske mod-agitation. Man afviste den holstenske indblanding og krævede respekt for den nationale selvbestemmelsesret.

Kurt Schumacher, nu ubestridt leder af SPD i de tre vestlige zoner, afviste på et møde 2 dage senere i Husum (7.7.46) i skarpe vendinger Flensborg-socialdemokraternes resolution og erklærede, at Sydslesvigs befolkning var tysk og ville være tysk. Schumacher sluttede sit udfald mod de oprørske partifæller i Flensborg med at sige, at der skulle oprettes en ny SPD-partiafdeling i Flensborg, hvor der ikke var plads til konjunkturpolitikere. Denne hårde linie bekræftede Schumacher i et interview samme dag, hvor han erklærede, at man skulle forbyde sydslesvigere at være danske og advarede mod dansk annektering af Sydslesvig. Dog udtrykte han respekt for det »ægte« mindretal. Men de socialdemokrater, der ikke ville følge Schumacher, måtte gå deres egne veje.

Socialdemokraterne i Slesvig by gjorde fælles sag med flensborgerne. Landsformanden for SPD i Slesvig-Holsten, den senere undervisningsminister Kuklinski, stred her hårdt for partidisciplinen, men måtte alligevel se en resolution vedtaget, hvor socialdemokraterne i byen Slesvig med 208 stemmer mod 102 krævede fuld frihed og ligeberettigelse for begge sprog og nationaliteter. Tillige gik de ind for anerkendelse af den nationale selvbestemmelsesret¹⁰⁵.

Kort tid efter afholdt socialdemokraterne i Flensborg et nyt medlemsmøde. Formanden for den socialdemokratiske forening i byen, Nicolai Reiser, benægtede, at foreningen skulle have forholdt sig udemokratisk. En afstemning bekræftede ledelsens linie, og den udsendte derefter en erklæring om, at Schumacher ikke kunne opløse Flensborg-afdelingen, da den havde en særskilt godkendelse fra militærregeringen.

Der eksisterede fra da af to socialdemokratiske partiforeninger i Flensborg, en dansk, SPF, og en tysk, SPD, den sidste under central kontrol fra Kiel og Hannover, hvor topledelsen for SPD i de vestlige besættelses-zoner var placeret. Dette var et klart nederlag for SPD. Derimod lykkedes

bl.a. ved hjælp af flygtninge at udrense de danskorienterede af den socialdemokratiske partiorganisation i Slesvig by. Den nye lokalledelse i det slesvigske SPD bekendtgjorde, at ingen dansksindet måtte opstilles ved det kommende valg. Dermed skilte SPD i Slesvig sig af med en lang række danskorienterede socialdemokrater, således den i vide kredse respekterede »Clausen-Bahn«, borgmester Hermann Clausen. Hermann Clausen havde i årene efter 1945 hurtigt udviklet sig til en af de førende skikkelser i det danske politiske arbejde i Sydslesvig; han havde siden 1920 været medlem af SPD og havde i tyverne deltaget i Stauning-Wels-samtalerne, der førte til, at det danske og det tyske socialdemokrati begge anerkendte folkeafstemningsresultatet og grænsen af 1920.

Med den nazistiske magtovertagelse mistede Hermann Clausen sin plads i Slesvigs kommunalpolitik. Efter attentatet på Hitler den 20. juli 1944 blev han arresteret og var en overgang interneret i koncentrationslejren Neuengamme.

I 1945 sluttede Clausen sig til det danske mindretal, og da SPD fremkaldte bruddet i 1946, erklærede han i sin udmeldelse til partiet, at den nuværende SPD-ledelse med voldelige midler gik ind for at undertrykke sindelagsfrihed, hvilket han anså for at være et brud på de mest elementære demokratiske principper. Hermann Clausen virkede derefter som borgmester i Slesvig, valgt af det danske flertal, der i perioden 1946–48 beherskede byrådet. Fra 1946 var han tillige landdagsmand i den slesvig-holstenske landdag, og 1949–53 var han første og eneste repræsentant for det danske mindretal i forbundsdagen. Her var han bl.a. med til at sikre, at forbundsrepublikkens valglov ikke diskriminerede nationale mindretal¹⁰⁶.

Efter kommunalvalgene i 1946, der viste betydelig dansk styrke, ikke mindst i Flensborg og Slesvig, førte splittelsen mellem danske og tyske socialdemokrater til overvejelser om etablering af et selvstændigt socialdemokrati for danske sydslesvigere. I praksis blev det dog kun til, at man i Flensborg med SPF fik en egentlig danskorienteret socialdemokratisk partiorganisation, der i de kommende år deltog som et led i det samlede danske politiske arbejde i Sydslesvig¹⁰⁷. Først den delvise nationalpolitiske afspænding, fremkaldt af den fra sommeren 1949 mildere SPD-politik over for det danske mindretal, en afspændingspolitik, der i høj grad fremmedes af direkte kontakter og samtaler mellem socialdemokratiske ledere i Danmark og SPD, banede vej for en ny samling af danske og tyske socialdemokrater i Flensborg.

Kommune- og kredsvalgene i oktober 1946 blev en alvorlig forskrækkelse for de tyske politiske partier i Slesvig-Holsten, selv om CDU, FDP, SPD og KPD i det mest truede område, i Flensborg, havde dannet en tysk fællesfront mod danskheden, vandt denne en storslået sejr.

De tyske partier agiterede med, at man ikke kunne give levnedsmidler, men at man ikke ville løbe fra ansvaret for de øvrige nødlidende tyske. Man ville stå last og brast med flygtningene og de hjemløse. Det ville en stor del af de flensborgske vælgere ikke. De danskorienterede sydslesvigere, der stillede op ved det flensborgske kommunalvalg, fik en stor valgsejr, 66 % stemte på de danske kandidater, der var opstillede som »uafhængige« kandidater på grund af restriktionerne mod den danske bevægelse. Af de 34 % tyske stemmer skønnedes det, at en meget stor part var flygtningestemmer.

Det strålende danske valgresultat medførte, at den ansete I. C. Møller fortsatte som overborgmester, medens formanden for SPF, Nic. Reiser, blev hans stedfortræder¹⁰⁷. Efter denne valgsejr havde SPF en solidere basis for at søge kontakt med partifællerne i Danmark, der forholdt sig forsigtige og skeptiske i grænsepolitikken og ikke uden videre tog den stærke vækst i den danske bevægelse i Sydslesvig for gode varer¹⁰⁸. I december 1946 mødtes danske og sydslesvigske socialdemokrater i København, Flensborg og Slesvig. De danske socialdemokraters ledende grænsepolitiker, Frede Nielsen, sonderede desuden terrænet i Kiel. Frede Nielsen var i mange år redaktør på partiavisen »Sønderjyden« og folketingsmand for Sønderborgkredsen, i regeringen Hedtoft 1947–50 var han kirkeminister.

Inden møderne med de socialdemokratiske tillidsmænd henstillede den sønderjyske partiveteran I. P. Nielsen, at man fulgte en forsigtig linie. I et brev til Hedtoft den 5. december 1946 bad han indtrængende Hedtoft om ikke at love Hermann Clausen støtte til en grænseafgørelse i form af folkeafstemning. I. P. Nielsen mente, at dansk Sydslesvig-politik allerede var kommet for langt ud ved at kræve fjernelse af flygtningene og administrativ adskillelse af Sydslesvig fra Holsten. Det ville være en ulykke for arbejderne, hvis man fik Sydslesvig at slæbe på¹⁰⁹.

Ved forhandlingen den 7. december 1946 mellem det danske socialdemokratiske ledelse og en sydslesvigsk delegation med bl.a. Hermann Clausen og Samuel Münchow som deltagere, drøftedes splittelsen i socialdemokratiet syd for grænsen.

Hans Hedtoft indledte. Han bad de slesvigske partifæller om i deres

udtalelser også at komme ind på deres forhold til SPD, idet man som dansk måtte være bekymret for udviklingen, dersom kløften mellem Danmark og »fornuftige tyskere« blev uddybet.

Hermann Clausen sagde, at man altid havde søgt at holde sig på linie med det danske socialdemokratis standpunkter. Forbindelsen til Kiel var fuldstændig afbrudt. Indtil februar 1946 havde han været ganske enig med Gayk og Kuklinski i, at partiet skulle være det primære, og at de nationale synspunkter skulle være underordnede, således at forstå, at partiet skulle omfatte begge nationale synspunkter. Dette var blevet oprettholdt indtil Kurt Schumachers tale i maj 1946. Partiledelsen havde lovet at forhandle, men dette løfte var ikke blevet holdt. Han nævnte den aggressive resolution mod den nydanske bevægelse, der var blevet vedtaget mod de sydslesvigske stemmer og den derefter dekreterede bestemmelse om, at medlemmer af Sydslesvigsk Forening og andre dansksindede ikke kunne opstilles for SPD. Clausen mente, at man i Kiel erkendte, at man havde været for stejl og sagde: »Der er i det tyske socialdemokrati alt for mange, som er påvirkede af nationalsocialistisk tankegang; dette skyldes de mange flygtninge, hvis politiske fortid og indstilling slet ikke kan kontrolleres, og den autoritære ideologi har dybe rødder hos alt for mange . . .«.

Nicolai Reiser deltog også i debatten. Han kom bl.a. ind på afstemningen i 1920 og den økonomiske situation siden. Desværre var Flensborg blevet en død by med permanent arbejdsløshed.

Tidligere statsminister Vilh. Buhl fremhævede, at Reisers argumentation helt hvilede på materielle fordele og påpegede, at dette var et usolidt grundlag for det nationale sindelag.

Under resten af samtalen supplerede Hermann Clausen blandt andet med flere bemærkninger om det autoritære sindelag i SPD og erklærede, at arbejderne i Sydslesvig forlangte ret til sindelagsskifte og selvbestemmelse. Samuel Münchow krævede Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten, hvortil Clausen føjede, at det var der bred basis for, også uden for de dansksindedes rækker.

Den slesvig-holstenske landsregering var ikke alene en holstensk, men snarere en østpreussisk regering. Endelig ønskede de sydslesvigske socialdemokrater mere kontakt med danske socialdemokratiske partifæller og med den danske socialdemokratiske presse.

Hedtoft markerede til slut det danske socialdemokratis forsigtige stilling. Man ville på ingen måde bestride retten til sindelagsskifte eller kalde

det konjunktur. Men man troede, at alt for meget af det, der foregik i Sydslesvig, var konjunkturbetonet, ud fra øjeblikkelige økonomiske og kulturelle forhold. »Vi er ikke kolde, men skeptiske«, sagde han.

De danske socialdemokrater fik sydslesvigernes accept til at søge kontakt med SPD. De advarede mod folkeafstemningskrav og mente, at man måtte se tiden an. De ledende socialdemokrater erklærede, at de aldrig ville godkende en folkeafstemning, der ikke fandt sted under lige vilkår, dvs. når materielle hensyn ikke længere havde mulighed for at spille ind. Men man var rede til at samarbejde med de sydslesvigske socialdemokrater¹¹⁰.

Få dage efter førte Frede Nielsen for socialdemokratiet orienterende samtaler i Sydslesvig med de danske socialdemokrater og benyttede til lige lejligheden til en meningsudveksling med en af de førende SPD-politikere i den grænsepolitiske strid, Kuklinski. De slesvig-holstenske SPD-politikere havde længe næret ønske om direkte kontakt med socialdemokratiet i Danmark og havde dels gennem Karl Raloff, dels gennem en anden tysk emigrant, Karl Peters, vist interesse for en dialog om de dansk-tyske problemer¹¹¹.

Efter lang ventetid var det omsider lykkedes for ham at få indrejsetilladelse til Sydslesvig. Den 11. december 1946 havde han samtaler med de danskorienterede socialdemokrater i Slesvig. De ca. 30 socialdemokratiske tillidsmænd fra Slesvig by og land udtrykte stærk utilfredshed med det SPD, der var opstået efter 1945. De gamle socialdemokrater, hævdede de, var blevet fortrængt af flygtninge og tilvandrere, så de danske socialdemokrater var gået deres vej med god samvittighed. Man nærrede mistro til det tyske socialdemokrati. Demokratiet i Tyskland ville behøve længere tid til at trænge igennem, længere tid end de slesvig-holstenske socialdemokrater behøvede til at skifte nationalt standpunkt. Hermann Clausen erklærede, at det vigtigste var at sikre Sydslesvigs adskillelse fra Holsten. Det politiske var det primære, det nationale det sekundære. Tyskland kunne ikke løse sig fra sit autoritære system, faren lå i forvaltningssystemet, hvor flygtningene trængte ind. Man ønskede at være bolværket mellem Danmark og Tyskland. Frede Nielsen udtrykte sig på de danske socialdemokraters vegne meget forsigtigt. Han erklærede, at ingen kunne vide, om det pludselige og meget omfattende sindelagsskifte i Sydslesvig var ægte og holdbart; det danske socialdemokrati fandt det rigtigt og nødvendigt at indtage en afventende holdning. Men han støttede kravet om demokratisk og politisk frihed og ligeret. Man forlangte ikke

mere for danskheden i Sydslesvig, end man altid havde givet tyskerne i Nordslesvig¹¹². Frede Nielsen var således helt på linie med den såkaldte oktobernote af samme år.

På mødet i Flensborg understregede Frede Nielsen ligeledes den forsigtige holdning i det danske socialdemokratis grænsepolitik, men gjorde tillige klart, at socialdemokratiet i Danmark stod bag støtten til Sydslesvig. På mødet i Flensborg gjorde Hugo Hellwig rede for bruddet med SPD og understregede, at man aldrig ville være illoyale over for det danske socialdemokrati. Reiser gjorde derefter rede for årsagerne til de flensborgske socialdemokraters danske orientering. For det første var det danske element stærkere i Flensborg end i de sydlige egne. Han hævdede, at hvis man kun regnede de hjemmehørende stemmer fra folkeafstemningen i 1920, stemte et flertal i Flensborg faktisk for Danmark. Dernæst var det en politisk erkendelse, at situationen i Tyskland var håbløs. Det tredje element var Flensborgs særlige situation. Flensborgs erhvervmæssige stilling var håbløs; det havde været slemt før krigen og var blevet værre nu. Af rent fornuftsmæssige grunde kom Reiser da til den slutning, at man måtte være dansk. Sydslesvig måtte have selvstyre. Fr. Drews fremhævede i sit indlæg også slægtsforbindelserne nordpå, men kom også ind på de kontante materielle argumenter.

H. Hellwig erklærede, at han godt forstod, at man fra det danske socialdemokratis side ikke kunne stille sig fjendtligt over for det tyske SPD. Man kunne samarbejde med SPD på loyal vis, når man måtte arbejde frit, og man kunne være bindeled mellem nord og syd.

Frede Nielsen sagde i sit indlæg, at man fra dansk side ikke kunne blande sig i organisationsspørgsmålet. Man kunne hverken forbyde eller påbyde noget. Man ville, som man havde lovet i København den 7. december 1946, støtte de danske socialdemokrater i Sydslesvig, men man ville også søge forbindelse med det tyske socialdemokrati, også derved kunne man yde et bidrag til styrkelsen af de demokratiske kræfter. Han antydede i øvrigt, at der var et vist informationsproblem med hensyn til forståelsen af det danske socialdemokratis holdning.

Med hensyn til den danske bevægelses ægthed og holdbarhed kunne ingen endnu vide noget, erklærede han endelig. Valgtallene fra 13. oktober, kommunevalgene, manede til skepsis. Frede Nielsen havde ikke givet unødigt anledning til optimisme i SPF, men holdt kontakterne åbne til både SPF og SPD¹¹³.

Under sit besøg syd for grænsen fik Frede Nielsen som nævnt også

kontakt med en af de førende kielske socialdemokrater, Kuklinski, der havde været med til at tilspidse konflikten mellem de danske og tyske socialdemokrater. Frede Nielsen understregede, at det var en uforbindende og fortrolig samtale. Han orienterede bl.a. Kuklinski om skoleforholdene i Nordslesvig, som man i Kiel ikke vidste meget om.

Da talen kom på SPF, sagde Kuklinski til Frede Nielsen, at han godt forstod, at de danske socialdemokrater ikke kunne gøre andet end at vise et kammeratligt forhold over for de danske socialdemokrater i Sydslesvig, men han spurgte dog, om det socialistiske moment ikke var det vigtigste for de danske socialdemokrater. Han fortalte, at man allerede tidligt i 1945, da SPD endnu ikke var blevet officielt tilladt af besættelsesmagten, havde mærket den danske bevægelse. Man havde dengang appelleret til Schumacher for at få fornyet Stauning-Wels-aftalen, men Schumacher havde svaret, at han ingen forbindelse havde til Danmark. Kuklinski erklærede videre, at man var villig til at give det ægte mindretal fuld frihed og uddybde, hvad man skulle forstå ved det.

Ved det ægte danske mindretal forstod Kuklinski alle, der stammede fra dansksindede forældre, eller skriftligt og mundtligt beherskede det danske sprog, eller som før den 1. januar 1946 havde tilhørt en dansk kulturel organisation. For alle sådanne vedkommende var anerkendelse af mindretalsrettigheder noget selvfølgeligt. Men ingen kunne tage den pludselige og voldsomme tilslutning til den danske bevægelse alvorligt. Maj 1945 havde de danske foreninger knap 3000 medlemmer, juni 1946 ca. 46.000 medlemmer. Næsten alle disse mennesker var medløbere, hævdede han, forrædere af tysk »Volkstum«, de ville redde sig selv personligt, hvad der var foragtligt og spidsborgerligt. Han betonedede derefter, at SPD forkastede alle magtgrænser og mente, at 1920-grænsen skulle være den anerkendte.

Videre slog den tyske SPD-politiker på sammenholdets nødvendighed. SPD ville søge at redde Tyskland og ville søge at føre en god socialistisk politik. Valgene den 13. oktober 1946 havde givet 41 % af stemmerne til SPD. Hvis de sydslesvigske socialdemokrater holdt fast, kunne SPD erobre flertallet, men nu faldt de fra og vanskeliggjorde samarbejdet. Man tilsagde de danske i Sydslesvig al mulig frihed, men de måtte ikke vanskeliggøre arbejdet. Der var således kontante partitaktiske overvejelser bag SPD-ønsket om at gennemtvinge partidisciplinen.

Frede Nielsen sagde under samtalen åbent, at man fra dansk socialdemokratisk side ikke følte sig sikker på den stærke nationale omstilling i

Sydslesvig; man havde erklæret, at spørgsmålet om national selvbestemmelsesret overhovedet ikke var aktuelt. Men dels ønskede man at yde støtte til det folkelige og kulturelle arbejde og at sikre demokratiske og politiske friheder, dels havde også danskerne taktiske vanskeligheder; det var nødvendigt for det danske socialdemokrati at holde forbindelsen med de sydslesvigske socialdemokrater.

Senere kom de to socialdemokratiske politikere ind på nøden i Slesvig-Holsten. Kuklinski sagde, at han syntes, at Danmark godt kunne hjælpe Tyskland, når man kunne hjælpe lande som Ungarn. Danmark var ved den nuværende hjælp i Sydslesvig ved at miste sit smukke »ansigt«. Når man vidste, hvad der ydedes medlemmerne af det danske mindretal samtidig med, at den mest skrigende nød trivedes ved siden af, fik man en bitter smag i munden, hvortil Frede Nielsen svarede, at danske kredse, ikke mindst socialdemokratiske, længe havde været opmærksom på problemet, og at man var indstillet på at udvide hjælpen, så den virkelig fik et humanitært præg.

Samtalen sluttede med, at Kuklinski udtrykte håbet om forøget kontakt med det danske socialdemokrati i fremtiden¹¹⁴.

SPD-kongressen i Nürnberg

I forbindelse med SPD-partikongressen i Nürnberg den 26. juni – 2. juli 1947 blev der anledning til en dansk-tysk drøftelse af situationen i Sydslesvig, idet man dog holdt sig fra de store principielle problemer og koncentrerede sig om konkrete forhold.

Det danske socialdemokratis repræsentanter var partiets grænsepolitiske ekspert Frede Nielsen og senere statsminister H. C. Hansen.

På SPD's vegne forhandlede partiformanden Kurt Schumacher og hans højre hånd Erich Ollenhauer. Fra Slesvig-Holstens SPD mødte ministerpræsident Lüdemann, kultusminister Kuklinski, Andreas Gayk, justitsminister Rudolf Katz samt Heinrich Fischer. De danske deltagere havde i forvejen modtaget informationsmateriale om situationen, som den så ud set fra Kiel.

Fra dansk side havde man forberedt en række punkter: spørgsmålet om anerkendelse af Sydslesvigs Forening som politisk parti, flygtningeproblemet og problemerne med embedsmænd og funktionærer, skole- og presseforhold samt endelig spørgsmålet om forholdet mellem SPD og SPF. H. C. Hansen understregede i sin indledning, at det drejede sig om de konkrete problemer, ikke om de store principielle spørgsmål.

Med hensyn til anerkendelsen af Sydslesvigsk Forening som politisk parti sagde H. C. Hansen, at landdagsvalget (der i april havde givet den danske bevægelse næsten 100.000 stemmer) havde vist, at der var så stor tilslutning blandt de hjemmehørende, at der alene af den grund var basis for anerkendelse. Rent principielt måtte politiske rettigheder være sikret for alle, tyskerne i Nordslesvig havde fuld politisk ligeret, også gensidighedshensynet krævede anerkendelse.

Hertil bemærkede ministerpræsident Lüdemann, at anerkendelsen afhang af besættelsesmagten. Kuklinski tilføjede, at man i og for sig ikke havde noget mod en anerkendelse. Når briterne ikke havde givet tilladelsen, mente han, at det var fordi de ikke troede på den danske bevægelses ægthed og holdbarhed.

Rudolf Katz tilføjede, at kernen i sagen var, at man skulle kunne konstatere, om bevægelsen var ægte eller ej. Denne også tidligere af tyskerne anvendte argumentation, der krævede tysk afgørelse af, hvem der var »ægte« dansk, blev afvist af de danske socialdemokrater. De henviste til, at det tyske mindretal i Nordslesvig kunne stille op til valg, uden at man fra dansk side krævede besked om, hvem der var medlemmer af mindretallet. Skulle man vente, til der blev afklaring i Sydslesvig, kunne man komme til at vente 15–20 år. Det afgørende for det danske socialdemokrati var, at SPD ikke stillede sig i vejen for anerkendelsen af et politisk parti for de dansksindede, en antydning af, at man antog, at de tyske socialdemokrater havde en vis indflydelse på anerkendelsesspørgsmålet, selv om det formelt udelukkende var briterne, der skulle give tilladelsen. I den senere diskussion om dette emne gav Katz udtryk for, at SPD ikke var særlig anerkendelsesvenligt. Desuden påstod Kuklinski fortsat, at der var mange flygtninge i den danske bevægelse, og at der afgjort var mange ikke-danske.

Frede Nielsen og H. C. Hansen gjorde opmærksom på, at man heller ikke uden videre kunne acceptere de opgivne tal for dansksindede, og at Danmark ikke kom med noget statspolitisk krav. Dette gav en anden baggrund og måtte gøre det så meget lettere at anerkende princippet om politisk ligeret. Lüdemann argumenterede derefter med, at tyskerne i Nordslesvig ikke var et løsrivelsesparti, det var sydslesvigerne, det udgjorde forskellen, sagde han. Heller ikke dette argument blev accepteret. De danske socialdemokrater henviste til, at tyskerne 1933–40 havde fordret løsrivelse af Nordslesvig fra Danmark, uden at man fra dansk side så meget som tænkte på at tage den politiske ligeret fra dem. Denne sag

burde ikke alene være en sag for Slesvig-Holsten, men for hele det vest-tyske socialdemokrati.

Lüdemann fremførte derefter som et nyt argument, at det var nøden, der drev folk ind i den danske bevægelse, hvortil H. C. Hansen bemærkede, at de danske socialdemokrater gik ind for udvidelsen af nødhjælpen til videre kredse i Slesvig-Holsten. (En plan, der for øvrigt kort tid senere blev virkeliggjort).

Næste punkt på dagsordenen var flygtningeproblemet. Lüdemann gav et principielt tilsagn om, at man ville forsøge at få fjernet en del flygtningefunktionærer og i stedet ansætte slesvig-holstenere. Det danske socialdemokratis repræsentanter støttede også det sydslesvigske krav om en tysksproget avis.

Sidst, men ikke mindst, tog de danske socialdemokrater til orde for en genoptagelse af forbindelserne mellem SPD og de danskorienterede socialdemokrater i Sydslesvig. Eksklusionen af SPF var ikke nogen klog handling, sagde de. De så gerne et tysk initiativ til genoptagelse af forbindelsen. Den tyske begejstring for et sådant initiativ var ikke stor. Lüdemann erklærede, at forholdene vel næppe havde ændret sig meget siden eksklusionen. Schumacher erklærede, at det var en almindelig og afgørende beslutning fra SPD-side, at medlemskab af separatistiske bevægelser ikke var foreneligt med partimedlemskab, og at dette princip var anerkendt af briterne. SPD ville særdeles gerne have ægte danske medlemmer. Gayk supplerede med nogle bemærkninger om, at sydslesvigerne var så fast besluttede på løsrivelse, at der næppe fandtes nogen mulighed for forbindelse. Kuklinski anklagede de danske sydslesvigere for at indtage en fanatisk holdning over for SPD. Afsluttende erklærede Schumacher, at SPD accepterede dansk kultur og et ægte dansk mindretal, men de uægte danske ville man ikke anerkende. Den officielle udtalelse fra mødet blev sparsom. Man enedes om at konstatere, at forholdet SPD-SPF ikke var modent til løsning, og SPD i Kiel lovede at foretage sig noget for at mindske antallet af flygtningeembedsmænd i den sydslesvigske forvaltning¹¹⁵.

Resultaterne af mødet blev således beskedne. SPD følte sig ikke stærk nok til en moderat politik over for den danske bevægelse, der i sit omfang endnu forskrækkede de fleste tyske politiske kredse; men mødet med de danske socialdemokrater havde vist, at uden indrømmelser i Sydslesvig ville der ikke komme noget ud af kontakten til broderpartiet i Danmark.

10. DEN SOCIALDEMOKRATISKE REGERINGSPERIODE. LANDSREGERINGERNE LÜDEMANN OG DIEKMANN 1947–1950

Det første frie landdagsvalg i Slesvig-Holsten, der blev afholdt den 20. april 1947, resulterede i en landdag med klart socialdemokratisk flertal. SPD fik 43,8 % af stemmerne og 43 mandater ud af 70. CDU fik 34 % af stemmerne og 21 mandater. Endelig fik Sydslesvigsk Forenings kandidater, en egentlig selvstændig dansk-sydslesvigsk politisk organisation eksisterede endnu ikke, 9,3 % af stemmerne og 6 mandater.

Valgresultatet virkede i tyske kredse overordentlig foruroligende; de danske stemmetal i Flensborg, Slesvig og det øvrige Sydslesvig vidnede om dyb utilfredshed blandt de hjemmehørende vælgere. Resultatet foruroligede også den britiske militærregering, der efter valget trak sin provisoriske tilladelse til sydslesvigsk politisk aktivitet tilbage, briterne ønskede ikke vanskeligheder med en løsrivelsesbevægelse¹¹⁶.

Med næsten 100.000 stemmer for de danske kandidater i Sydslesvig fik den danske bevægelse faktisk politisk flertal i området en kort stund, hvis man kun tæller de hjemmehørende stemmer.

55,1 % af de hjemmehørende vælgere stemte ikke på de tyske politiske partier. Værst stod det set med tyske øjne til i de egentlige byområder, hvor ikke mindre end 70,3 % af de hjemmehørende stemte på dansksindede kandidater. En valgundersøgelse fra 1960 foretaget af den tyske politolog Isbary har hævdet, at den stærke tilslutning til den danske bevægelse var en socialpolitisk demonstration, fremkaldt bl.a. af den almindelige nød og flygtningepresset, andre, at den opblussende dansk-orientering var udtryk for flugt fra nederlagets Tyskland¹¹⁷. Disse forklaringer lyder for så vidt meget sandsynlige, man er blot, som en dansk undersøgelse har gjort opmærksom på, nødt til at tage disse meget plausible hypoteser med et vist forbehold: for man ved, hvordan de sydslesvigske vælgere stemte, men ikke hvorfor; vælgernes mangfoldige motiver fulgte ikke med på stemmesedlen, så alt for håndfaste motivanalyser og forklaringer må nødvendigvis tages med et korn salt¹¹⁸.

En fremtrædende grænsetysk personlighed som Flensborgs sidste naziborgmester Dr. Kracht har siden fuldt ud erkendt, at den sociale og økonomiske forklaring ikke i sig selv var tilstrækkelig, selv om det socialpolitiske element spillede en stor rolle¹¹⁹.

Den hårde tyske nationalpolitiske reaktion skal bl.a. ses som et ret

desperat forsøg på at redde, hvad reddes kunne, i en tid, da Tyskland endnu var isoleret og dets skæbne endnu ikke var fastlagt, hverken økonomisk eller politisk. Tysk suverænitet var endnu ikke inden for rækkevidde, det var en åben situation, hvor der syntes valgmuligheder og flugtmuligheder i form af forskellige variationer af separatistiske bevægelser, fra Bayern til Saar og Sydslesvig.

Fra tysk side er det ofte, også i seneste tid, blevet hævdet, at den danskorienterede løsrivelsesbevægelse var illoyal mod den tyske herbergsstat, specielt da de dansksindede sydslesvigere, efter at de i august 1948 fik britisk tilladelse til at udøve normal politisk virksomhed på linie med andre politiske partier, omgående tonede rent flag og krævede oprettelse af en særlig sydslesvigsk delstat, »Land Südschleswig«, i den nyoprettede vælgerforenings program såvel som i henvendelser til de allierede myndigheder. Som den tyske politolog Nonnenbroich har hævdet: »Kern und wichtigste Forderung dieses Programms ist die Forderung nach Abtrennung Schlesiens von Holstein und Errichtung eines besonderen Landes innerhalb der britischen Besatzungszone. Dies ist eine klar irredentistische Aussage gegenüber dem Herbergsstaat Deutschland«¹²⁰.

Principielt er denne argumentation såre ulogisk, den går udenom et vitalt problem for de daværende tyske myndigheder i Slesvig-Holsten og de øvrige tyske regioner. Der eksisterede ganske vist tysk selvstyre på lokalt og regionalt plan fra 1946–47, men der var ingen tysk herbergsstat, der eksisterede ingen tysk stat, kun fire allierede besættelseszoner¹²¹, og når der ikke var nogen suveræn tysk stat, stod mange muligheder åbne. Det måtte også være berettiget med demokratiske midler at virke for en tilslutning til Danmark. Når de danske sydslesvigere foreslog oprettelsen af et »Land Südschleswig«, gjorde de principielt ikke andet end deres tyske medborgere på forskellig vis foretog sig. Således foreslog ministerpræsident Lüdemann selv samlingen af de nordtyske delstater i en stor nordtysk regionalstat. Både det sydslesvigske forslag og Lüdemanns initiativ var oplæg til nyinddeling inden for de allierede besættelseszoner. At de separatistiske tendenser og motiver så var meget åbenbare i den danske bevægelse, er en anden sag.

Regeringen Lüdemann 1947–49

Den socialdemokratiske valgsejr havde bragt Hermann Lüdemann til magten. Den nye ministerpræsident for Slesvig-Holstens første landsregering med fuld parlamentarisk basis var en typisk eksponent for Weimarti-

dens preussiske socialdemokrati, sådan som det i skikkelse af en lang række partiveteraner vendte tilbage til Slesvig-Holsten efter krigens afslutning.

Lüdemann var oprindelig uddannet som ingeniør. Han havde været medlem af den forfatningsgivende forsamling for Preussen 1919 og havde en kort overgang været preussisk finansminister. Han gik derefter over i den preussiske forvaltning og nåede høje administrative poster. Således blev han regeringspræsident i Lüneburg 1927–28, chef for administrationen sammesteds. Her begyndte han at udvikle sine tanker om forbedring af trafikforbindelserne i Nordtyskland, tanker, som han efter den anden verdenskrig med stor energi kæmpede for, selv om de ligesom hans øvrige politiske tanker aldrig slog virkelig igennem. 1928–32 var han overpræsident og leder af forvaltningen i Schlesien.

Lüdemann mistede sin høje administrative stilling, da den ultrakonservative rigskansler von Papen ved et kup i 1932 likviderede det socialdemokratiske styre i Preussen, og han kom kort efter Hitlers magtovertagelse i 1933 i koncentrationslejr i flere perioder. Efter at være kommet til Slesvig-Holsten i 1945 blev Lüdemann hurtigt en ledende skikkelse i SPD. Han blev først indenrigsminister og stedfortrædende ministerpræsident i regeringen Steltzer, for så i perioden 1947–49 at beklæde posten som ministerpræsident. I denne egenskab viste han sig at være stærkt præget af sin preussiske fortid. Han var meget mod »Kleinstaatlichkeit«, dvs. mindre politiske og økonomiske delstatsdannelser som f.eks. Slesvig-Holsten, og han gik varmt ind for større enheder, der var økonomisk og forvaltningsmæssigt mere hensigtsmæssige. Derfor støttede han som ministerpræsident også konsekvent sammenlægning af Slesvig-Holsten med Hamborg, Bremen og Niedersachsen i håb om, at den nordtyske region derved kunne undgå økonomisk stagnation¹²².

Den danske bevægelse i efterkrigstidens Sydslesvig havde han, som det blev demonstreret i regeringserklæringen den 8. maj 1947, ikke meget mere til overs for end de borgerlige nationalister i oppositionen.

Det var i de første måneder af Lüdemanns regeringstid, at »Landesstelle für Heimatdienst«, et organ til politisk overvågning af det danske mindretal, blev oprettet under ledelse af Dr. Schenck. Organisationen fik imidlertid ikke lov til at eksistere ret længe. Den politiske overvågning af det danske mindretal fremkaldte stærk kritik i den danske presse. Da civilguvernøren i Slesvig-Holsten, Hugh de Crespigny, ikke mente, at overvågningsaktiviteterne kunne retfærdiggøres, beordrede han i en

skrivelse til landsregeringen 16. oktober 1947 »Landesstelle für Heimatdienst« lukket. Han skrev bl.a.:

»... I have for some time given careful consideration to the existence and functioning of the Landesstelle für Heimatdienst and to the desirability of its continuance.

Its activities, particularly those which are of the nature of political police work, have evoked considerable criticism in the Danish press, and I am not convinced by the reasons adduced in justification of its existence. Apart from the fact that its activities will make the solution of the South Schleswig problem increasingly difficult, they are clearly likely to cause increasing international embarrassment incommensurate with its stated objects, and I have therefore decided that the organisation cannot be allowed to continue. I must add that immediate effect be given to this decision, for reasons which I think you will appreciate, and also (for the same reasons) that you will be so good as to publish the fact of abolition of the organisation in suitable terms in the press«¹²³.

Få dage efter var organisationen blevet nedlagt¹²⁴.

Lüdemanns regering var fortrinsvis sammensat af veltjente parti-veteraner. Som en meget betydelig baggrundsfaktor virkede Andreas Gayk, der efter krigen havde deltaget i reorganiseringen af SPD og som kommunalpolitiker i Kiel ledede genopbygningen af den bombehærgede by. Som kommunalpolitiker markerede han sig som tidligere nævnt gennem sin hvasse kritik af demontagepolitikken. Som landdagspolitiker, han var fra 1948 formand for landdagsfraktionen og uden overdrivelse den mest betydningsfulde SPD-politiker, søgte han at holde sammen på SPD-styret.

Regeringen var i hele sin levetid 1947–50 udsat for hårdt ydre og indre pres. Med henblik på grænsepolitikken var Gayk først med til at fremkalde den politiske spaltning af SPD i Sydslesvig i 1946, der førte til udskillelsen af SPF i Flensborg og dermed til en stærk svækkelse af SPD-organisationen i Sydslesvig. Det var også Gayk, der 1948 i forståelse med socialdemokratiet i Danmark bidrog til den gradvise grænsepolitiske afspænding i SPD, der førte til Kieler-erklæringen og siden til genoptagelsen af de danskorienterede flensborgske socialdemokrater i SPD¹²⁵.

Regeringen Lüdemann kom til magten på et meget kritisk tidspunkt. Den økonomiske og beskæftigelsesmæssige situation var katastrofal, og det store flygtningeproblem var i hele regeringstiden en uoverkommelig byrde.

Politisk stod regeringen for så vidt stærkt. Den rådede over et klart politisk flertal i landdagen. Med dette landdagsflertal i ryggen fremsatte den da også en række principforslag, der skulle demonstrere SPD-styrets vilje til at gennemføre reformer. Vigtige erhvervsgræne skulle nationaliseres, skole- og jordreformer gennemføres. De vidtrækkende programmer bidrog imidlertid, så såre de var blevet fremlagt, til at øge spændingen mellem regering og opposition.

Endelig var der det permanente problem med det britiske besættelsesstyre. Selv om de britiske myndigheder efterhånden overlod flere og flere beføjelser til landsregeringen, fulgte de stadig med stor interesse en række politiske og administrative problemer, der havde deres særlige bevågenhed. Det gjaldt bl.a. som nævnt decentraliseringen af kommunalstyret og politiet, forfatningsspørgsmålet, det dem påtvungne dansk-tyske nationalitetsproblem, som briterne som forvaltere af suveræniteten over den britiske zone måtte tage sig af.

For at forstå den vanskelige og tvetydige politiske situation, som Lüdemann-regeringen stod overfor, er det nødvendigt at se på Tysklands samlede situation fra 1947 indtil 1949, da forbundsrepublikken blev oprettet og dermed en provisorisk vesttysk stat, der i det mindste havde begrænset suveræniteten.

Situationen i de vestlige besættelseszoner

Den 1. januar 1947 var den britiske og den amerikanske zone blevet sluttet sammen i en økonomisk enhed, »Bizonien«, der senere blev udvidet med den franske besættelseszone. Denne sammenslutning skete på det tidspunkt, da nøden var størst, specielt med hensyn til levnedsmidler og brændsel. Vinteren 1946–47 medførte store lidelser og afsavn for hele den tyske befolkning. Og da mange andre folk led nød, både i Asien og Europa, stod tyskerne bagest i køen, når der skulle gives hjælp. Allerede i foråret 1946 havde der været uroligheder i den britiske zone på grund af de miserable forsyningsforhold, da foråret 1947 kom, var situationen i de vestlige besættelseszoner katastrofal. Og på trods af de britiske militærchefers indtrængende henstillinger om flere forsyninger var det svært at trænge igennem med krav om humanitær hjælp til de besejrede tyskere. Hjælpen til de sultende tyskere kom, den kom meget sent, men at den overhovedet kom, skyldtes bl.a. den storslåede humanitære aktion, der blev startet af den britiske forlægger Victor Gollancz (selv af tysk-jødisk

oprindelse) og af den tidligere amerikanske præsident Hoover. Som den britiske historiker Aidan Crawley har skrevet: »In the end, without the British public being aware of it, the government did reduce its reserves and just enough wheat was sent to Germany to prevent total collapse of the rationing system, but in retrospect it is difficult to rebut Gollancz's charge that the Allies were starving the Germans not deliberately, in the sense that they wanted them all to die, but wilfully in that they preferred their death to any inconvenience to themselves. To millions of Germans unaware of what was happening outside their own zone, it seemed at the time as if the Allies were bent on liquidating them by a cheaper, slower, but just as effective method as the Nazis had used against the Jews«¹²⁶.

Det var et mirakel, at så mange tyskere overhovedet overlevede. At de gjorde det, skyldtes ironisk nok den florerende sortbørshandel, der bidrog stærkt til at fordele goderne fra besættelsessoldaternes bord, samt den gradvist voksende humanitære hjælp, fra organisationer såvel som fra talrige enkeltpersoner i besættelsesstyrkerne¹²⁷.

Foråret 1947 betød tillige en skarpere konfrontation mellem vestmagterne og Sovjetunionen, og i juni 1947 fremlagde den amerikanske udenrigsminister George C. Marshall de første amerikanske planer til genopbygning af Vesteuropa, hvormed de vesttyske besættelseszoner kom stærkt i forgrunden. Uden de vestlige zoners økonomiske potentiel kunne en hurtig genrejsning af Vesteuropa ikke sikres, og hermed gled tanken om at kræve enorme erstatningsleverancer fra tyskerne mere i baggrunden til fordel for planer om genopbygning af vestzonerne. Den amerikanske besættelsespolitik var udslagsgivende også for udviklingen i de øvrige vestzoner, i efteråret nåede man frem til en politisk struktur, der passede til den allerede gennemførte økonomiske sammenslutning¹²⁸.

Også fra tysk side arbejdede forskellige kræfter på at skabe nye politiske centre, der kunne virke samlende i det splittede og besatte Tyskland. Her kom forskellige initiativer fra ministerpræsidenterne for delstaterne til at spille en rolle¹²⁹. Ved ministerpræsidentkonferencen i juni 1947 søgte de tyske landregeringschefer forsigtigt at markere den tyske enhed uden at provokere sejrherrene. Mødet var det første store forsøg på at koordinere en fælles tysk politik over for de allierede. Denne konference, den såkaldte München-konference, demonstrerede tillige den interne splittelse mellem øst og vest¹³⁰.

I »Deutsches Büro für Friedensfragen«, oprettet i februar 1947, søgte Bizoniens ministerpræsidenter fælles at udvikle en fælles tysk hold-

ning til de fredsforhandlinger, man ventede ville komme på et eller andet tidspunkt.

På grund af britisk intervention kom bureauet dog kun til at virke som organ for den amerikanske zones ministerpræsidenter¹⁹¹. Men fra maj 1947 eksisterede der på britisk-amerikansk initiativ et fælles økonomisk råd for Bizonien, et vesttysk økonomisk beslutningscentrum, der blev en forløber for den vesttyske forbundsregering¹⁹². Fra februar 1948 pressede USA og Storbritannien stærkere på for at danne en egentlig vesttysk politisk enhed; det økonomiske råd udviklede sig til en slags forretningsministerium. Chef for økonomiafdelingen blev den senere forbundsøkonomiminister og kansler Ludwig Erhard.

I april 1948 underskrev præsident Truman loven om amerikansk bistand til Vesteuropa, der var forudsætning for oprettelsen af organisationen OEEC og det følgende vesteuropæiske samarbejde.

Vestzonerne blev i dette samarbejde repræsenteret af militærguvernørerne; det var en forudsætning for ydelse af den storslåede amerikanske hjælp, at vesttyskerne skulle have del i Marshallhjælpens genopbygningsmidler.

Det første fornødne med henblik på en genrejsning var en gennemgribende sanering af det tyske pengevæsen. Naziregimets økonomiske politik havde slået bunden ud af økonomien, en spøgelsesagtig inflation hærgede i de første efterkrigsår, og den store vareknaphed betød, at sortbørshandelen trivedes; sortbørstransaktionerne blev lige så vigtige for den almindelige vareudveksling som den officielle (rationerede) varehandel; cigaretter, ikke pengesedler, var hård valuta. Den 20. juni 1948 gennemførte de vestallierede pengereformen i deres zoner, og dermed var stødet givet til en mere stabil økonomisk udvikling¹⁹³. De allierede myndigheder var fuldstændig på det rene med, at valutareformen ville ramme hårdt og blive meget upopulær, og de tog derfor ansvaret for den; man ville ikke læsse ansvaret over på de tyske myndigheder¹⁹⁴.

Derimod var det på tysk initiativ, Ludwig Erhards dristige forslag, at den vesttyske økonomi så hurtigt blev befriet for restriktioner og en liberal markedsøkonomi indført¹⁹⁵.

Den voksende internationale spænding, bl.a. markeret med kuppet i Tjekkoslaviet februar 1948 og den sovjetiske blokade af Vestberlin fra sommeren 1948, styrkede vestmagternes interesse i yderligere politisk konsolidering af vestzonerne.

Efter seksmagtskonferencen i London juni 1948, hvor der var blevet

givet grønt lys for en vesttysk statsdannelse, præsenterede de vestlige militærguvernører den 1. juli 1948 de vesttyske ministerpræsidenter for de såkaldte »Frankfurter Dokumente«, det allierede oplæg til oprettelsen af en delvis suveræn vesttysk stat.

Under stærkt amerikansk pres gik de vesttyske politikere ind på at oprette en forfatningsgivende forsamling, »Parlamentarischer Rat«. Dette parlamentariske råd, der bestod af repræsentanter for delstaternes landdage, konstituerede sig den 1. september 1948, og i foråret 1949 forelagde disse et vesttysk forfatningsudkast, udarbejdet af vesttyske parlamentarikere, men under stadigt allieret pres og indblanding. Efter betragtelige politiske kontroverser vedtog det parlamentariske råd i begyndelsen af maj 1949 den provisoriske forfatning for den kommende vesttyske forbundsrepublik, og efter allieret godkendelse trådte denne forfatning, »Grundgesetz«, i kraft den 23. maj 1949. Med forbundsdagsvalget i august 1949 og oprettelsen af den første forbundsregering under forbundskansler Konrad Adenauer, lederen af CDU i Vesttyskland, eksisterede en handledygtig, men kun delvist suveræn tysk stat igen¹³⁶.

Socialdemokratiske reformer

Landsregeringen Lüdemann, der i maj 1947 var tiltrådt efter den overbevisende valgsejr, indledte sin regeringsperiode med en kraftig og ganske dogmatisk socialdemokratisk politik.

I august 1947 fik den gennemført lovgivning om gradvis nationalisering af de vigtigste industrigrene i Slesvig-Holsten, hvormed et erklæret politisk mål var nået. Lovgivningen omfattede bl.a. metalindustrien, den kemiske industri, cementfabrikkerne, de store skibsværfter samt skinnetransport. SPD fik ikke megen glæde af denne lovgivning, for den trådte aldrig i kraft¹³⁷. Vidtgående socialiseringsbestræbelser nåede ingen politisk bevægelse langt med i de vestlige zoner, af praktiske og ideologiske grunde bremsede amerikanerne hurtigt sådanne bestræbelser.

Både her og ved anden omfattende principlovgivning kom det til svære sammenstød mellem regering og opposition. Det gjaldt f.eks. skolelovgivningen, hvor landsregeringen ønskede at mindske de klassebetonede uddannelsesskel, og det gjaldt lovene om jordreformer samt lovgivningen om reorganisering af landbrugets organisationsvæsen. Lovgivningen om jordreformer var inspireret af den britiske militærregering. I Potsdam havde de allierede sejrherre besluttet, at der skulle gennemføres jord-

reformer for at begrænse godsejernes politiske magt og økonomiske indflydelse i det tyske samfund.

I sin åbningstale til den første frit valgte landdag den 8. maj 1947 havde vicerluftmarskal Hugh de Crespigny på militærforvaltningens vegne understreget, at den med sin jordpolitik havde to formål. For det første var det hensigten at indskrænke den politiske og økonomiske magt, der var forbundet med besiddelsen af storgodser. Dette ville man gøre ved at begrænse den tilladte brugsstørrelse. For det andet var det hensigten at gennemføre en udstykning for at skabe en bedre økonomisk struktur i landbruget. For øjeblikket var de største ejendomme mest rentable, men når der var kommet bedre tider, ville de mindre og mellemstore landbrug blive mest effektive. Samtidig med, at han bebudede en forordning om jordreformen, forsømte den britiske civilguvernør dog ikke at gøre opmærksom på, at landbrugsproduktionen under ingen omstændigheder måtte lide skade ved en reform, idet der henvistes til den knappe forsyningssituation¹³⁸.

Den 4. september 1947 dikterede besættelsesmyndighederne, at jordreformen skulle være gennemført ved lov i løbet af tre måneder. De britiske retningslinier, der gjaldt jordlovgivningen i hele den britiske zone, fastlagde den maksimale brugsstørrelse til 150 hektar, men tillod de enkelte landsregeringer at gå længere ned og begrænse hektartallet yderligere¹³⁹. Dette gjorde den socialdemokratiske landsregering i Slesvig-Holsten ved at sætte grænsen til 100 hektar og udæskede derved CDU og især naturligvis den stærke landbrugsfløj i partiet. SPD fremprovokerede derved en meget heftig agrarpolitisk strid med CDU, der varede regeringsperioden ud. SPD blev af landbrugsfløjen opfattet som et landbrugsfjendtligt parti.

Hovedproblemet var, at CDU ikke ønskede at se udstykningspolitikken i Slesvig-Holsten blandet sammen med de allieredes politiske opgør med godsejerne. CDU var parat til at samarbejde om en jordreform, der tilgodeså også flygtningenes og de øvrige krigsufres interesser, men partiet nægtede at støtte den socialdemokratiske jordreform i den fremlagte version. CDU anså det ikke for nødvendigt, at man gik så hårdt til værks, når der slet ikke var tale om en fri tysk udstykningspolitik. CDU-talsmænd som Fr. W. Lübke anklagede SPD for gennem den fremsatte jordlovgivning at bevæge sig i en politisk retning, der ville medvirke til kollektivisering og indførelsen af bolchevisme. Det danske mindretals repræsentanter i landdagen var ikke mindre kritiske. De var mere interesserede

i at få iværksat omflytninger af flygtninge fra Slesvig-Holsten til områder i Tyskland, der var mindre belastede af flygtningeproblemet, end i at bane vej for permanent bosættelse af flygtningene.

Jordreformerne ville styrke flygtningenes reelle muligheder for at sikre sig fast bosættelse i Slesvig-Holsten.

Den socialdemokratiske jordreform blev omsider vedtaget, revideret af tekniske grunde efter henstilling fra militærregeringen og efter afpudsningsen atter vedtaget, uden at der var blevet rokket ved grundprincipperne.

Den ekstreme socialdemokratiske jordlovgivning blev i praksis temmelig virkningsløs. Regeringen turde ikke gennemføre jordlovgivningen i den vedtagne skikkelse af frygt for konsekvenserne. Der var varslet erstatningsprocesser på stribe fra de truede godsejeres side efter vedtagelsen. I stedet indgik SPD-regeringen i løbet af foråret 1949 efter forhandling med det større landbrug en aftale med de store jordbesiddere, hvoraf der navnlig fandtes en del i det østlige Holsten, der bestemte, at disse frivilligt skulle afgive 30.000 hektar landbrugsjord til udstykning. Som supplement til denne udstykningsjord gav landsregeringen tilsagn om, at landet Slesvig-Holsten selv ville stille domænejord og andre offentligt ejede land- og skovbrugsarealer til rådighed.

Med denne aftale var man tilbage i den klassiske preussiske udstykningspolitik, som den var blevet praktiseret i Slesvig-Holsten efter afslutningen af den første verdenskrig, da bl.a. Lübke og Jensen-Oksager havde været foregangsmænd i den slesvig-holstenske udstykningsbevægelse.

Parallelt med jordkonflikten kom en lige så spændingsfyldt konflikt og udformningen af landbrugets interesserepræsentation, hvor de store og mellemstore landbrugere ikke helmede, før de fik gennemført en organisationsform, der sikrede dem den afgørende indflydelse i landbrugsorganisationerne.

På trods af store anstrengelser lykkedes det ikke den socialdemokratiske regering at gennemføre sine storstilede reformplaner. De økonomiske realiteter, den britiske demontagepolitik og den økonomiske og sociale krisesituation, der var fremkaldt af det voldsomme flygtningepres, bremsede alle større reforminitiativer. Økonomisk og erhvervsmæssigt var hele den socialdemokratiske regeringsperiode en krisetid med få opløftende momenter¹⁴⁰.

11. ORGANISERINGEN AF FLYGTNINGENE

Flygtningenes økonomiske og sociale situation

Slesvig-Holstens befolkning voksede i perioden 1939–46 gennem tilstrømningen af flygtninge østfra med ca. 62 % og blev dermed flygtninge- og problemland nummer ét i efterkrigstidens Vesttyskland. Selv de andre tyske regioner, der havde en stærk befolkningstilvækst på grund af flygtningene, nåede ikke nær op på de slesvig-holstenske flygtningeprocenter. Niedersachsen, Bayern og Hessen, de tre andre typiske modtagerområder, fik en tilvækst på hhv. 37 %, 24 % og 14 %.

Belastningen var særlig stor i Slesvig-Holstens landkredse, hvoraf halvdelen fik en befolkningstilvækst på mere end 90 %. Endnu værre var det, at flygtningene blev anbragt i mindre eller helt små kommuner, der hverken rådede over tilstrækkelige faciliteter eller rimelige beskæftigelsesmuligheder.

Så sent som i 1956 levede mere end en halv million flygtninge endnu under meget primitive forhold, selv om man ved omflytning og nyt socialt boligbyggeri klart favoriserede flygtningene. (1952–56 fik flygtningene en andel på 65 % af alt socialt boligbyggeri i Slesvig-Holsten).

Problemet kunne ikke løses med socialt boligbyggeri, arbejdsløsheden kunne kun mindskes ved at flytte den ledige arbejdskraft til de tyske områder, der havde en kraftigere økonomisk udvikling og kunne opsuge mere arbejdskraft.

Allerede i 1947 var ministerpræsidenterne i de vestlige zoner blevet enige om en omflytning og omfordeling af flygtningene i forhold til boliger og beskæftigelsesmuligheder.

Men først efter forbundsrepublikkens oprettelse i 1949 kom der gang i udviklingen. Forbundsforfatningen, »Grundgesetz«, bemyndigede forbundsregeringen til at lovgive om flygtningespørgsmål, og det blev besluttet at aflaste flygtningelandene mere.

Udviklingen gik imidlertid noget trægt. Derfor pressede flygtningeaktivister selv på for at fremme flytningen gennem de såkaldte »Treckbewegungen« i 1951–52, der var lokalt inspirerede protestflytninger, der havde til hensigt at styrke den politiske interesse for omflytningsproblemerne.

Problemet skærpedes gennem den store flygtningearbejdsløshed. Denne var gået i vejret efter valutareformen i 1948. Det var flygtningene, der blev afskediget først, når mindre virksomheder kom i vanskeligheder.

Efter 1950 bedredes forholdene langsomt i takt med det økonomiske opsving i hele forbundsrepublikken og omflytningen af flere til industriområderne, men først fra ca. 1960 kan man tale om, at flygtningene erhvervsmæssig set stod på lige fod med den hjemmehørende befolkning.

Arbejdspladsen blev den vigtigste integrationsfaktor, som man bl.a. kunne se det på stemmeafgivningen i Bremen, Hamborg og Nordrhein-Westfalen. Med den erhvervsmæssige indpasning i normalsamfundet forsvandt også en del af den særlige identitet som flygtning. Bevidstheden om at være flygtning forblev naturligt nok større blandt de arbejdsløse.

Socialt set betød flygtningeeksistensen for en meget stor part en afgørende social deklassering, der følte særligt hårdt af tidligere selvstændige erhvervsdrivende og landmænd. Forskellige undersøgelser fra halvtredserne viser, at flygtningene, derunder de fleste landmænd, blev land eller industriarbejdere eller fik andet lønmodtagerarbejde¹⁴¹. En af undersøgelserne viste, at mens der blandt de hjemmehørende gennemsnitligt kun var 67 %, der arbejdede som lønmodtagere, var procenten 93 for flygtningene¹⁴².

Indpasningen af de flygtninge i samfundet, der havde været selvstændige landbrugere, tog længere tid og voldte langt større problemer end de andre erhvervsgrupper. Selv om der 1949–59 blev oprettet ca. 115.000 nye landbrug (deraf 70 % mindre brug, der kun egnede sig til bierhverv) kunne kun en brøkdel vende tilbage til landbruget som selvstændige. Selv i Slesvig-Holsten, der ragede op over forbundsgennemsnittet i indsatsen til fordel for de jordløse flygtningelandmænd, var det en beskedent procentdel, der kunne genoptage deres virksomhed i landbruget.

Dette gjorde det naturligt, at netop et særligt flygtningeparti plejede denne utilfredse samfundsgruppes interesser, og flygtningebønderne, der i særlig grad mærkede arbejdsløsheden, fandt da også deres politiske ståsted i flygtningepartiet BHE (Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten)¹⁴³.

I sidste instans forhindrede den økonomiske udvikling og den dermed forbundne sociale opstigning en radikalisering af flygtningemasserne, på trods af den tidligere proletarisering. Det var vanskeligt at føre virkelig højreekstremistisk agitation efter nazismens fald og Tysklands totale sammenbrud. Dertil kom, at flygtningepolitikerne gennemgående politisk orienterede sig mod den borgerlige fløj, de var ikke revolutionære. Selv om flygtningepolitikere undertiden truede med politisk radikalisering for at understrege deres krav, viste flygtningeorganisationerne og BHE sig i

langt højere grad som institutioner, der stræbte efter at neutralisere enhver potentielt yderliggående bevægelse eller strømning¹⁴⁴.

Flytningestatistik:

Flytningenes andel af befolkningen:

procentdel i BRD	procentdel i Slesvig-Holsten
1949: 16,3 ‰	33,5 ‰
1950 16,6 ‰	32,3 ‰
1951 16,8 ‰	31,1 ‰
1952 17,0 ‰	30,2 ‰
1953 17,2 ‰	28,5 ‰
1954 17,2 ‰	27,8 ‰
1955 17,4 ‰	27,2 ‰
1956 17,7 ‰	28,2 ‰
1957 18,0 ‰	28,2 ‰
1958 18,2 ‰	28,2 ‰
1959 18,4 ‰	28,0 ‰
1960 18,4 ‰	28,0 ‰

Flytningenes andel af de arbejdsløse¹⁴⁵:

1950	135.100 = 57,5 ‰ af alle arbejdsløse	forbundsgennemsnit	34,3 ‰
1951	110.596 = 53,4 ‰ – – –	–	34,4 ‰
1952	87.721 = 51,0 ‰ – – –	–	30,7 ‰
1953	59.547 = 44,3 ‰ – – –	–	29,1 ‰
1954	49.313 = 41,5 ‰ – – –	–	26,8 ‰
1955	46.543 = 38,7 ‰ – – –	–	25,4 ‰
1956	34.973 = 36,3 ‰ – – –	–	24,4 ‰
1957	22.143 = 34,5 ‰ – – –	–	23,3 ‰
1958	25.043 = 34,5 ‰ – – –	–	21,0 ‰
1959	13.933 = 30,1 ‰ – – –	–	19,5 ‰
1960	6.976 = 28,6 ‰ – – –	–	17,5 ‰

Sammenligner man disse tal, ser man at flytningene gennem halvtredserne havde en uforholdsmæssig stor andel i arbejdsløsheden. Først i 1960 svarede flytningearbejdsløsheden til flytningenes del af den slesvig-holstenske befolkning. Flytningene udgjorde i 1949 33,5 ‰, i 1960 28 ‰ af befolkningen¹⁴⁶.

Organiseringen af flygtningene

De mange millioner flygtninges problemer blev ikke mindre af, at de allierede besættelsesmagter især i de første besættelsesår nøje passede på, at der ikke etableredes særorganisationer for flygtningene. Man frygtede fra besættelsesmagtens side konspiration i flygtningenes rækker som reaktionen på deportationen fra deres hjemstavn. Dette virkede sammen med den øvrige flygtningesituation stærkt, idet det ramte flygtningenes selvspekt.

Fra 1948 løsnede de britiske og amerikanske besættelsesmyndigheder ganske vist lidt på organiseringsforbuddet for flygtningene, men først efter forbundsrepublikkens oprettelse eksisterede der en egentlig mulighed for grundlæggelsen af et flygtningeparti.

Indtil da var der kun muligheder for løse grupperinger på lokalt niveau. Formelt var familiegruppen faktisk den eneste accepterede gruppedannelse bortset fra kirkerne. Til gengæld udviklede der sig i ly af kirkerne betydningsfulde organisationer, der blev vigtige led i videreudviklingen af flygtningorganisationer, også de politiske.

Allerede inden det allierede organisationsforbud i 1946 havde flygtningene i de vestlige besættelseszoner indledt en organiseringsaktivitet. To organisationsformer konkurrerede med hinanden. I den ene form sluttede man sig sammen regionsvis efter de regioner, man var flygtet eller fordrevet fra Østpreussen, Pommern osv., for at bevare identitet og interesser efter hjemstavnsfundets mønster. Ifølge det andet organisationsskema organiserede flygtningene sig efter de forvaltningsregioner, besættelsesmagterne havde oprettet (Nordrhein-Westfalen, Slesvig-Holsten osv.) for at gøre sig gældende i modtageområdets politisk-administrative struktur. Selv om besættelsesmagternes restriktioner reducerede virkemulighederne stærkt, fortsatte organiseringen, også uden for de kirkelige organisationer. Det var muligt at omgå organisationsrestriktionerne gennem dækorganisationer som »Aufbaugemeinschaften für Kriegsgeschädigte« etc.

Den kolde krig bragte mildere vinde, 1948–49 fik flygtningene tilladelse til at organisere sig på regionalt plan til varetagelse af deres sociale, økonomiske og kulturelle interesser. April 1949 blev »Zentralverband der vertriebenen Deutschen« grundlagt. Dette forbund omfattede ikke regions sammenslutningerne. Disse samledes i »Vereinigte Ostdeutsche Landsmannschaften«, der koncentrerede sig om hjemstavn- og kulturpolitik. De to organisationer enedes ganske vist om en afgrænsning af deres virkefelter, men i praksis kom der ofte friktioner og overlapninger.

Endelig herskede der rivalisering mellem lederne. Først i efteråret 1949, efter at en stor del af flygtningene forlængst var blevet integreret i det vesttyske samfund, lykkedes det at skabe en fælles flygtningeorganisation, »Bund der Vertriebenen-Vereinigte Landsmannschaften und Landesverbände«. Der eksisterede med andre ord i den periode, hvor flygtningene spillede en betydelig rolle i vesttysk politik, flere konkurrerende organisationer.

Dertil kom, at flygtningeorganisationerne i vid udstrækning bestræbte sig på at være partipolitisk neutrale. Mange flygtninge engagerede sig hurtigt i »licenspartierne«, de politiske partier, der af besættelsesmagten havde fået tildelt licens, tilladelse til at udøve partipolitisk aktivitet. Netop dette, at mange førende flygtningetalsmænd sad placeret i forskellige politiske partier, kom interessepolitikken til gode. Flygtningene fik således mulighed for at spille de politiske partier ud mod hinanden.

Udover hovedorganisationerne opstod der et væld af mere specialiserede foreninger og organisationer, kulturelle sammenslutninger såvel som erhvervsgrupperinger. Ideologiske grupperinger manglede ikke i billedet. Der opstod katolske kredse fra de mistede østområder. Der opstod også grupperinger med ideologisk berøringsflade til nationalsocialismen. Konrad Henleins sudetertyske veteraner sluttede sig således sammen i det siden omdiskuterede »Witiko-Bund«. Denne organisation kom til at udøve en i forhold til sin talsmæssige styrke uforholdsmæssig stærk indflydelse i flygtningepartiet BHE og højreorienterede kredse i CDU/CSU.

De allieredes forbud mod flygtningepartier, ikke blot motiveret med frygten for konspiration og radikalisering i flygtningenes rækker, men også med den begrundelse, at særlige flygtningepartier ville hemme integrationen af flygtningene i det vesttyske samfund, afvikledes i 1950. Politisk var det ikke så vanskeligt for flygtningene at finde sig til rette i det vesttyske samfunds allerede eksisterende politiske partier. Partierne havde stort set samme præg som de politiske organisationer, man havde kendt i østområderne før 1933. Meget tidligt begyndte de tyske partier desuden at opstille flygtningekandidater.

I Nordtyskland holdt flygtningene sig til at begynde med til de store partier uden under en eller anden form at optræde som selvstændige flygtningegrupperinger. I syd opstod derimod regulære flygtningelister ved siden af »Licenspartierne«. Men ved det første forbundsdagsvalg i 1949 kunne de uafhængige flygtningekandidater ikke gøre sig gældende. Derimod blev 61 flygtninge valgt ind gennem de anerkendte politiske partier,

især SPD, CDU og FDP. Skuffelsen over dette valg medvirkede til et forstærket pres for at skabe en mere slagkraftig flygtningeorganisation, et egentligt politisk parti, der kunne overvinde splittelsen blandt flygtningene¹⁴⁷.

Stærkt medvirkende til dannelsen af BHE var dels den sociale nød og de eksisterende politiske partiers manglende evne til at lindre denne i fornødent omfang, dels flygtningeledernes politiske hjemløshed. En del havde været tilsluttet Weimartidens partier, partier, der ikke havde fået politiske efterfølgere i efterkrigstidens Tyskland. Det var især den yngre flygtningeledergeneration, der havde været aktiv i den nazistiske periode, der følte sig politisk hjemløs.

Flygtningene mødte ved forberedelserne til oprettelsen af en stærk politisk organisation en lang række alvorlige vanskeligheder. Man manglede penge, og flygtningene var økonomisk svage, og man manglede en presse. Endelig var mange flygtninge forlængst blevet integreret i de traditionelle politiske partier. Men de mange handicaps ved oprettelsen af flygtningepartiet, inklusive den hårde behandling, som flygtningepolitikerne fik fra konkurrenter og modstandere, bidrog til at styrke fællesskabet og nedfryse interne modsætninger¹⁴⁸.

Slesvig-Holstens flygtningepres kulminerede i 1949, en situation, der i særlig grad begunstigede bestræbelserne for en politisk flygtningeorganisation. Slesvig-Holstens erhvervsstruktur, hvor landbruget spillede en betydelig rolle og de industrielle beskæftigelsesmuligheder var blevet mindsket ved den britiske demontagepolitik, betød, at flygtningearbejdsløsheden var særlig stor. Modsætningerne mellem CDU-bønderne og de jordløse flygtningebønder understregedes og fastlåstes i denne periode. Netop disse flygtningelandsmænds tragiske sociale og økonomiske situation bidrog særligt til at stimulere de politiske samlingsbestræbelser¹⁴⁹.

Den drivende kraft i organiseringen af flygtningene var Waldemar Kraft, der efter de uafhængige flygtningekandidaters nederlag ved forbundsdagsvalget 1949 sammenkaldte til et flygtningemøde i Rendsborg den 30. oktober 1949, så flygtningetalsmænd kunne drøfte de politiske konsekvenser af valget.

Waldemar Kraft var fra Posen/Poznan. Han begyndte som landmand, deltog i den første verdenskrig som officer og vendte efter krigen tilbage til landbruget. Han avancerede hurtigt i landbrugets organisationsliv og var i mellemkrigstiden en fremtrædende mand i de tyske landbrugsorganisationer i Polen. Tillige deltog han i det tyske mindretals politiske ar-

bejde og var den tyske folkegruppes delegerede ved mindretalskongresser.

Efter Polens nederlag i 1939 blev Kraft præsident for landbrugskammeret i Posen og siden forretningsfører for den ligeledes nazistiske organisation »Reichsgesellschaft für Landwirtschaft« i Berlin.

Kraft var aktiv nazist og blev ved Posens indlemmelse i Det tredje Rige udnævnt til æresofficer i SS, Ehrenhauptsturmführer der Allgemeinen SS. Ved krigens afslutning blev han interneret af de britiske militærmyndigheder og sad i flere år i interneringslejr sammen med sine tidligere partifæller; efter løsladelsen gik han arbejdsløs til 1950. I denne ledighedsperiode blev Kraft hurtigt aktiv i flygtningekredse og blev i 1949 talsmand for den regionale hjemstavnsorganisation Warthe-Weichsel. Assisteret af sine nære medarbejdere Alfred Gille og grevinde Finckenstein var han 1949–50 den førende organisator i arbejdet med at oprette flygtningepartiet BHE i Slesvig-Holsten og siden i den øvrige forbundsrepublik.

I de første år efter oprettelsen af BHE besad han så stor autoritet, at han temmelig enerådigt kunne disponere som leder i hele forbundsrepublikken.

Waldemar Kraft blev efter landdagsvalget 1950 finansminister og stedfortrædende ministerpræsident i de borgerlige koalitions-regeringer Bartram og Lübke. Efter forbundsdagsvalget 1953, hvor han og en række andre BHE-politikere blev valgt ind, blev han minister for særlige opgaver (dvs. uden portefølje) i Adenauers borgerlige koalitionsregering, hvor han sad til 1956. Han var leder af BHE-organisationerne 1950–54, indtil flygtningepartiet splittedes i spørgsmålet om Saar og om Europahæren, og han indtrådte 1955 i CDU.

Som erfaren organisationsmand og mindretalspolitiker udviklede han sig til en mådeholden og klog lederskikkelse. Han var en god taler, en dreven taktiker og et organisationstalent. Som flygtningepolitiker fik Kraft i halvtredserne ry for at være en modererende faktor og en personlighed, der kunne dæmpe de radikale kræfter i flygtningekredse. Kraft styrede flygtningene ind i konservative integrationsbaner.

Udover sin indflydelsesrige sekretærstøtte grevinde Finckenstein havde Kraft ved sin side Dr. Gille som en af sine nærmeste politiske medarbejdere ved organiseringen af BHE. Alfred Gille var fra Østpreussen. Han blev uddannet som jurist og var dommer og derefter borgmester i Lötzen 1928–33. Dr. Gille tilsluttede sig i 1933 SA og blev i 1937 medlem af nazistpartiet. Under krigen var han artilleriofficer, derefter 1945–48

krigsfange i Sovjetunionen, hvorefter han slog sig ned som sagfører i Lübeck. Gille blev indvalgt i den slesvig-holstenske landdag i 1950 og blev formand for BHE-fraktionen. 1953 blev han som Kraft indvalgt i forbundsdagen, hvor han blev udenrigspolitisk ordfører for BHE. Tillige var han talsmand for regionalorganisationen Landsmannschaft Ostpreussen 1950–60¹⁵⁰.

På Rendsborgmødet i 1949 erkendte de fremmødte flygtningerepræsentanter, at det var nødvendigt med en selvstændig politisk organisation, og de valgte et udvalg, der skulle forberede oprettelsen af et flygtningeparti. Beslutningen om et selvstændigt politisk parti var hovedpunktet, dernæst enedes man om at forbeholde dette parti for flygtningene. Efter langstrakte diskussioner enedes man om navnet »Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten« (BHE). I slutningen af december 1949 havde man fået tilslutning til partiet fra flygtningekredse i alle dele af Slesvig-Holsten.

Det første problem for det nydannede flygtningeparti var at sikre sig officiel anerkendelse. Besættelsesmagternes forbud stod endnu ved magt. Waldemar Kraft henvendte sig derfor i slutningen af 1949 til ministerpræsident Diekmann for at få ham til at støtte flygtningepartiets anmodning om anerkendelse. Imens fortsatte organisationsarbejdet uden licens fra de britiske myndigheder. Den 8. januar 1950 blev BHE officielt oprettet. Men først den 30. marts 1950 blev licenstvangen for politiske partier ophævet, og derefter kunne partiet deltage i det kommende landdagsvalg på lige fod med de andre politiske partier i Slesvig-Holsten¹⁵¹.

De etablerede politiske partier var ikke begejstrede for denne politiske nydannelse. CDU-landdagsfraktionen havde tidligere udtrykkeligt støttet besættelsesmagtens forbud mod politiske flygtningeorganisationer, man støttede kun upolitiske flygtningesammenslutninger. Heller ikke SPD, der ved valget i 1947 havde fået mange flygtningestemmer, kunne være interesseret i en partipolitisk konkurrent. Begge store partier havde en klar interesse i at undgå dannelsen af et stærkt flygtningeparti. Dertil kom, at et særligt flygtningeparti kunne bidrage til at skærpe spændingen mellem hjemmehørende og flygtninge. Da BHE var ved at blive en kendsgerning, ytrede talsmænd for CDU og SPD stor bekymring. Man spåede flygtningepartiets nederlag ved det kommende valg og advarede tillige om, at der var risiko for dannelsen af et særligt parti for hjemmehørende slesvig-holstenere som modvægt.

Værst var det for SPD, der havde haft regeringsmagten og dermed an-

svaret for flygtningepolitikken. Slesvig-Holsten havde for så vidt været et foregangsland med hensyn til særlovgivning for flygtninge, men havde langtfra formålet at løse de formidable flygtningeproblemer. SPD blev anbragt hårdest af flygtningepolitikerne¹⁵².

Partiet præsenterede sig i de første år først og fremmest som et ikke-marxistisk interesseparti for flygtningene. Det første program, vedtaget 8. januar 1950, viste, at formålet først og fremmest var at varetage flygtningeinteresserne, men at man derudover søgte at optræde som talerør for andre mere eller mindre forurettede samfundsgrupper. BHE var mere end noget andet de utilfredses parti, et opsamlingssted for politisk hjemløse. Det var rettet direkte mod de hjemmehørendes økonomiske og sociale interesser. Det hed i programmet, at flygtningene ikke ville stå i baggrunden længere. De forløbne års bitre erfaringer havde lært, at de bestående partier ikke havde viljen eller evnen til at slå ind på en politisk kurs, der førte til en retfærdig nyordning efter det tyske sammenbrud.

Millioner havde i årevis ventet forgæves på, at følgerne af den tabte krig fordeltes ligeligt på tyske skuldre. Uretten i byrdefordelingen havde antaget en sådan karakter, at samfundets rammer truedes med sprængning. Flygtningene anerkendte i programmet, at deres ufrivillige ophold i Vesttyskland var en belastning og opfordrede til samarbejde om de uundgåelige ofre i den nationale solidaritets og den kristne næstekærligheds ånd.

Oprettelsen af BHE begrundedes med, at ofrene for Teheran, Yalta- og Potsdambeslutningerne, de ejendoms- og hjemstavnsløse af alle klasser og alle religiøse og politiske anskuelser, havde erkendt, at deres nød kun kunne lindres og fjernes gennem oprettelsen af et selvstændigt parti. Et parti, der havde sat sig som mål at genvinde hjemstavnen med fredelige midler og i den mellemliggende overgangsperiode ville varetage deres interesser energisk.

BHE sigtede mod at være et så bredt flygtningeparti som muligt, partiet ville hverken være et kapitalistparti eller et arbejderparti. For at samle yderligere støtte gjorde flygtningeprogrammet kvindens ligeberettigelse til et særligt programpunkt med den begrundelse, at kvinderne under krigen havde bragt så store ofre, at fordommene måtte forsvinde. Derfor ønskede partiet fjernelse af alle juridiske og erhvervs-mæssige restriktioner af kvindernes muligheder og en rimelig kvinderepræsentation i alle repræsentative organer.

For at vise flygtningepartiets principielt demokratiske indstilling stod

der også en del om de demokratiske rettigheder. Flygtningepartiet ønskede tolerance over for alle religiøse, nationale, politiske og racemæssige mindretal og sikring af deres rettigheder.

Til den interessepolitiske del af partiprogrammet hørte endvidere kravet om genindførelse af det traditionelle »Berufsbeamtentum«. Man ønskede en professionel embedsmandsstand, fri for partipolitisk indflydelse, og fordrede afskedigelsen af »berufsfremde Beamte«, dvs. afskedigelse af de ikke-professionelle embedsmænd, der var blevet indsat efter krigen og som ikke havde den sædvanlige embedsmandskarriere bag sig. Denne målsætning så meget uskyldig ud, det måtte synes såre naturligt at sikre en upolitisk professionel embedsmandsstand. Imidlertid var det en klart restaurativ borgerlig målsætning.

Efter magtovertagelsen i 1933 havde nazisterne udrenset de socialdemokratiske karriereembedsmænd i administrationen overalt i det daværende Tyskland og tillige udrenset en del embedsmænd af borgerlig-demokratisk observans. Hele det tyske administrationsapparat nazificeredes stærkt, idet mange af de borgerlige embedsmænd, der ikke var blevet udrenset, løb over til nazisterne. Derfor opstod der problemer for mange tyske karriereembedsmænd efter krigen, ikke mindst i Slesvig-Holsten. Mange udrensedes som led i afnazificeringen, og SPD søgte, da det i 1947 kom til magten, at sikre sig større indflydelse i den traditionelle, borgerlige forvaltning, ved at udnævne embedsmænd udefra, der ikke havde den sædvanlige karrierebaggrund. Det er næppe for meget at sige, at kravet om genindsættelse af de afskedigede embedsmænd var det samme som at forlange politisk rehabilitering af den nazificerede embedsmandsstand, der 1933–45 til det sidste havde gjort sit bedste for at bevare det nazistiske regime funktionsdygtigt. Det er også værd at nævne, at BHE og de borgerlige partier fik gennemført dette krav senere, på forbundsplan som på delstatsplan.

BHE ville også være et klasseløst parti for at samle flygtningeinteresser. Det hed i programmet, at de gamle klasse modsætninger mellem godsejere, industrifolk, borgere og arbejdere for flygtningene som for de øvrige krigs ofre var fuldstændig ophævede, eftersom de alle havde mistet deres gods og ejendele.

Flygtningepartiets forsøg på at udtrykke alle samfundsgrupperes interesser gav sig udslag i en noget sammensat økonomisk opfattelse. BHE ville ikke binde sig til en bestemt økonomisk doktrin, men holde sig til en pragmatisk politik. Partiet gik derfor nok ind for den private ejendomsret,

men på den anden side for, at jordens værdier tilhørte folket. Med hensyn til socialisering af produktionsmidler ville man heller ikke lade sig binde, men vurdere situationen fra tilfælde til tilfælde ud fra økonomiske overvejelser. I princippet foretrak man dog private virksomheder og andelsvirksomheder fremfor nationaliserede erhvervsvirksomheder. Som led i det økonomiske program gik BHE ind for konfiskation af alle krigs- og spekulationsgevinster.

Dernæst skulle modsætningen mellem land og by overvindes. Afviklingen af dette modsætningsforhold skulle inkludere en tilnærmelse af priser og lønninger i land- og byerhverv. Dette punkt skyldtes formentlig de særligt vanskelige sociale og økonomiske vilkår for flygtningene i land-distrikterne. Fik flygtningene arbejde i byerhvervene, hvor fagforeningerne spillede en større rolle, havde de mulighed for i hvert fald at få en tarfmæssig løn. På landet risikerede de jordløse flygtningebønder at måtte gå som underbetalte landarbejdere, bl.a. fordi de kviede sig ved at tilslutte sig landarbejdernes organisation.

Videre krævede BHE, at anvendelsen af flygtningenes produktionskraft og særlige evner skulle fremskyndes. For at gennemføre dette, ønskedes en særlig lov om »Lastenausgleich«, byrdefordeling, hvorved krigens økonomiske virkninger ville blive fordelt mere ligeligt på alle tyske borgere. Alle, der havde mistet ejendom og formue på grund af krigen eller den efterfølgende flugt fra områderne øst for Elben, skulle have erstatning efter en særlig kompensationslov.

BHE krævede omgående og radikal gennemførelse af kompensationen for krigsfølgerne. Dette skulle ske ved en nyfordeling af de tilbageværende formueværdier, så flygtningene kunne få et nyt eksistensgrundlag. Især lagde flygtningepolitikerne vægt på, at der blev tale om realværdier (ejendom, landbrug, produktionsmidler), så flygtningene efterhånden atter kunne gøre sig gældende i erhvervslivet. Jordreformerne skulle tilkobles byrdeudligningspolitikken, og flygtningevirksomheder skulle indtil gennemførelsen af kompensationen begunstiges skattemæssigt.

Af særlig betydning var det iflg. partiprogrammet at afskaffe forskellige restriktioner mod erhvervsudøvelse. Det drejede sig om underkendelse af flygtningenes erhvervs kvalifikationer, eksaminer, mesterprøver etc. At det syntes nødvendigt at inddrage dette punkt i programmet tjener til at illustrere de klassekampslignende tilstande mellem hjemmehørende og flygtninge både i byerhverv og landbrug. Skatte- og boligpolitisk opstillede man naturligt nok ligeledes vidtgående principielle krav, skolepoli-

tisk forlangte flygtningene sikring af uddannelsesmulighederne for alle begavede flygtningebørn. Programpunkterne mod erhvervs- og uddannelsesdiskrimination kunne næsten forlede til den antagelse, at det ikke drejede sig om indfødte tyskere, men et fjernt mindretal.

Endelig ønskede flygtningepartiet i sit program, at flygtningenes kulturtradition og historie ikke blev forsømt. Flygtningene var bange for at blive hurtigt glemt¹⁵³.

Allerede inden BHE, da det allierede forbud mod politiske flygtningeorganisationer faldt bort i marts 1950, kunne optræde som fuldt legalt politisk parti, fik flygtningepartiet lejlighed til at udtrykke sig over for de slesvig-holstenske vælgere. På et møde havde flygtningepartiets talsmænd et heftigt sammenstød med daværende forbundsflygtningeminister Lukaschek i anledning af dennes angreb på BHE.

Uden anvendelse af større midler, flygtningene havde ikke mange penge og endnu ingen adgang til det tyske erhvervslivs rundhåndede finansielle støtte til de borgerlige partier, udbyggede Waldemar Kraft med sine nære medarbejdere og i samarbejde med de eksisterende flygtningeorganisationer BHE-partiorganisationen i Slesvig-Holsten.

Flygtningepolitikernes anstrengelser betalte sig. Ved landdagsvalget den 9. juli 1950 fik BHE ikke færre end 306.000 stemmer, 23,4 % af de afgivne vælgerstemmer.

Det var en valgsucces, der ikke siden blev overgået, hverken i Slesvig-Holsten eller de andre forbundslande, og den vakte stor opsigt både i Tyskland og i udlandet¹⁵⁴. Flygtningepartiets sejr kunne fortolkes som et klart udtryk for, at flygtningene i Slesvig-Holsten ikke følte sig tilstrækkeligt indpassede i samfundet og ikke blev behandlet tilstrækkelig godt i social, økonomisk og politisk henseende. Men fremfor alt var valget et protestvalg mod forbundsregeringens politik i flygtningespørgsmålet.

Valgsejren gjorde et dybt indtryk i alle etablerede kredse. Et kendt fagforeningstidsskrift, »Gewerkschaftliche Monatshefte«, skrev, at valget i Slesvig-Holsten næsten havde været en eksplosion, der viste, at de politiske og sociale jordmasser i Tyskland endnu var i bevægelse. BHE var nær blevet Slesvig-Holstens stærkeste parti, og valget var udtryk for »den femte stands«, dvs. flygtningepartiets gennembrud i tysk politisk liv¹⁵⁵.

Flygtningepartiets sejr i Slesvig-Holsten resulterede hurtigt i dannelsen af flygtningepartiafdelinger i hele forbundsrepublikken, især var resultaterne naturligvis gode i udprægede flygtningelande som Bayern og Niedersachsen, der havde lignende svære sociale og økonomiske problemer

som Slesvig-Holsten. I Hamborg og andre delstater med stor erhvervsaktivitet og gode beskæftigelsesmuligheder også for flygtninge som f.eks. Nordrhein-Westfalen, måtte flygtningepolitikerne alliere sig med hjemmehørende interessegrupper som krigsofrenes organisationer for at etablere et tilstrækkelig slagkraftigt organisationsapparat. Imidlertid skadede den meget entydige og hårde interessepolitik, BHE praktiserede i sin første bastion, Slesvig-Holsten, partiets forsøg på senere at skaffe sig en bredere vælgerbasis¹⁵⁶.

Der var delte meninger om, hvordan man skulle gennemføre den politiske kamp for flygtningenes interesser. Nogle var tilhængere af, at BHE skulle koncentrere sig om isolerede flygtningeinteresser, andre som partiets største kapacitet Waldemar Kraft ønskede også at inddrage andre interessegrupper. Kraft ville nok satse stærkt på flygtningepolitikken, men ikke udelukkende; samarbejde med andre kunne styrke partiet.

Partiets første år var prægede af praktisk og jordnært socialpolitisk arbejde. Kraft, der i denne periode var den altdominerende flygtningepolitiker, var principielt dogmefri i sit politiske arbejde og troede ikke på, at andet end interessepolitik kunne vinde flygtningevælgerne. Ideologien måtte vente, teoretisk arbejde var der ikke megen tid til. Særlige udenrigspolitiske programmer havde man heller ikke i begyndelsen, selv om partideklARATIONER nok indeholdt troskabsbekendelser til den tidligere hjemstavns og revisionistiske fordringer. BHE-politikerne, der først og fremmest tog sig af det daglige socialpolitiske arbejde, trængte mere yderliggående kræfter blandt flygtningene i baggrunden. BHE var ikke udtryk for så radikale strømninger, som både de allierede besættelsesmagter og de andre politiske partier havde frygtet¹⁵⁷.

Flygtningepartiets valgresultater i Slesvig-Holsten¹⁵⁸

BHE fik ved:

Landdagsvalget	1950	306.660 stemmer (23,4 %)	15 mandater
Kredsdaysvalget	1951	224.113 stemmer (18,4 %)	
Kommunalvalget	1951	kan ikke beregnes direkte	
Forbundsdaysvalget	1953	157.100 stemmer (11,6 %)	
Landdagsvalget	1954	167.320 stemmer (14,0 %)	10 mandater
Kredsdaysvalget	1955	135.860 stemmer (12,4 %)	
Kommunalvalget	1955	kan ikke beregnes præcist	
Forbundsdaysvalget	1957	109.510 stemmer (8,3 %)	
Landdagsvalget	1958	84.262 stemmer (6,9 %)	5 mandater
Kredsdaysvalget	1959	110.447 stemmer (9,6 %)	

Flygtningepartiets ideologiske udvikling

Flygtningepartiet BHE fremtrådte for den vesttyske offentlighed som et udpræget interesseparti, selv om BHE-politikerne vægrede sig ved at lade sig betegne som ensidige interessepolitikere. Partiets førstemand udtrykte det således, at BHE ikke ville lade sig reducere til et interesseparti for flygtninge, men ville varetage en politik for de socialt svage og arbejde for en samfundsorden, der kunne tjene som model for hele Tyskland. BHE-talsmænd opfattede det som en nedvurdering, når de traditionelle, veletablerede politiske partier affærdigede og udtrykte sig nedsættende om flygtningepartiet som et interesseparti. I praksis udfoldede BHE sig da heller ikke som et rent og skært interesseparti, det engagerede sig på alle fronter, om end naturligvis med særlig kraft til fordel for flygtningeinteressenerne, hvor man især interesserede sig for de politiske alliancer i intern tysk politik, der kunne fremme flygtningeinteresser og give BHE indflydelse på de felter, der vedrørte administrationen af flygtningeproblemer.

I perioden 1950–55 førte BHE stærkest interessepolitik på delstats- og forbundsplan. Efter krisen 1954–55 mellem Kraft, flygtningeminister Oberländer og dele af det øvrige partiapparat om Saar- og Europahærespørgsmålene, der medførte splittelse af partiet, søgte de tilbageblevne BHE-politikere at ændre partiets politiske profil. BHE skulle se at komme ud af isolationen som flygtningeparti.

Som Krafts efterfølger som forbundsformand, Friedrich von Kessel, udtrykte det ved et møde efter den store partikrise i 1955, BHE havde i sin tid måttet spille rollen som interesseparti, da de traditionelle politiske kræfter havde valgt at lade kræfternes frie spil gå hensynsløst ud over flygtningene og både i genforeningsspørgsmålet og spørgsmålet om de tyske østområder havde ladet egne partiinteresser gå forud for flygtningenes interesser.

BHE-politikerne følte sig i de første år presset til at retfærdiggøre partiets eksistens som selvstændig organisation. Dette resulterede i sidste instans i en tilsløringsideologi («Verhüllungsideologie»), BHE fremstillede som et antimarxistisk socialparti, der havde reddet Tyskland fra kommunismen. BHE var det sociale nationalparti, der som eneste politiske parti gik ind for genforening på rettens grundlag. BHE skyldte sin eksistens, at de »gamle« partier, dvs. licenspartierne, ikke havde formået at løse deres opgaver. Det ville derfor ikke være et gammelt parti med en ideologi fra det forrige århundrede, men så sin samfundsmæssige og åndelige baggrund i det tyske folks situation efter 1945. Flygtningepartiet ville på

ikke-socialistisk basis forene borger og arbejder politisk. Eller som en af de kendteste slesvig-holstenske BHE-politikere, Hans-Adolf Asbach, 1950–55 social- og flygtningeminister i Kiel, udtrykte det: BHE var det eneste ægte og moderne politiske parti, da man her fandt repræsentanter for alle samfundslag, og da man her undgik enhver form for politisk dogmatisme, (liberalistisk, konservativ eller marxistisk). De traditionelle politiske partier forsvarede de hjemmehørende bønders og middelstandens interesser samt erhvervslivet iøvrigt og de klassebevidste arbejdere. Netop fordi også flygtningepartiet repræsenterede ganske bestemte interesser, var det vigtigt at tilsløre disse interessepolitiske synspunkter. Ideologisk set ønskede BHE at være et parti uden dogmer. Dogmer, mente partiets leder i de første, vigtigste år, førte til politisk splittelse og selvødelæggelse i det tyske folk.

Det er interessant at konstatere, at selv om flygtningene regnedes for at være politisk ustabile og modtagelige for yderliggående politiske strømninger, udeblev denne radikalisering, og den eksisterende bekymring i ind- og udland viste sig ubegrundet.

Flygtningepolitikere havde selv bidraget til denne ængstelse for yderliggående kræfter. Som en kendt flygtningepolitiker fra Hamborg, Linus Kather, udtrykte det, havde flygtningene endnu ikke dannet yderliggående partier. Men hvis flygtningene fortsat blev overhørt, ville flygtningene drive over i de yderliggåendes lejr, uden hensyn til, om man dermed forlod realiteternes grund.

Radikaliseringen udeblev, formentlig bl.a. på grund af det økonomiske opsving i forbundsrepublikken. Der opstod ganske vist protestbevægelser i 1951–52, men de fik ikke større indflydelse, og BHE distancerede sig forsigtigt fra sådanne grupper.

Forbundsformanden for BHE, Waldemar Kraft, afviste politisk ekstremisme. Han argumenterede for, at BHE var velegnet til at opfange de utilfredse, der ellers ville blive yderliggående, derved blev BHE et bolværk mod kommunismen. I praksis udviklede flygtningepartiet sig til et parti, der fremmede den sociale og økonomiske integration af flygtningene ved konkret regeringssamarbejde på delstats- og forbundsstatsplan.

Derimod virkede partiets udenrigspolitiske fordringer med sin revisionistiske politik som en belastning, der bl.a. medvirkede til at gøre tilpasningsprocessen for de ældre flygtninge vanskeligere¹⁵⁹.

Ideologisk holdt BHE omhyggeligt distancen til marxisme og socialisme, flygtningepartiet holdt fast på sin linie som et socialt, ikke-marxistisk

parti, der gik imod socialisering, men var tilhænger af privat ejendom og det kapitalistiske konkurrencesamfund. I de første partiprogrammer, bl.a. Kiel-programmet fra januar 1950, havde flygtningepolitikerne forholdt sig fuldstændig pragmatisk til socialiseringstanken. Denne holdning ændredes med samarbejdet med de borgerlige partier. Man krævede ganske vist ikke de frie kræfters spil, men afviste enhver tanke om socialisering.

Dette forhold, sammen med de førende flygtningepolitikere, forbundsministrene Krafts og Oberländers accept af det vesteuropæiske forsvarssamarbejde, medførte, at vesttysk industri omsider fandt, at BHE var værdigt til at modtage finansiel støtte fra industrien. Fra 1954 var BHE anerkendt som et borgerligt parti af de vesttyske erhvervsgrupper¹⁶⁰.

Om end flygtningene i lang tid var og følte sig deklaserede og rod-løse, lykkedes det dem ikke at udvikle en ny og selvstændig samfundsopfattelse. De fandt hurtigt tilbage i den traditionelle borgerlige tyske opfattelse af den private ejendomsret. Kravet om nyfordeling af formuemassen i Tyskland var ikke ansatsen til et socialistisk eksperiment, blot et forlangende om økonomisk kompensation for tabt gods og ejendele under og efter krigen, et ønske om et bedre økonomisk udgangspunkt i forhold til de hjemmehørende i Vesttyskland, der ikke havde sat alt over styr¹⁶¹.

Partiet forblev i lang tid en politisk bevægelse, der viste sig som et socialt interesseparti, en social samvittighed. Efterhånden som den økonomiske og sociale situation bedredes, søgte flygtningepartiet nye mål og blev nu mere ideologisk orienteret. BHE blev mere nationalt. Fra 1954–55 trådte udenrigspolitikken mere i forgrunden. Antikommunisme og kravet om genvindelse af de mistede tidligere tyske østområder blev et mere fremtrædende element. At et stærkt nationalistisk element hele tiden lurede i baggrunden, kan dog næppe betvivles. Symbolsk for denne holdning var f.eks. at BHE i Slesvig-Holsten allerede i 1952 søgte at genindføre den gamle nationale kampsang »Deutschland-Lied« i sit fulde omfang. BHE ønskede at undgå en fatalistisk holdning med hensyn til de tidligere tyske østområder.

Man ønskede et Preussen med de gamle østområder tilbage. Uden Preussen var der ikke noget fuldstændigt Tyskland.

Det er også betegnende for partiets ideologiske udvikling, at det viste sig ude af stand til at forholde sig kritisk til den nazistiske fortid. Men som helhed udviklede BHE sig ikke, på trods af nationalistiske toner i østpolitikken, så meget i yderliggående retning, at man kunne kalde par-

tiet højreekstremistisk. Det var i sin politisk betydningsfulde levetid først og fremmest et socialt og nationalt interesseparti¹⁶².

12. FRA LONDON-KONFERENCEN TIL KIEL-ERKLÆRINGEN (Oktober 1948 – september 1949)

I et memorandum af 19. oktober 1946, den såkaldte oktobernote, havde den danske regering givet afkald på at stille forslag om grænseændringer. Notens støttede til gengæld de danskorienterede sydslesvigeres krav på en række andre felter. Man var fra dansk side interesseret i at få flygtningene fjernet fra Sydslesvig, dels af hensyn til sydslesvigerne, dels af hensyn til den fredelige udvikling i grænselandet i bred almindelighed. Officielt frygtede man på langt sigt at den store flygtningeophobning ville føre til en ekspansiv tyskhed i grænseområderne. Ligeledes støttede man officielt tanken om administrativ adskillelse af Sydslesvig fra Holsten, så de dansksindede kunne sikres betryggende politiske repræsentationsforhold. Fremfor alt markerede oktobernote den danske regerings støtte til hævdelsen af den dansksindede befolknings rettigheder, herunder retten til fri kulturel og politisk livsudfoldelse på lige fod med den øvrige befolkning i Slesvig-Holsten¹⁶³. Den officielle danske indsats for at mindske flygtningepresset og støtten til kravet om administrativ adskillelse af Sydslesvig fra Holsten fik ikke nævneværdige praktiske følger. Derimod fremkaldte den danske politik irritation både i britiske og tyske kredse. Mere held havde man fra dansk side i interventionen til sikring af sydslesvigeres almindelige kulturelle og politiske rettigheder, hvor de danske myndigheder og den danske presse med en vis effekt kunne sætte ind mod åben tysk chikane og forskelsbehandling af de dansksindede. I løbet af 1947–48 lykkedes det at bidrage væsentligt til en sikring af de danske sydslesvigeres politiske og kulturelle rettigheder uanset den britiske besættelsesmagts modstræbende holdning og bitter tysk modstand. Vanskelige forhandlinger mellem sydslesvigerne og besættelsesmagten om britisk anerkendelse af et dansk-sydslesvigsk parti med egen, tysk-sproget avis begyndte i december 1947¹⁶⁴. Parallelt med disse forhandlinger opstod der muligheder for en forstærket dansk-britisk dialog om Sydslesvig-problemet.

Juni 1948 kunne Sydslesvigsk Forening registrere, at der var fremkommet forslag til en dansk-britisk konference i London. Den 22. juni 1948

havde den danske udenrigsminister, Gustav Rasmussen, luftet muligheden for at sende en dansk delegation til London. Den 30. juni blev ønsket fulgt op af briterne, hvorefter Gustav Rasmussen den 2. juli formulerede de danske forestillinger nærmere i et memorandum. Den danske udenrigsminister præciserede, at man fortsat anså det for muligt at gennemføre en administrativ adskillelse af Sydslesvig fra Holsten og kom herunder ind på den særlige ordning for Sydtyrol (Bolzano). Det pointeredes tillige, at forudsætningen for ligestilling for sydslesvigerne via den britiske decentraliseringspolitik var, at sydslesvigerne blev stillet lige ved kommunevalg. Den slesvig-holstenske kommunalvalglov af 5. maj 1948 betød f.eks. en forskelsbehandling. Der måtte fastlægges klare og meget faste regler for nationale mindretals rettigheder. På britisk forespørgsel bekræftede den danske udenrigsminister den 6. juli, at man fra dansk side forestillede sig en officiel og politisk repræsentativ dansk delegation sendt til London, og at samtalerne skulle være af orienterende karakter¹⁶⁵. På grund af den storpolitiske udvikling, især Berlinkrisen, blev London-konferencen udsat.

I august og september 1948 havde sydslesvigerne omsider fået militær-administrationens tilladelse til oprettelse af et politisk parti og en tysk-sproget avis. Den nye politiske udfoldelsesmulighed blev omgående brugt til at understrege det principielle krav om udskillelse fra Holsten, og dette ganske vist urealistiske krav måtte uvægerligt virke som et separatistisk provokation på landsregeringen. Og dette ikke mindst, eftersom sydslesvigerne havde rettet henvendelsen om administrativ adskillelse til de tre vestlige militærguvernører, men ikke til landsregeringen som sådan¹⁶⁶.

I september tog ministerpræsident Lüdemann kraftigt til orde mod denne fortsatte løsrivelsesbevægelse i sine to memoranda »Not des Landes« og »Südschleswig«, hvor han gik ind for en nyinddeling af Nordtyskland, der ville fordele de økonomiske byrder bedre, og blankt afviste de dansk-sydslesvigske krav, bl.a. med henvisning til de økonomiske konsekvenser. Man ville ikke høre tale om et selvstændigt Sydslesvig.

Først 18.–23. oktober 1948 blev det muligt at gennemføre den dansk-britiske konference.

Den danske delegation med udenrigsminister Gustav Rasmussen i spidsen gentog på konferencen de danske hovedkrav, administrativ adskillelse af Sydslesvig fra Holsten, lettelse af flygtningepresset og sikring af sydslesvigerne rettigheder¹⁶⁷.

Den britiske forhandlingsleder, Lord Henderson, svarede i første run-

de, at påtvungne ordninger ikke varigt ville sikre mindretallets rettigheder. Administrativ adskillelse af Sydslesvig fra Holsten ville fremkalde en følelse af anomali. Henderson henviste til de økonomiske konsekvenser. Særligt m.h.t. industriproduktionen ville det sydslesvigske område blive dårligt stillet, idet landsdelen kun havde 9 % af den samlede slesvig-holstenske produktion. Når Slesvig-Holsten havde så svært ved at få bistand, ville det være uendeligt sværere for et separat Sydslesvig at få assistance fra tysk side. Han var også skeptisk med hensyn til mulighederne for at lette flygtningepresset. Det blev foreslået, at Sydslesvigsk Forening skulle rette henvendelse til landsregeringen i Kiel om opnåelse af en overenskomst efter Bolzano-modellen. Den danske regering skulle så lægge en dæmper på overdrevne sydslesvigske fordringer. En sådan overenskomst kunne optages i landet Slesvig-Holstens forfatning eller eventuelt tage form af en landsstatut. Fra britisk side understregede man viljen til at gøre sin indflydelse gældende over for landsregeringen¹⁶⁸. At det ville blive nødvendigt at udøve britisk pres på landsregeringen lå på forhånd temmelig klart.

Landsregeringen lod hurtigt forstå, at den fortsat ikke havde den ringeste sympati for den danskorienterede løsrivelsesbevægelse. I en kommentar til kredsdays- og kommunalvalget den 24. oktober 1948 sagde ministerpræsident Lüdemann, at alle kommunale repræsentationer (med undtagelse af Flensborg) havde fået tysk flertal, og han advarede mod separatistiske bevægelser, der altid opstod i krisetider. I en uddybende kommentar dagen efter, den 2. november 1948, sagde Lüdemann videre i landdagen, at de stemmer, der faldt på SSV, ikke var pro-danske stemmer, men proteststemmer mod nød og flygtninge. Og både landsregeringen og den tyske presse havde iøvrigt understreget, at man anså det for upassende, at danskere og briter uden slesvig-holstensk deltagelse forhandlede om slesvig-holstenske anliggender¹⁶⁹.

Efter at London-konferencen var blevet drøftet i den danske regering, blev den danske forbindelsesofficer, oberstløjtnant Lunding, bemyndiget til at orientere forretningsudvalget for Sydslesvigsk Forening om forhandlingsforløbet.

Lunding indledte med at konstatere, at konferencen var blevet ført på oktobernotens grundlag. Hovedpunkterne i drøftelserne havde været flygtningeproblemet og sikringen af de sydslesvigske danskes rettigheder gennem Sydslesvigs adskillelse fra Holsten. Briterne havde vist stor forståelse i flygtningespørgsmålet, men havde gjort klart, at flygtningeproblemet

løsning hverken kunne blive let eller hurtig. Mindre imødekomende havde de været i spørgsmålet om administrativ adskillelse fra Holsten. Den britiske argumentation var her som den tyske, bl.a. at man ikke anså et isoleret Sydslesvig for levedygtigt. Her havde briterne ikke villet give efter. Lunding fremførte endelig, at man fra britisk side havde understreget de storpolitiske vanskeligheder. Hele øst-vest-situationen udelukkede simpelt hen, at de allierede i Sydslesvig-sagen gik stik mod tyske interesser og ønsker. Alligevel mente han, at den danske argumentation, bl.a. henvisningen til tyske overgreb, mens konferencen stod på (mod slutningen af den slesvig-holstenske valgkamp før kredsdays- og kommunalvalgene 24. oktober) havde gjort et vist indtryk. Det var blevet klart for briterne, at noget måtte ske til sikring af sydslesvigernes politiske, borgerlige og kulturelle rettigheder, og i denne forbindelse havde man peget på Bolzano-modellen, der forudsatte direkte forhandlinger mellem sydttyrolerne og regeringen i Rom. Det var blevet aftalt, at denne mulighed skulle forelægges den danske regering og derefter sydslesvigerne, men man havde dog ikke bundet sig. Danmark havde hverken under eller efter konferencen givet afkald på flygtningenes fjernelse eller Sydslesvigs administrative adskillelse¹⁷⁰.

17. december 1948 blev en sydslesvigsk delegation ved et møde i Udenrigsministeriet informeret om London-konferencen og de eksisterende muligheder, der førte til Sydslesvigsk Forenings godkendelse af, at der blev optaget direkte forhandlinger med Kiel.

Sydslesvigsk Foreningsforretningsudvalg understregede ved denne forhandling kraftigt, at man i Sydslesvig holdt fast ved hovedkravene vedrørende flygtningene, den administrative adskillelse og selvbestemmelsesretten. Man anså fra sydslesvigsk side en isoleret forhandling med landsregeringen for formålsløs. Aktiv dansk-britisk medvirken måtte være en forudsætning for en sådan forhandling, og selv i så fald kunne man ikke vente store resultater.

De deltagende repræsentanter for den danske regering og rigsdag gjorde klart, at de fandt det nødvendigt, at sydslesvigerne indledte direkte forhandlinger med landsregeringen, også selv om man ikke regnede med noget brugeligt resultat, der var ikke alternativer. Fra dansk side blev det også betonet, at det realistiske kun var at søge særlig sikring af skole- og foreningsfrihed etc. Fra sydslesvigsk side udtryktes vedvarende skepsis, sydslesvigerne ville ikke give afkald på deres principielle krav. Sydslesvigerne var med andre ord ikke villige til at give køb eller indrømmelser i

spørgsmålet om den politiske separatisme. Derimod var de danske repræsentanter og sydslesvigerne enige om, at man ikke kunne tage stilling til tyske ønsker om gensidighed i Nordslesvig. Man enedes om at forelægge sagen for Sydslesvigsk Forenings hovedstyrelse. Hvis denne accepterede direkte forhandlinger med Kiel, måtte der ved drøftelser med København skabes et forhandlingsgrundlag¹⁷¹.

Sydslesvigsk Forenings hovedstyrelse godkendte derefter på et langvarigt møde den 20. december 1948, at man indledte forhandlinger med regeringen i Kiel. Det betvivledes dog på forhånd, at der kunne opnås resultater ved forhandlinger med landsregeringen¹⁷².

Fra tysk-slesvig-holstensk side havde man med forbitrelse iagttaget de dansk-britiske forhandlinger i London om slesvig-holstenske problemer og derefter de dansk-sydslesvigske forhandlinger om problemer i Slesvig-Holsten, uden at officielle repræsentanter for landsregeringen eller de tyske politiske partier fik lejlighed til at deltage. Landsregeringen udviste da heller ikke nogen brændende iver efter at forhandle med sydslesvigerne. Til »Flensburger Tageblatt« udtalte ministerpræsident Lüdemann den 24. december 1948 bl.a., at en direkte kontakt til den danske regering ville blive hilst velkommen. En sådan forhandling om mindretalsproblemerne på begge sider af grænsen ville hurtigt kunne føre til enighed om begge landes mindretalspolitik¹⁷³.

Mens formanden for SSV og næstformanden i SSF, Svend Johannsen, i en nytårsudtalelse til Berlingske Tidende endnu engang markerede sydslesvigernes kompromisløse principielle standpunkt¹⁷⁴, gentog Lüdemann i en udtalelse til pressen, at landsregeringen var interesseret i en dansk-slesvig-holstensk dialog om mindretalsforhold på begge sider af grænsen. Indtil videre talte parterne forbi hinanden¹⁷⁵; uden dansk-britisk medvirken ville en sydslesvigsk-slesvig-holstensk debat blive en dialog for døde øren.

10. januar 1949 havde den danske udenrigsminister en samtale med Christopher Steel, politisk rådgiver ved den britiske afdeling af den allierede kontrollkommission for Tyskland og siden, efter forbundsrepublikkens oprettelse, i en årrække britisk ambassadør i Bonn. Christopher Steel sagde bl.a., at den britiske guvernør i Kiel, Asbury, havde fået instruks om at indbyde landsregeringen og de dansksindede sydslesvigerne til de påtænkte forhandlinger. Asbury ville selv lede forhandlingerne som mæglende formand. Det var Steels opfattelse, at atmosfæren i Sydslesvig var blevet forbedret. Han tilrådede, at forhandlingerne blev tilrettelagt såle-

des, at de ville tage længere tid, hvilket han mente ville være heldigt for de to parter indbyrdes forståelse¹⁷⁶.

15. januar 1949 fulgte derefter det sydslesvigske forhandlingsoplæg, der først skulle afstemmes med den danske regering. Dette vakte iøvrigt ny forbitrelse i Slesvig-Holstens politiske kredse. Landsregeringen ville fortsat forhandle direkte med den danske regering, på basis af gensidighedsprincippet¹⁷⁷.

Følgeskrivelsen til forhandlingsoplægget gentog kompromisløst de kendte separatistiske krav. Selve forhandlingsoplægget havde tre afsnit.

Afsnit I foreslog, at der i den kommende slesvig-holstenske forfatning blev optaget særlige bestemmelser, der effektivt sikrede alle almindelige borgerlige og demokratiske frihedsrettigheder. Endvidere skulle der i forfatningen optages en bestemmelse om, at ingen skulle være forpligtet til at udtale sig om sin politiske overbevisning.

Afsnit II specificerede en række meget specielle krav, mens afsnit III foreslog en særlig sikringsordning til gennemførelse af de i afsnit I og II opstillede grundsætninger i praksis¹⁷⁸.

Da oberstløjtnant Lunding afleverede forhandlingsudkastet til guvernør Asbury, sporedes stigende britisk utålmodighed over, at man fra dansk-sydslesvigsk side ikke var kommet i gang før. Ifølge Lundings indberetning til Udenrigsministeriet markerede den britiske guvernør flere gange, at »sandet løb i glasset«. Kostbar tid var tabt, og det var på høje tid at få forhandlingerne i gang¹⁷⁹.

Kiel-forhandlingerne i 1949 om sikringen af de danske sydslesvigeres rettigheder

Efter adskillige indbyrdes konsultationer og rådslagninger med den danske regering og de danske politiske partier var de danske sydslesvigerer sidst i februar 1949 rede til at indlede forhandlingerne med landsregeringen, men den politiske atmosfære var dårlig.

I en udtalelse 18. januar 1949 til »Politiken« havde Dr. Schenck markeret en hård linie over for de danske sydslesvigerer. I anledning af, at sydslesvigererne den 23. februar havde erklæret, at de var rede til samtaler med landsregeringen, udtalte ministerpræsident Lüdemann, at landsregeringen gerne via militærregeringen ville drøfte mindretalsproblemerne på begge sider af grænsen med den danske regering. Han udtrykte sin forbløffelse over, at en sydslesvigsk delegation var blevet modtaget af den danske udenrigsminister m.fl. og var betænkelig over, at tyske statsborge-

re forhandlede med den danske regering. Det ville være endnu sværere at deltage i forhandlinger nu, da de ikke var af ren kulturel art, men var bragt op på et højere politisk plan¹⁸⁰.

28. februar 1949 overbragte den danske forbindelsesofficer oberstløjtnant Lunding de danske sydslesvigeres forhandlingsgrundlag til sikring af deres rettigheder til den britiske guvernør for Slesvig-Holsten, Mr. Asbury. I den sydslesvigske ledsageskrivelse til forhandlingsoplægget hed det, at de dansksindede sydslesvigere stadig var af den opfattelse, at en administrativ adskillelse af Sydslesvig og Holsten ville være den ordning, der kunne yde den ønskede sikkerhed. Principielt fastholdt man ønsket om administrativ adskillelse og selvbestemmelsesretten. Man måtte tage til efterretning, at disse to problemer ikke kom til drøftelse i Kiel¹⁸¹.

Asbury erklærede ved modtagelsen af det sydslesvigske oplæg, at han anså det for sin pligt at sige, at det var tvivlsomt, om der overhovedet blev forhandlinger. Efter hans opfattelse var det nu meget sent, og tiden var gået. Det havde været helt anderledes, hvis man havde været klar til at forhandle i november eller december 1948.

Asbury sagde videre, at ministerpræsident Lüdemann efterhånden var meget bitter og absolut utilbøjelig til at forhandle. Der var betydelige vanskeligheder, og atmosfæren var meget dårlig. Briterne kunne ikke tvinge tyskerne til at forhandle, kun tilråde dem at gøre det; og det gjorde man fra britisk side meget indtrængende. Lüdemanns irritation skyldtes bl.a. den stærke presseomtale af hele sagen, taler, der var blevet holdt, forespørgsler i det britiske parlament m.m. Efter alt det, der var sket var viljen til forhandling nu ulige dårligere end for 2–3 måneder siden. Sydslesvigsk Forenings generalsekretær Frants Thygesen, der også var med, tilføjede, at sydslesvigerne var noget forbavsede over den sidste Lüdemann-reaktion, eftersom sidste møde i København havde været på linie med de foregående møder, forhandlerne havde også været de samme. Guvernør Asbury svarede, at han ikke sad for at forsvare Lüdemann, men at han mente, at det var hans pligt at sige dette, fordi han ikke kunne love, at der blev forhandlinger.

Efter mødet med guvernør Asbury blev Lunding af en britisk embedsmand informeret om, at det måske blev nødvendigt, at ministerpræsident Lüdemann fik en samtale med den britiske øverstkommanderende i Tyskland, general Robertson, han havde den slesvig-holstenske ministerpræsident megen respekt for¹⁸².

At det britiske indtryk af landsregeringens uvilje og irritation ikke var

helt overdrevet, viste sig hurtigt. Efter at ministerpræsident Lüdemann af guvernør Asbury havde fået overrakt det sydslesvigske forhandlingsudkast, meddelte en talsmand for landsregeringen, at udkastet fortrinsvis var af forfatningspolitisk karakter. Det kunne derfor kun behandles inden for rammerne af den tyske forfatning eller gennem en suveræn forbundsregering. Landsregeringen erklærede sig ikke desto mindre villig til at drøfte mindretalsproblemer på gensidig basis med ansvarlige danske instanser via militærregeringen¹⁸³.

Landsregeringens afvisende holdning over for sydslesvigerne viste den voksende tyske selvtillid, tilliden til, at mindretalspolitikken snart ville være befriet for besættelsesmagts tøjler.

Heller ikke alle danske var lige lykkelige, heller ikke for udformningen af det sydslesvigske forhandlingsudkast. Den danske gesandt i London, grev Reventlow, skrev til Udenrigsministeriet, at han var meget ked af at læse oberstløjtnant Lundings indberetning. I brevet hed det bl.a.: » . . . og jeg kan ikke forstå sydslesvigerne eller i hvert fald nogle af disses ligesom lidt overlegne indstilling over for de forhandlinger, for hvilke man fra dansk side virkelig havde bestræbt sig for at tilrettelægge et fornuftigt grundlag . . .« Reventlow henviste bl.a. til Sydslesvigsk Nyhedstjeneste 3. marts 1949. Nyhedstjenesten skrev, at man gik til forhandling uden større begejstring, men at man havde ønsket at rette sig efter den henstilling, der var kommet fra den danske og den britiske regering¹⁸⁴. Tidspunktet for forhandlingernes optagelse trak stadig ud. 10. marts inviterede den britiske guvernør til et møde, men mødet blev udsat til 29. marts.

Efter et ministermøde den 16. marts 1949 meddelte ministerpræsident Lüdemann omsider, at også landsregeringen var parat til at forhandle med Sydslesvigsk Forening. Det lå i luften, at der var større smidighed at registrere i landsregeringens holdning, men også, at man fra tysk side ville kæde mindretalsproblemerne i Nordslesvig og Sydslesvig sammen. (Noget, der var ventet fra dansk side, og også kom til udtryk under de påfølgende drøftelser i Kiel).

Det forlød i øvrigt i pressen, at talsmanden for landsregeringens hårde nationalpolitiske linie, finansminister Dr. Schenck, kun i begrænset omfang skulle deltage i drøftelserne, og at der i den seneste tid havde været uoverensstemmelser at spore mellem denne førende socialdemokratiske grænsepolitiker og ministerpræsident Lüdemann.

Den grænsetyske presse gav kraftig opbakning til landsregeringens krav om at sammenkæde det danske mindretals forhold i Sydslesvig med det

tyske mindretals problemer i Nordslesvig. »Flensburger Tageblatt« præciserede den 15. marts 1949, at det afgørende var at skabe gensidighed, »Der entscheidende Grundsatz: Gegenseitigkeit« lød overskriften¹⁸⁵. 29. marts 1949 blev det første møde mellem parterne omsider afholdt, under forsæde af den britiske guvernør Asbury. Fra britisk side var desuden brigadegeneral de Havilland og McIntosh fra besættelsesmagtens politiske afdeling til stede.

Sydslesvigsk Forening var repræsenteret af den afgående formand, Cornelius Hansen, Hermann Clausen samt generalsekretær Frants Thygesen. For landsregeringen mødte ministerpræsident Lüdemann, landbrugsminister Diekmann og finansminister Schenck samt den senere forbunds- trafikminister Lauritz Lauritzen, en af den slesvig-holstenske forvaltnings topembedsmænd, som ekspert. Som indbudt af kontrolkommissionen, dvs. af briterne, deltog den danske forbindelsesofficer oberstløjtnant Lunding. Han havde status som observatør, optrådte ikke som officiel dansk forhandler. Den britiske guvernør indledte drøftelserne særdeles nøgternt. I sin velkomst betonedede Asbury, at han fra november 1948 havde ønsket at iværksætte mere almindelige drøftelser om spørgsmålene i Sydslesvig med udgangspunkt i sagen om skolerne. (Der havde i 1948 været betydelig friktion i forbindelse med striden om nedlæggelsen af de danske kommuneskoler i Flensborg bl.a.). Derfor havde han foreslået en sådan konference mellem landsregeringen og sydslesvigerne og således, at der deltog en dansk observatør. Observatøren var altså til stede på britisk initiativ. Asbury nævnte ikke med et ord forhandlingernes forbindelse med London-konferencen, men foreslog, at man tog fat på det sydslesvigske memorandum og gik det igennem punkt for punkt. Derefter takkede ministerpræsident Lüdemann på landsregeringens vegne for indbydelsen. Lüdemann var særlig glad over, at den danske regering havde sendt en observatør til forhandlingerne, således at der ad den vej kunne blive lejlighed til at meddele den danske regering de slesvig-holstenske regerings-synspunkter vedrørende visse forhold i Nordslesvig. Landsregeringen håbede på at nå frem til en forståelse med Sydslesvigsk Forening, men der var forskellige punkter, man ikke kunne acceptere. For Sydslesvigsk Forening takkede Cornelius Hansen derefter ligeledes for indbydelsen til forhandlingerne, der fandt sted efter tilskyndelse fra de parter, der havde deltaget i London-konferencen. Man var rede til at gøre alt for at bidrage til en rolig og saglig forhandling. Cornelius Hansen sagde om det sydslesvigske forhandlingsoplæg, at det tilsigtede at opnå en beroligelse af

befolkningen, så der kunne blive skabt tillid mellem myndighederne på den ene side og den sydslesvigske befolkning på den anden side. Særligt det sidste år havde demonstreret en skarp modsætning mellem tyske og danske parter. Man var klar over, at man ikke burde tage enhver ytring alvorligt, men man måtte kunne forlange, at menneskene i grænselandet viste agtelse og anerkendelse over for ethvert ærligt sindelag og enhver ærlig ytring, hvilket desværre ikke altid havde været tilfældet. Sydslesvigerne fordrede tre ting, frihedsrettigheder, der tilkom alle i al almindelighed, bestemmelser der direkte vedrørte den danskorienterede befolkning samt sikring af disse rettigheder. Endelig fremhævede Cornelius Hansen, som svar på ministerpræsident Lüdemanns ønske om gensidighed i mindretalsspørgsmålene nord og syd for grænsen, at de sydslesvigske repræsentanter var tyske statsborgere og derfor ikke kunne have indflydelse på forholdene i Nordslesvig.

Asbury erklærede, at man burde søge at opnå en generel overenskomst, hvorefter parterne gik over til en drøftelse af detaljerne i det sydslesvigske forhandlingsoplæg. Fra landsregeringens side blev det for adskillige punkters vedkommende påpeget, at disse snarere burde drøftes i Frankfurt, hvor tyske parlamentarikere fra de enkelte delstater i de vestallierede besættelseszoner var i færd med at udarbejde en vesttysk forfatning. Under detaildrøftelserne kom man bl.a. ind på kravet om fri bekendelse til en nationalitet.

Diekmann erklærede, at det kunne fastslås som landsregeringens opfattelse, at ingen måtte generes økonomisk på grund af sin nationale indstilling. Schenck tilføjede, at man var enig i, at enhver selv måtte afgøre, om man ville være dansk eller tysk, og at dette ikke måtte efterprøves af myndighederne. Men han tilføjede, at landsregeringen naturligvis ikke kunne binde privatpersoner eller foreninger, og ethvert tysk parti måtte på grund af de mange »nydanskere« pludselige tilslutning til den danske bevægelse have ret til at bestride en persons nationale bekendelse. Schenck gik med andre ord kun ind for en meget formalistisk accept af, at den nationale indstilling ikke måtte efterprøves eller anfægtes.

Under debatten om sikringen af de danskorienterede sydslesvigeres rettigheder erklærede Diekmann, at det måtte være tilstrækkeligt, at landsregeringen erklærede sig indforstået med disse ønsker (om sikring af rettighederne). Asbury tilføjede, at den nuværende regering ikke kunne binde de senere regeringer, og at militærregeringen kun kunne hjælpe, så længe den var der, hvilket måtte opfattes som en klar advarsel til syd-

slesvigerne om at være smidige, eftersom de alligevel snart skulle være alene med de tyske slesvig-holstenere uden den britiske besættelsesmagts skærmende hånd og med mindskede danske interventionsmuligheder.

Dr. Schenck sagde om den aftale, man eventuelt nåede frem til, at denne måtte formuleres i lovform og vedtages af landdagen. Hvis Sydslesvigsk Forening havde tænkt sig en Sydslesvig-statut, garanteret af FN, havde man ikke noget mod en sådan, hvis der blev skabt en lignende for Nordslesvig. Dette viste sig dog at være en opfattelse, der kun stod for Schencks egen regning. Af udtalelser, som fremkom fra Bruno Diekmann i denne forbindelse, blev det i øvrigt klart, at landsregeringen endnu ikke havde opgivet tanken om direkte dansk-slesvig-holstenske forbindelser om det tyske mindretals problemer i Nordslesvig, noget der da som siden ellers fra ansvarlig dansk side har været anset for utænkeligt og uønskeligt¹⁸⁶.

Under de efterfølgende ekspertforhandlinger 24. april 1949 mellem sydslesvigerne og en gruppe topembedsmænd og grænsepolitiske eksperter, gjorde man fra tysk side opmærksom på, at de fleste krav om almindelige frihedsrettigheder ville blive opfyldt af den kommende vesttyske forfatning. Fra sydslesvigsk side understregede man atter, at man måtte sørge for, at der ikke blev tale om politisk diskriminering, og at ingens nationale bekendelse måtte føre til forskelsbehandling. De slesvig-holstenske eksperter viste i øvrigt på ny interesse for at sammenkæde mindretalsproblemerne i Nordslesvig med de igangværende forhandlinger¹⁸⁷.

Der kan næppe herske tvivl om, at det for de tyske politikere i Slesvig-Holsten følte ydmygende at forhandle i en situation, hvor de stod over for et stadigt pres fra både den danske og den britiske regering i forbindelse med forhandlinger med egne landsmænd. Situationen forbedredes ikke af, at de dansksindede sydslesvigere temmelig konsekvent foretrak kommunikationsvejen København-London-Kiel i stedet for den direkte kontakt med Kiel-regeringen.

Landsregeringen udarbejdede et ændret forhandlingsoplæg. Bortset fra redaktionelle ændringer i selve udkastet om de forskellige rettigheder samt det kontaktudvalg, der skulle sikre rettighederne, var især indledningen, der skulle fremlægges som landsregeringens motivering for erklæringen, det mest interessante. Den fremstod, både i sin første og sin endelige formulering, som et tysk forsøg på at sammenkæde sydslesvigiske forhold sammen med hjemmetyskernes situation, noget der blankt afvist af både de danske sydslesvigere og af alle danske politiske kredse¹⁸⁸.

I et brev til den britiske militærguvernør den 3. maj 1949 meddelte den slesvig-holstenske ministerpræsident, at landsregeringen efter sit sidste kabinetmøde var af den opfattelse, at resultatet af forhandlingerne skulle udformes i en regeringserklæring, der skulle afgives med landdagens godkendelse. En sådan erklæring ville ganske vist formelt være ensidig, men kunne forinden vidtgående afstemmes med det danske mindretal. Erklæringen skulle være en principerklæring om mindretallets rettigheder og skulle derudover kun behandle detailspørgsmål af særlig betydning. Desuden skulle bestemmelser om spørgsmål af forskellig art udelades i det omfang, de var dækket af Bonn-forfatningen. Det gjaldt i særdeleshed spørgsmålet om menings-, presse-, forenings- og forsamlingsfrihed samt de almindelige bestemmelser om valgret og valgbarhed. Landsregeringen vedlagde det barberede udkast¹⁸⁹.

Fra Sydslesvigsk Forenings side blev denne kursændring taget ilde op. Landsregeringens ønske om en ensidig erklæring ændrede efter sydslesvigernes opfattelse grundlaget for de førte forhandlinger. En særlig anstødssten var indledningen til erklæringen, der kædede det tyske mindretals forhold sammen med det danske mindretals kommende rettigheder. Rent bortset fra, at de nævnte friheder allerede i fuldt mål tilkom de tyske nordslesvigere som en selvfølge, kunne sydslesvigerne ikke mere eller mindre officielt gå ind for en sådan forudsætning. Som helhed opfattedes landsregeringens nye initiativ ikke som en sikring, men som taktik til forlængelse af forhandlingerne, så disse blev trukket i langdrag, indtil Bonn-forfatningen og den vesttyske forbundsstat var en kendsgerning¹⁹⁰.

Det kan på denne baggrund ikke undre, at forhandlingerne den 4. maj 1949, hvor resultaterne af ekspertdrøftelserne af det sydslesvigske oplæg var til debat, foregik i en spændt atmosfære.

Ministerpræsident Lüdemann erklærede indledningsvis, at arbejdet i udvalget havde vist gensidig god vilje og var foregået hurtigt, egentlig usædvanlig hurtigt for en sag af så stor politisk og diplomatisk betydning. Landsregeringen havde ingen større indvendinger med hensyn til udvalgsarbejdet. Som Lüdemann fremstillede det, drejede det sig nærmest om en forbedring af ordlyden, systematisk og redaktionelt. Man ville nødtigt følge et dårligt eksempel fra Bonn (dvs. fra det parlamentariske råds forfatningsarbejde). Den slesvig-holstenske ministerpræsident gik ud fra, at Sydslesvigsk Forening måtte have tid til at overveje forslaget, desuden var forhandlingerne i Bonn (om forfatningen) heller ikke afsluttede, og man vidste ikke, hvad forfatningen ville komme til at indeholde. Lüde-

mann mente desuden, at visse ekspertforslag indeholdt overflødige ting.

Bøgh-Andersen udtalte for Sydslesvigsk Forening, at forslaget var blevet ændret både formelt og reelt og han kom derefter ind på en række punkter. Landsregeringens ensidige erklæring var ikke nok, og han pegede derefter sammen med Hermann Clausen på en række felter, bl.a. kirke- og skoleforhold, sociale ydelser, hvor man ønskede meget konkrete sikringer. Desuden afvistes atter sammenkædning af den danske og den tyske mindretalsproblematik. På mødet drøftedes videre oprettelsen af et særligt klage- og kontrolorgan, der på praktisk vis skulle sikre de dansk-sindede sydslesvigere mod forskelsbehandling.

I løbet af mødet kom det til polemik om sammenkædningen i nord-slesvigske og sydslesvigske forhold. Bøgh-Andersen præciserede i anledning af det permanente tyske pres for gensidighed, at det var meget uheldigt, hvis folkegrupperne skulle bruges som kasterbold mellem de forskellige stater. Man enedes om nye forhandlinger, når resultaterne af Bonn-forhandlingerne om den vesttyske forfatning forelå¹⁹¹.

14. juni 1949 meddelte militærregeringen Sydslesvigsk Forening, at landsregeringen havde informeret guvernør Asbury om, at visse af de bestemmelser, man forhandlede om, var indføjet i det parlamentariske råds udkast til »Grundgesetz«, den kommende vesttyske stats provisoriske forfatning. Det drejede sig om de forskellige frihedsrettigheder m.m.¹⁹².

På ekspertmødet den 16. juni 1949 erkendte man fra sydslesvigsk side, at der nu forelå en ny situation. Hermann Clausen erklærede, at Bonn-forfatningen gav forskellige frihedsrettigheder, men at dette ikke var tilstrækkeligt for de sydslesvigske repræsentanter, der ville have mere sikkerhed. Man forelagde derfor et revideret forslag.

17. juni fortsatte ekspertmødet, hvor bl.a. den administrative sikring af rettighederne debatteredes. Hermann Clausen fastholdt, at man måtte have en upartisk ordning til sikring mod overgreb, mens landsregeringens eksperter mente, at de eksisterende forvaltningsdomstole og andre instanser udgjorde et tilstrækkeligt værn. Fra slesvig-holstensk side var man ikke ivrig efter et egentligt klage- og kontrolkontor, men ville nøjes med et arbejdsudvalg¹⁹³.

Inden for det slesvig-holstenske SPD fandtes der to grupper med indbyrdes afvigende syn på grænsepolitikken: Dr. Schenck ønskede at føre en mere traditionel tysk-national politik; derimod gik Andreas Gayk og Bruno Diekmann ind for en mere smidig politik, som kunne støttes af de

danske socialdemokrater. Parallelt med dette interne opgør om den grænsepolitiske linie skred forhandlingerne frem. Af særlig betydning var Diekmanns personlige grænsepolitiske drøftelser med Hans Hedtoft¹⁹⁴.

7. juli 1949, da den dansk-tyske socialdemokratiske dialog var slået tilstrækkeligt igennem til at muliggøre afslutningen af forhandlingerne, og da det var sikkert, at Dr. Schencks grænsepolitiske kurs var på tilbagemog, mødtes sydslesvigerne for sidste gang med den slesvig-holstenske delegation for at afslutte forhandlingerne.

Asbury foreslog ved mødet, at man skulle begynde med at drøfte udtrykket »Dänische Minderheit«. Begge parter var uenige om, hvilken betegnelse man skulle bruge. Sydslesvigerne foretrak udtryk som »dansk folkedel« eller »danksindede befolkningsdel«, efter diverse historisk-politiske diskussioner greb Asbury ind og foreslog at bruge »Minderheit«, der havde en fast lovt teknisk betydning. På mødet kom man i øvrigt ind på en række af de klassiske problemer. Afsluttende erklærede Hermann Clausen, at man fra sydslesvigsk side i landdagen ville tage afstand fra fortalen til erklæringen. Diekmann sagde, at forhandlingen bandt landsregeringen, og at han regnede med, at et flertal af oppositionens medlemmer ville stemme for. Man bekræftede, at overenskomsten ville komme i »Gesetzblatt«¹⁹⁵.

12. juli 1949 meddelte generalsekretær Thygesen, at Sydslesvigsk Forening godkendte overenskomsten.

En vigtig forudsætning for den med møje trufne aftale om sikringen af mindretallets rettigheder havde været, at de danske og slesvig-holstenske socialdemokrater efterhånden havde knyttet tilfredsstillende kontakter. Tillige, at man ved kredsvalgene i oktober 1948 havde kunnet spore den første nedgang for den danske bevægelse. Den stærke mand i SPD, Andreas Gayk, følte sig i sommeren 1949 tilstrækkeligt overbevist om, at man fra tysk side havde overstået det værste i det grænsepolitiske opgør. Dr. Schenck, der ikke ville bøje sig for den nye, mere moderate grænsepolitiske linie i den socialdemokratiske lejr, måtte gå ved rekonstruktionen af landsregeringen efter det socialdemokratiske valgnederlag ved forbundsdagsvalget 14. august 1949. Han havde i forvejen måtte lide den tort, at SPD ikke ville deltage i den fællestyske front mod SSV i Flensborg, hvor de dansksindede sydslesvigerne havde den største chance for at vinde et direkte mandat til den nyoprettede forbundsrepublikks parlament, forbundsdagen.

Med den nye grænsepolitiske linie i SPD blev der tillige skabt bedre

forudsætninger for forståelse med SPF i Flensborg, noget, der stadig havde en klar partipolitisk interesse for SPD.

De danske sydslesvigere havde måttet bøje temmelig meget af i forhandlingerne med landsregeringen¹⁹⁶. På grund af landsregeringens ønske om også at have oppositionens støtte til erklæringen, når den blev forelagt til godkendelse i landdagen, måtte man til slut komme med yderligere indrømmelser til CDU. Efter pres, især fra CDU i Flensborg, måtte man gå med til overalt i erklæringen at erstatte udtrykket »Sydslesvigs danske folkedel« med »det danske mindretal«. Derimod lykkedes det ikke CDU at skærpe indledningen, der udtrykte håbet om dansk imødekommenhed over for tyskerne i Nordslesvig. Denne præambel og dens henvisning til Nordslesvig stod alene for den kielske regerings regning – og var udelukkende landsregeringens eget anliggende. Den loyalitetserklæring, der af CDU kort før forbundsdagsvalget blev afkrævet sydslesvigerne, blev heller ikke til noget. Efter de ofre, som de danske sydslesvigere tidligere havde bragt Tyskland som loyale statsborgere, fandt de det ikke rimeligt eller nødvendigt at fremkomme med en sådan erklæring¹⁹⁷.

Kiel-erklæringen blev omsider vedtaget i landdagen den 26. september 1949 med 64 stemmer for, dvs. et overvældende flertal, kun to, Fr. W. Lübke og Peter Jensen-Oksager, ville ikke stemme for den.

En udløber af Kiel-erklæringen blev det såkaldte københavnske notat. Fra dansk side havde man ikke villet gå med til nogen gensidighedsformel i mindretalsproblemerne og var derfor ikke officielt indstillet på at opfylde den bestemte forventning i indledningen til erklæringen, som landsregeringen havde hægtet på det egentlige garantibrev for de danske sydslesvigeres rettigheder. For at imødekomme tyske forventninger uden at kompromittere den klare officielle holdning afviste den danske regering derefter, da kravet om en lignende erklæring blev rejst af hjemmetyskerne i Nordslesvig, pure det hjemmetyske krav.

I stedet fik en hjemmetysk delegation den 27. oktober 1949 et notat fra statsminister Hedtoft, der understregede hjemmetyskernes rettigheder som danske statsborgere. Ved behændig tysk presseomtale, dirigeret af den hjemmetyske redaktør Ernst Siegfried Hansen, kom notatet i tysk presse til at fremstå som en parallel til Kiel-erklæringen, selv om den ikke var det, hvorved den tyske offentlighed blev beroliget uden at danske interesser blev gået for nær¹⁹⁸.

13. STRIDEN OM DEN SLESVIG-HOLSTENSKЕ FORFATNING

Med godkendelsen af Kiel-erklæringen var der fri bane for den endelige formulering af den slesvig-holstenske forfatning. Ved åbningen af den første frit valgte landdag i maj 1947 havde den britiske militærguvernør understreget, at det måtte være en påtrængende opgave for den nye landdag at udarbejde en forfatning for Slesvig-Holsten¹⁹⁹. Men først i oktober 1949 forelagde den socialdemokratiske regering omsider et forfatningsudkast. Officielt begrundede man den lange forsinkelse med de omskiftelige forhold i besættelsestiden. Der var opstået så stor usikkerhed, sagde man, at man ikke havde kunnet formulere en mere permanent ordning. Desuden havde det spillet en rolle, at man havde ønsket at afvente den forfatningspolitiske udvikling for hele Tyskland, men efter at forbundsrepublikkens provisoriske forfatning var trådt i kraft 23. september 1949, var der tilstrækkelige forudsætninger for en lovmæssig fastlæggelse af de forfatningsmæssige forhold i Slesvig-Holsten²⁰⁰.

Landsregeringens forfatningsudkast fremkaldte hurtigt en konflikt med oppositionen, især med CDU.

Under førstebehandlingen førte de kristelige demokraters juridiske og forfatningsmæssige ekspert professor von Mangoldt ordet. Han fandt, at forfatningsudkastet ikke som bebudet var en statut, der fastlagde ordens- og procedureregler, som man hidtil havde haft dem, men indeholdt væsentlige nyændringer, bl.a. forfatningsmæssig forankring af de socialdemokratiske reformer i jord- og skolelovgivning. Endelig bestred han i det hele taget landdagens legitimation som forfatningsgivende organ og pegede med henvisning til de forskellige politiske valg siden landdagsvalget 1947 på, at landdagen næppe havde noget folkeligt mandat til at udarbejde landsforfatningen. CDU ville aldrig anerkende landsforfatningen; hvis det foreliggende udkast blev vedtaget, ville partiet indklage landsregeringen for forbundsforfatningsdomstolen, sagde han. CDU ville hverken deltage i udvalgsbehandlingen eller i landdagens almindelige behandling af forfatningsudkastet. Efter denne erklæring forlod alle CDU-fraktionens medlemmer landdagssalen og boycottede samtlige udvalgs- og landdagsmøder. Dermed var den slesvig-holstenske forfatningsdebat i landdagen blevet reduceret til kun at omfatte SPD og SSV²⁰¹.

Også SSV-fraktionen havde flere indvendinger mod det foreliggende udkast. Samuel Münchow kritiserede ligesom CDU-fraktionen, at skole- og jordreformerne var blevet indlemmet i forfatningsudkastet og anfæg-

tede ligeledes det rimelige i, at fremtidige forfatningsændringer skulle ske med to tredjedeles flertal, når den forelagte skitse skulle være gyldig vedtaget med simpelt flertal. På trods af disse indvendinger foretrak de danske repræsentanter dog i de følgende måneder at deltage i den fortsatte behandling og afpuksning af forfatningsudkastet²⁰².

Efter udvalgsdrøftelserne blev det socialdemokratiske forslag i december 1949 forelagt landdagen til andenbehandling.

Ved afstemningen den 13. december 1949 blev det vedtaget med 45 ja-stemmer og 2 nej-stemmer. De to, der stemte imod, var de eneste CDU-politikere, der var mødt op, fru Lütje og den senere fremtrædende landbrugspolitiker og formand for det slesvig-holstenske bondeforbund, Hans Jürgen Klinker²⁰³. Forfatningen trådte i kraft 12. januar 1950 og blev ikke underkendt af besættelsesmagten, selv om denne udtrykkeligt bemærkede, at visse enkeltheder var betænkelige²⁰⁴.

Den af SPD formulerede forfatning blev bevidst ikke kaldt forfatning, men »Landessatzung«, landsstatut. SPD-fraktionen erklærede i forbindelse med behandlingen af forfatningsudkastet, at man ikke måtte overvurdere udkastet, idet regeringen betvivlede Landet Slesvig-Holstens livsduelighed og dermed dets muligheder for at udføre sine opgaver som en del af forbundsrepublikken. Det skyldtes bl.a. den økonomiske og sociale struktur.

Slesvig-Holsten var det fattigste, mest belastede og spændingsfyldte land i forbundsrepublikken. Dette svarede nøje til, hvad SPD før både på tryk og i tale havde givet udtryk for. Landet Slesvig-Holsten var kun af provisorisk karakter, man måtte afvente en nyinddeling af forbundsrepublikken med mere hensigtsmæssige enheder, sådan som det var forudsat i forbundsrepublikkens forfatning og i det slesvig-holstenske forfatningsudkast. Man håbede på en snarlig omstrukturering af hele Nordtyskland²⁰⁵.

Den slesvig-holstenske »Landessatzung« fastlagde først og fremmest de elementære forfatningsmæssige grundregler, såsom forholdet mellem landdag, landsregering og domstolene samt Slesvig-Holstens stilling som delstat i forbundsrepublikken.

Landsstatutten sikrede, at landsregeringen og især ministerpræsidenten fik en stærk position. Det var hensigten med at indføre det konstruktive mistillidsvotum, således som det også fandtes i forbundsrepublikkens provisoriske forfatning. En regeringschef kunne kun tvinges til at tage sin afsked, hvis et parlamentarisk flertal kunne mønstres til at sikre valget af en

efterfølger. Ved at indføre reglen om det konstruktive mistillidsvotum i Slesvig-Holsten sikrede man sig mod uheldige parlamentariske følger af de mange indbyrdes splittede politiske grupperinger, således at kontinuitet og stabilitet kunne bevares under vanskelige forhold.

Af særlig interesse var bestemmelserne vedrørende nationale mindretal og skolelovgivningen, artiklerne 5 og 6 i forfatningen, der begge havde deres baggrund i Kieler-erklæringen. Artikel 5 garanterede nationale mindretal ret til fri bekendelse af det nationale tilhørsforhold. Artikel 6 om skolelovgivningen indeholdt en særlig bestemmelse, der stillede forældrene frit i spørgsmålet, om deres børn skulle gå i mindretalsskoler²⁰⁶.

14. DE KRISTELIGE-DEMOKRATER OVERTAGER REGERINGSMAGTEN

Valgkamp og valg 1950

Ved forbundsvalget i august 1949 havde CDU for første gang fået flere stemmer end SPD. CDU kunne nu håbe på andel i regeringsmagten i Slesvig-Holsten ved landdagsvalget i 1950.

Kort før dette valg fandt det sidste af de mange hårde opgør mellem regeringspartiet SPD og CDU sted. Et undersøgelsesudvalg havde skullet finde ud af, om tre prominente CDU-politikere, deriblandt partiformanden Carl Schröter, i sin tid ved oprettelsen af licensavisen »Kieler Nachrichten« havde udnyttet deres politiske position til egen fordel i forbindelse med overtagelsen af avisen efter en nazistisk forlægger. Udvalget, nedsat af SPD, kom til det resultat, at de tre politikeres optræden i den pågældende sag stred mod normal anstand og politisk soberhed, en påstand som CDU bestemt tilbageviste. I en af de voldsomste scener, som det slesvig-holstenske regionalparlament har oplevet, gik CDU mod SPD-flertallets undersøgelseskonklusion og afbrød mere eller mindre det øvrige samarbejde med SPD i landdagen. Ikke engang ved udarbejdelsen af loven om »Verfassungsschutz«, sikringen af den demokratiske forfatning, ville man medarbejde. Formanden for CDU, Schröter, gjorde i et brev opmærksom på, at han ikke mere ønskede at sidde ved samme bord som visse SPD-politikere²⁰⁷.

Selve landdagsvalgkampen var præget af grove toner og skandalepåstande fra begge sider. Valgets udfald kunne nok give anledning til overvejelser for begge store partier. Både CDU og SPD havde mistet stem-

mer. SPD fik ved valget den 9. juli 1950 27,5 % af stemmerne og 19 mandater (mod 43,8 % i 1947), CDU fik 19,7 % og 16 mandater. Som nyt parti og tungen på vægtskålen optrådte det nyoprettede flygtningeparti BHE med en imponerende valgsejr. BHE fik 23,4 % af stemmerne og 15 mandater²⁰⁸.

Spillet om regeringsmagten efter landdagsvalget i 1950

Landdagsvalget den 9. juli 1950 havde ikke bragt klare parlamentariske magtforhold. De borgerlige tyske partier, der før valget havde samarbejdet snævert i alle valgkredse i den såkaldte »Deutscher Wahlblock«, havde ikke nået deres mål, en klar borgerlig sejr. Efter valget var SPD stadig det største politiske parti, og som en ny og komplicerende faktor i det politiske spil var BHE kommet til.

De borgerlige partier havde allerede før landdagsvalget drøftet problemerne i forbindelse med en borgerlig regeringsdannelse. Landråd Dr. Pagel fra Segeberg, senere indenrigs- og kultusminister, blev af de borgerlige partier anset for at være et egnet emne til ministerpræsidentposten, selv om landbrugskredsene i de borgerlige rækker ikke støttede hans kandidatur. I maj 1950, altså i god tid før valget, var den borgerlige blok blevet enig om at udpege Dr. Pagel til ministerpræsident i tilfælde af borgerlig sejr.

Såvel den borgerlige blok som SPD var allerede før valget i kontakt med BHEs formand Waldemar Kraft med henblik på fremtidigt politisk samarbejde.

Flygtningepartiet stillede til begge sider vidtgående fordringer. Det krævede naturligvis betydelige indrømmelser på det økonomiske og socialpolitiske felt. En særlig vidtgående fordring var kravet om udskrivning af kommunevalg i utide. Dette krav stejlede både den borgerlige blok og SPD over, selv om de borgerlige partier senere følte sig presset til at give efter for denne fordring. BHE ønskede at sikre sig bedre og direkte politisk repræsentation på lokalt plan, hvor mange vigtige afgørelser vedrørende flygtningeinteresser blev truffet. Endelig krævede BHE indstilling af afnazificeringen, som mange af partiets medlemmer inklusive nogle af dets ledende skikkelser havde mærket direkte.

Samtalerne med SPD førte ikke til noget. SPD kunne ikke acceptere utidige kommunevalg, og der herskede også en vis skepsis med hensyn til mulighederne for at samarbejde med BHE som repræsentation for deklasserede borgerlige kredse. Interessepolitisk kunne man måske godt

samarbejde; ideologisk var kløften dybere. BHE forhandlede sig derefter frem til enighed med den tyske borgerlige valgblok om en stor del af det praktiske politiske arbejdsprogram i en eventuel koalitionsregering med støtte og deltagelse fra flygtningepartiet. Selv det vanskelige og omstridte spørgsmål om afholdelse af nye kommunalvalg før tiden opnåedes der principiel enighed om²⁰⁹, selv om fremtrædende borgerlige aviser som »Flensburger Tageblatt« advarede herimod, idet man var af den opfattelse, at valg i utide ville styrke den politiske uro²¹⁰.

Men enigheden brast i første omgang alligevel på ledesspørgsmålet. Flygtningepolitikerne ville ikke deltage i en regering, der var ledet af Dr. Pagel. Dr. Pagel kunne under ingen omstændigheder accepteres af BHE, bl.a. fordi han var kendt for sin konsekvente antinazistiske grundindstilling²¹¹.

Ikke mindst grænsetyske kredse kritiserede den borgerlige bloks forhåndsnominering af Dr. Pagel som ministerpræsident. I flere skarpe artikler kritiserede »Flensburger Tageblatt« opstillingen af Dr. Pagel. Således skrev avisen den 5. august 1950, at Dr. Pagel uden for sin egen fraktion ikke var nogen uomstridt personlighed. Det var rygtedes, at Dr. Pagels søn under krigen havde været britisk officer og stadig var det, og at også en datter var blevet britisk statsborger. Ligeegyldigt hvad man måtte synes om dette, risikerede man under alle omstændigheder ved valg af Dr. Pagel til ministerpræsident at styrke både venstreradikale og højreradikale kræfter. Avisen mindede om, hvordan den tidligere ministerpræsident Th. Steltzer igen og igen var blevet angrebet af yderliggående kredse. Netop fordi radikale strømninger i Slesvig-Holsten var en stadig fare, måtte man under ingen omstændigheder levere propagandamateriale til disse. Som ministerpræsident havde man brug for en person, der politisk var uangribelig. Og i øvrigt ønskede man en slesvig-holstener som ministerpræsident²¹². Derfor brød koalitionsforhandlingerne i første omgang sammen, og da landdagen trådte sammen første gang efter landdagsvalget, var intet regeringsdueligt alternativ opstået. BHE gav udtryk for sin utilfredshed med de borgerlige partier ved at støtte valget af en socialdemokratisk landdagspræsident.

Dette havde den borgerlige bloks politikere tilsyneladende ikke kalkuleret med. Da de borgerlige partier derefter stillede et mistillidsvotum til den siddende socialdemokratiske landsregering, undlod BHE at støtte dette initiativ, hvorefter ministerpræsident Diekmann ifølge de vedtagne slesvig-holstenske regler om det konstruktive mistillidsvotum kunne fort-

sætte. Så længe et andet regeringsdygtigt flertal ikke eksisterede, ville socialdemokraterne ikke afgive regeringsmagten²¹³.

Flygtningepartiets ledelse regnede imidlertid ikke med at opgive de borgerlige partier til fordel for fornyede forhandlinger med SPD. Walde-mar Kraft spillede på de politiske modsætninger, formentlig for at forstærke flygtningenes politiske pressionsmuligheder over for den borgerlige valgblok. De følgende uger fik valgblokken til at revidere sine tidligere opfattelser. BHE og valgblokken enedes om en koalition og fordelingen af ministerposterne inden for denne. Efter aftalen om rollebesætningen blev problemet om personspørgsmålet i forbindelse med ministerpræsidentposten uafklaret.

Dr. Pagel, der oprindeligt havde været udset til denne vigtige post, resignerede og foreslog i stedet Dr. Bartram, en ikke særlig fremtrædende mand fra erhvervslivet, der var formand for det erhvervspolitiske udvalg i CDU. Valget af Dr. Bartram var en udpræget nødløsning; han var uden politiske ambitioner og blev nærmest presset til at påtage sig ministerpræsidentembedet.

Efter at flygtningepolitikere og borgerlige partier var blevet enige om hele regeringssammensætningen og det politiske program sidst i august, var SPD-regeringens skæbne beseglet.

Ved det næste landdagsmøde, den 5. og 6. september 1950, blev SPD-regeringen styrtet ved en kampafstemning. Et klart parlamentarisk flertal på 44 mandater ud af 69 krævede regeringen Diekmann erstattet med en Bartram-regering.

CDU stillede ministerpræsidenten Dr. Bartram, BHE fik med Walde-mar Kraft, der blev finansminister, og Hans-Adolf Asbach, der blev arbejds-, social- og flygtningeminister, kontrol med to nøgleministerier. FDP-politikeren Dr. Hermann Andersen blev økonomi- og trafikminister og Otto Wittenburg fra DP overtog landbrugs- og justitsministerierne. Endelig fik CDU endnu et ministerium, indenrigsministeriet, der gik til Dr. Pagel. I det nye kabinet var Dr. Pagel den eneste, der ikke havde været nazist²¹⁴.

For de borgerlige kredse i Slesvig-Holsten, der i betydeligt omfang havde støttet nazismen, betød regeringen Bartram begyndelsen til en borgerlig restaurationsperiode, en revanche efter den forsmædelige britiske besættelsestid. Med regeringen Bartram begyndte de mange tidligere nazister at vende tilbage til det politiske liv i større målestok. Det skulle snart vise sig, at denne borgerlige restauration – genrejsningen af de tra-

ditionelle konservative og nationalistiske kræfter – skulle blive effektiv. De følgende år udslettede i vidt omfang følgerne både af det britiske besættelsesstyres reformer og det socialdemokratiske bidrag til omformningen af det slesvig-holstenske samfund i den sidste del af den britiske besættelsestid.

15. REGERINGEN BARTRAM 1950–1951

Den nye ministerpræsident, Dr. Walter Bartram fra Neumünster, havde i Weimartiden været en god ven af daværende udenrigsminister Gustav Stresemann og spillet en vis rolle i den konservative krigsveteranorganisation »Stahlhelm«, der ved sin ulyksalige politiske aktivitet i slutningen af Weimarperioden havde bidraget til de demokratiske kræfters nederlag og til Hitlers fremgang. Som så mange andre, der var stærkt nationalt og borgerligt orienterede, fulgte Dr. Bartram med strømmen og blev i 1937 medlem af nazistpartiet. Som erhvervsmand var han først og fremmest aktiv i olie- og foderstofproduktionen.

Sammen med en række andre blev han efter det tyske sammenbrud sat fra bestillingen i den tyske afdeling af Unilever-koncernen på foranledning af de britiske besættelsesmyndigheder.

Politisk knyttede Dr. Bartram fra 1946 sin skæbne til det nydannede CDU. Han blev formand for partiforeningen i Neumünster og partiets erhvervspolitiske udvalg, men blev ikke medlem af landdagen. Avancementet til ministerpræsident kom uventet og førte ikke meget godt med sig. Dr. Bartram nåede i sin korte regeringstid ikke at udrette ret meget, og han havde stort besvær med at holde styr på sin skrøbelige borgerlige koalitionsregering og sine egne partifæller. Bartrams regeringstid blev en meget krisefyldt periode. Nationalpolitisk forværredes forholdet til det danske mindretal, økonomisk-politisk forværredes Slesvig-Holstens situation stadig, og i de indre partianliggender bidrog han til at skærpe de personlige modsætninger, indtil både han og hans modpart, landsformanden Carl Schröter, måtte opgive deres poster²¹⁵.

I regeringserklæringen den 5. september 1950 fremlagde Walter Bartram det politiske program, som den tyske valgblok og BHE var blevet enige om at gennemføre.

Erklæringen nævnte Slesvig-Holstens særlige geografiske situation og de dermed forbundne problemer, hvortil kom flygtningeproblemet. Nok

nævnedes Dr. Bartram værdien af et godt naboskab til Danmark, men samtidig ville han ikke vedkende sig Kiel-erklæringen helt og fuldt, han nøjedes med at håbe, at man fra dansk side ville indrømme tyskerne i Nordslesvig samme rettigheder i Danmark, som de danske sydslesvigere fik i Slesvig-Holsten. Dette skaffede sammen med senere uheldige bemærkninger og angreb på dansk Sydslesvig-politik Dr. Bartram en del ekstra besværligheder på halsen.

I erklæringen omtaltes videre de forskellige vigtige indrømmelser til BHE på det økonomiske og socialpolitiske område. Der skulle gennemføres en omfattende økonomisk udligningspolitik. Desuden skulle der, som flygtningepolitikerne vedholdende havde krævet, udskrives nye kommunalvalg. Videre skulle afnazificeringen afsluttes, og »Berufsbeamtentum« skulle genindføres, så den professionelle embedsstand atter kom til at dominere forvaltningen. Endelig skulle der gennemføres en bedre fordeling af flygtningene mellem de forskellige tyske regioner²¹⁶. Dr. Bartrams politiske programerklæring illustrerede tydeligt flygtningepolitikernes stærke indflydelse i koalitionen.

I den efterfølgende landdagsdebat registreredes de restaurative tendenser i den nye regerings politik tydeligt. Dr. Max Meinicke-Pusch henviste som ordfører for valgblokken til nødvendigheden af at indstille afnazificeringen. Man skulle ikke diskriminere dem, der i bedste mening og for Tyskland var gået ind i nazipartiet. Dr. Gille optrådte som politisk ordfører for BHE og talte de deklasserede borgerlige flygtninges sag. Han forlangte, at man i erhvervspolitikken særligt skulle understøtte handel, håndværk og andet erhvervsliv samt især de jordløse flygtningebønder²¹⁷.

Afnazificeringen i besættelsestiden havde medført udrensningen af ca. 4000 slesvig-holstenske embedsmænd. Magtskiftet i Kiel satte dels en stopper for afnazificeringen, dels for demokratiseringen af forvaltningen. Den nye regering fjernede topembedsmænd, der havde stået SPD nær, og erstattede dem med egne favoritter. Såvel regeringen Bartrams som efterfølgeren Lübkes personalepolitik fremkaldte i de følgende år heftige reaktioner.

Symptomatisk for regeringens personalepolitik var afskedigelsen af tre SPD-tro topembedsmænd, departementscheferne Dr. Suchan, Dr. Müthling og Dr. Lauritz Lauritzen, der siden blev forbundsminister.

Det liberale nordtyske blad »Die Zeit« kritiserede stærkt den hårdhændede udskiftning af kvalificerede socialdemokratiske topembedsmænd²¹⁸.

Bedre blev det ikke af, at regeringen udnævnte den tidligere overborg-

mester i Flensborg, Dr. Ernst Kracht, til chef for statskancelliet, en nøglestilling, som han beholdt de næste otte år.

Kracht var uddannet som jurist og virkede i Weimartiden som landråd i Ditmarsken. 1936–45 var han nazistisk overborgmester i Flensborg og fik som sådan tildelt rang i SS. I samme tidsrum var han stærkt engageret i VDA, foreningen til fremme af tyskheden i udlandet, der fungerede som led i den nazistiske ensretnings- og fjernstyringspolitik over for det tyske mindretal i Danmark og andre tyskere i udlandet. Han førte i Flensborg en hård kurs mod »Flensborg Avis« og var med til at fordrive den ansete chefredaktør Ernst Christiansen fra bladet. Efter krigen sad han et par år i britisk interneringslejr.

Med de borgerlige partiers magtovertagelse kom han atter til ære og værdighed som topembedsmand i Slesvig-Holstens administration²¹⁹.

Oppositionens kritik var hård. Tidligere indenrigsminister Käber angreb regeringen for at udrense demokratiske embedsmænd og citerede »The New York Herald Tribune«, der havde spurgt, om renazificeringen atter skulle begynde. Andreas Gayk anklagede regeringen for at genansætte selv svært belastede embedsmænd og for at gennemføre en politisk restauration²²⁰.

Flygtningepolitikerne havde under koalitionsforhandlingerne fået tilsgagn om at få gennemført stort set alle deres principielle krav. De havde fået løfter om en bedre økonomisk byrdeudligning og en jordpolitik til fordel for det store antal jordløse flygtningebønder, og der var også givet dem løfte om standsning af afnazificeringen og genindførelse af det traditionelle »upolitiske« embedsmandssystem. Begge sidstnævnte punkter berørte både flygtningepartiet og dets vælgere. Flygtningepartiets førstemand, Waldemar Kraft, havde således selv tilbragt de to første fredsåre i en allieret interneringslejr for gamle nazister.

Regeringen Bartram forelagde og gennemførte i løbet af de følgende måneder lovgivning i overensstemmelse med regeringserklæringen.

Som et af sine første programpunkter havde den borgerlige regeringskoalition en revision af den slesvig-holstenske landsforfatning, »Landesatzung«, der sidst i 1949 var blevet vedtaget af det socialdemokratiske flertal i landdagen uden medvirken fra CDU. Regeringspartierne forelagde en revideret version. De to omstridte paragraffer, artikel 6 og 8, var de politiske hovedmål. Den ene paragraf, der vedrørte skoleforhold, blev stærkt beskåret. Den især i landbrugskredse heftigt bekæmpede paragraf om jordreformen blev fuldstændigt slettet.

Selv om regeringschefen i sin tiltrædelseserklæring kun havde givet udtryk for meget begrænset støtte til mindretalsrettighederne og artikel 5 i forfatningen, hvor disse var forankret, blev mindretalsparagraffen ikke berørt af forfatningsændringen. Det blev heller ikke den anfægtede paragraf om det konstruktive mistillidsvotum, hvilket senere skulle vise sig heldigt for CDU, da det efter ministerpræsident Bartrams fald kneb med at sikre tilstrækkelig parlamentarisk dækning for valget af hans efterfølger, Fr. W. Lübke. De øvrige dele af landsforeningen blev accepteret med kun mindre ændringer, og hele »Landessatzung« blev i november 1950 genfremsat og vedtaget med to tredjedeles flertal²²¹.

Regeringen gennemførte ligeledes en lovgivning til standsning af afnazificeringen og skitserede en principlovgivning vedrørende genetableringen af »Berufsbeamtentum«, der dog ikke umiddelbart blev gennemført. Men regeringens personalepolitik inden for forvaltningen supplerede afnazificeringsloven. Regeringens forholdsregler virkede som en rehabilitering af de gamle nazister og provokerede oppositionen til at fremkomme med skarp kritik. Heller ikke alle i koalitionen var enige om indstilling af afnazificeringen, således forholdt indenrigsminister Dr. Pagel sig stærkt kritisk²²².

I debatten om afslutningen på afnazificeringen gentog repræsentanter for den borgerlige valgblok og BHE deres forsvar for lovgivningen med den traditionelle argumentation, at man ikke måtte diskriminere dem, der havde troet, at de ved at gå ind i nazistpartiet støttede en god sag²²³.

Den borgerlige valgbloks argumentation for afslutning af afnazificeringen smagte ikke ganske den socialdemokratiske opposition, selv om denne også principielt ønskede at afslutte den. Som indenrigsminister Dr. Pagel havde de socialdemokratiske politikere ikke meget til overs for de hovedkulds bestræbelser på at afgøre sagen, og som Pagel gik de så vidt som til at antyde, at regeringen Bartrams politik nærmest betød en beydende renazificering.

Der var næppe nogen, der ville anfægte den borgerlige koalitions påstand om, at afnazificeringen var det bedrøveligste kapitel i efterkrigstidens historie. På den jævne tysker har den allierede afnazificeringspolitik ved sin inkonsekvens og vilkårlighed virket absurd. Men for oppositionen var der konkrete betænkeligheder. Den tidligere indenrigsminister Käber udtrykte bl.a. sin bekymring med hensyn til risikoen for genansættelse af de afnazificerede embedsmænd og henviste til regeringen Bartrams praksis, der tydede på, at man ikke havde betænkeligheder ved

at udrense demokrater, hvis man havde egne, underforstået: tidligere nazistiske favoritter. Käber tilføjede sarkastisk, at lovforslaget om afslutning af afnazificeringen manglede en paragraf, der måske skulle lyde på, at der i Tyskland aldrig havde eksisteret en nationalsocialisme, og at denne paragraf måske burde ledsages af endnu én, der fastslog, at naziforbrydelserne 1933–45 var en onskabsfuld opdigting²²⁰. SPD så i forslaget en slags kompensation til de tidligere nazister og fandt det beskæmmende, at en sådan lovgivning kunne gennemføres, inden nazisternes ofre havde fået erstatning. Andreas Gayk fastslog i den afsluttende behandling, at regeringen Bartram gennemførte en politisk restauration²²⁴. Det var betegnende, at BHE reagerede heftigt på den socialdemokratiske kritik. Den politiske ordfører for BHE, Dr. Gille, hævdede, at Gayk ville bagvaske tidligere medlemmer af nazistpartiet²²⁵.

Slesvig-Holstens økonomiske misère

Finansielt betød krigens eftervirkninger, især flygtningeproblemet, at Slesvig-Holsten fortsat stod i en katastrofal økonomisk situation. Slesvig-Holstens egne finansielle midler kunne slet ikke klare at løse de mest påtrængende samfundsopgaver i et omfang, der nogenlunde svarede til gennemsnitsstanden i den øvrige forbundsrepublik. Det var en problemstilling, som SPD som tidligere regeringsparti alt for godt kendte. De andre delstater i forbundsrepublikken og den nye forbundsregering under ledelse af forbundskansler Konrad Adenauer var ikke indstillede på at yde tilstrækkelig finansiell støtte, og Slesvig-Holsten forblev et økonomisk svagt land et godt stykke ind i halvtredserne.

Flygtningepolitikerne havde, inden de kom til magten, formuleret meget vidtgående økonomiske krav til den del af det tyske samfund, der ikke havde sat alt over styr som følge af krigen.

Da lederen af flygtningebevægelsen, Waldemar Kraft, i efteråret 1950 blev finansminister i Slesvig-Holsten, demonstrerede han straks, at flygtningepolitikerne ville sætte hårdt mod hårdt. I bred almindelighed hentydede flygtningepolitikere til muligheden for en radikaliseret af flygtningemasserne, hvis der ikke blev gjort mere for at hjælpe flygtningene. I den konkrete landspolitik tog Waldemar Kraft straks affære som finansminister. Han lagde op til konflikt med forbundsregeringen og specielt med forbundets finansminister Dr. Fritz Schäffer, der ved forskellige lejligheder havde givet udtryk for skepsis med hensyn til Slesvig-Holstens levedygtighed som delstat. Formålet med konflikten var at fremtvinge

mere interesse for og større støtte til Slesvig-Holsten. For at understrege alvoren, tilbageholdt han først embedsmandslønninger og søgte siden at beslaglægge alle forbundsregeringens skattetilgodehavender i Slesvig-Holsten²²⁶.

Finanskrisen fortsatte og bidrog stærkt til underminering af regering Bartram.

Det var betegnende, at forbundsfinansminister Dr. Schäffer i et indlæg i »Wirtschafts-Almanach der Frankfurter Rundschau« i januar 1951 anførte Slesvig-Holstens livsduelighed som delstat. I artiklen gjorde Dr. Schäffer rede for forbundsrepublikkens strukturproblemer. Han konstaterede indledningsvis, at den nyoprettede forbundsrepublik bestod af en række delstater, hvoraf nogle var økonomisk stærkere end andre. For at afbalancere denne ulighed fandt der hvert år en byrdeudligning sted, således at de svage delstater som f.eks. Slesvig-Holsten fik tilskud fra de øvrige delstater. Ellers kunne de fattige delstater simpelthen ikke klare de nødvendige samfundsopgaver på en tilfredsstillende måde. Imidlertid bestod der særlige problemer i det forhold, at de tyske delstater var højst uensartede i størrelse og økonomisk styrke, og politisk og kulturelt var forskellene ikke mindre. Nogle delstater havde en højt udviklet identitetsfølelse og en lang historisk baggrund, det havde Bayern f.eks. Andre delstater som Slesvig-Holsten, Niedersachsen og Nordrhein-Westfalen var produkter af de allierede besættelsesmagters politik. Finansudligningen kunne styrkes væsentligt, hvis områder, der hang sammen erhvervsøkonomisk, kunne samarbejde, som hvis f.eks. Hamborg støttede Slesvig-Holsten. Hvis dette ikke skete, blev presset for en nyinddeling af forbundsrepublikken i mere levedygtige enheder stærkere. (Forbundsrepublikkens provisoriske forfatning indeholdt en løfteparagraf om en nyinddeling i § 29).

Ifølge finansminister Dr. Schäffer var det mest hensigtsmæssigt at skabe tilpas store og ydedygtige enheder, nationaløkonomisk var det ikke rimeligt at dræne de stærke industriområder for for megen kapital. Han gik ind for at fremme de geografisk og erhvervs-mæssigt bedst stillede områder. Man skulle med andre ord styre investeringerne derhen, hvor de virkelig bidrog til den økonomiske udvikling, og ikke derhen, hvor de blot betød beskæftigelse og egnsudvikling. Netop dette synspunkt var for det geografisk og trafikmæssigt temmelig isolerede Slesvig-Holsten yderst farligt. Man ville lette presset i de overfyldte flygtningelande ved at styrke industriregionerne. Sigtet med byrdeudligningen mellem forbundsregerin-

gen og delstaterne samt delstaterne indbyrdes var ikke at afskaffe det store svælg mellem de rigeste og de fattigste områder, men blot at indsnævre afstanden. Det fremgik af Dr. Schäffers afsluttende bemærkninger, at Slesvig-Holstens situation blev anset for håbløs. Landet fik lige så meget i støtte ude fra, som det selv kunne skaffe sig af egne indtægter, men trods denne hjælp var det ikke nok til at sikre et sundt samfundsliv. Outsideren Slesvig-Holsten fremprovokerede overvejelser med hensyn til, om den eksisterende inddeling af forbundsrepublikken virkelig svarede til de føderalistiske principper, den provisoriske forfatning og forbundsregeringen bekendte sig til²²⁷.

På trods af den udbredte skepsis i Bonn med hensyn til Slesvig-Holstens levedygtighed lagde den borgerlige koalitionsregering sig imidlertid tidligt fast på en politik, der gik ind for en bevarelse af regionen Slesvig-Holsten som delstat, en politik der stædigt blev fastholdt, da den såkaldte Luther-kommission under forsæde af fhv. rigskansler Hans Luther, en kendt Weimarpolitiker, undersøgte mulighederne for en mere hensigtsmæssig nyinddeling af forbundsrepublikken.

Koalitionsproblemer. Tyske modsætninger

Det vanskeligste politiske problem i regeringen Bartrams korte levetid blev gennemførelsen af den borgerlige valgbloks aftale med flygtningepolitikerne om, at flygtningepartiets støtte til en borgerlig koalition ville medføre udskrivning af kommunalvalg i utide. Hermed skulle flygtningepartiet sikres bedre repræsentation på lokalt niveau. Det var et punkt, som BHE i ord og gerning demonstrerede som vitalt for flygtningestøttens opretholdelse. Stærke kræfter inden for CDU såvel som SPD og SSV gik imod afholdelse af valg i utide.

Koalitionspartierne vedtog den 14. november 1950 i første omgang en lov om nyvalg. Reaktionen i Slesvig-Holsten var imidlertid så voldsom, at et landsudvalg i CDU den 20. januar 1951 anmodede ministerpræsident Bartram om at udskyde kommunalvalgene. Den 24. januar afslog BHE blankt at gå med til en udskydelse.

Dermed var striden ikke endt. Landsformanden for CDU, Carl Schröter, der rådede over gode politiske forbindelser i Bonn, søgte derefter at gøre sin afvisning af kommunalvalgene gældende via sine kontakter i forbundsregeringen. Resultatet udeblev ikke. Forbundskansler Adenauer intervererede personligt. Idet han naturligvis understregede, at der ikke

var tale om nogen indblanding, vendte han sig i et interview til Schröters presseorgan »Kieler Nachrichten« stærkt mod kommunalvalg i utide. Men selv denne kraftige politiske pression fra Bonn rokkede ikke ved flygtningepolitikernes beslutning. Efter en skarp debat besluttede landdagen omsider den 1. marts 1951 endegyldigt, at kommunalvalgene skulle gennemføres, efter at et socialdemokratisk andragende om annullering af den tidligere lov om nye kommunalvalg var blevet nedstemt. Valgdatoen blev fastlagt til den 29. april 1951²²⁸.

Kommunalvalget, hvis nøjagtige resultat på grund af de mange fredsvalg ikke kunne beregnes nøjagtigt, faldt ud til de borgerlige partiers, især flygtningepartiets fordel. I Flensborg blev valget en tysk triumf, trods et meget konstant dansk stemmetal; der var nu tysk borgerligt byrådsflertal.

Flygtningeproblemet berørte alle sider af det slesvig-holstenske samfund. De hjemmehørende slesvig-holsteners reaktion var voldsom; man brød sig ikke om at dele bolig og ejendele med de ubudne flygtninge fra østområderne. Selv om en betydelig del af flygtningene hurtigt fandt sig til rette i de traditionelle partier, uanset at deres økonomiske og sociale situation ofte var ringe, var dette langtfra nok til, at de hjemmehørende kunne acceptere dem. Især var der en stærk modvilje at spore i de besiddende kredse, der havde noget at risikere, når regningen efter den fælles krig skulle betales ude og hjemme.

Hus- og grundejerforeningen i Slesvig-Holsten og denne organisations pressestemme. »Norddeutsche Hausbesitzer-Zeitung«, forsvarede indædt grundejernes ejendomsrettigheder og andre materielle interesser. Tidligt forlangte grundejerforeningerne i Slesvig-Holsten, at de ansvarsfulde poster i Slesvig-Holstens offentlige tjeneste skulle forbeholdes hjemmehørende slesvig-holstenere.

Oprettelsen af BHE og partiets store valgsejr i 1950 skærpede spændingen yderligere. Flygtningepolitikerne havde ikke lagt skjul på, at de ønskede gennemgribende økonomiske og socialpolitiske foranstaltninger gennemført til fordel for flygtningene, foranstaltninger, der ville medføre indgreb i de hjemmehørendes ejendomsret gennem nyfordeling af jord og andre realværdier. Flygtningenes politiske program var for så vidt en utvetydig krigserklæring til alle, der ejede landbrugsjord eller andre produktionsmidler. Modsætningen til de besiddende slesvig-holstenske kredse understregedes ved, at kendte flygtningetalsmænd som flygtningepartiets ordfører i landdagen, Dr. Gille, truede med radikaliserings af flygtningemasserne, hvis der ikke blev gennemført en virkelig udligning

af krigens byrder, dvs. givet kompensation for flygtningenes materielle tab.

Samtidig med at BHE fra 1950 energisk kunne kæmpe for flygtningenes interesser, dannedes en egentlig slesvig-holstensk protestbevægelse mod flygtningenes politiske aktivisme, »Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft«. Blandt lederne af denne organisation var først og fremmest den tidligere socialdemokratiske finansminister Dr. Schenck.

Schenck gjorde i sin ministertid 1947–49 i regeringen Lüdemann meget for at styrke den demoraliserede tyskhed og for at modvirke det danske arbejde i Sydslesvig, især havde han kæmpet hårdt for at forhindre de flensborgske arbejderes danskorientering. Han formåede ikke at omstille sig, da ministerpræsident Diekmann indledte en mere moderat politik over for det danske folkeelement. Imidlertid forholdt han sig, som i øvrigt mange andre stærkt tysk-nationale slesvig-holstenere, ikke mindre negativt over for flygtningene. Man frygtede, at »Slesvig-Holstens karakter« skulle blive udslettet. »Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft« blev et blandet foretagende. En af organisationens vigtigste forbundsfæller blev den slesvig-holstenske grundejerforening, hvis talsmænd konsekvent bekæmpede flygtningene i bestræbelserne på at forsvare de hjemmehørendes jordbesiddelse. Organisationens program krævede sikring af de hjemmehørendes rettigheder, de hjemmehørende risikerede at blive fortrængt fra forvaltning og erhvervsliv.

Oprettelsen af »Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft« illustrerede ubarmhjertigt de indre tyske spændinger og modsætninger. Det skortede da heller ikke på kritik fra fremtrædende tyske politikere. Således afviste forbundspræsident Theodor Heuss i sin nytårstale 1951 skarpt denne afværgorganisation rettet mod flygtningene. Dette hindrede dog ikke organisationens fortsatte virke, og da BHE i foråret 1951 endegyldigt fik gennemtruffet afholdelse af nye kommunalvalg, oprettede organisationen sit eget politiske parti, »Schleswig-Holsteinische Wählervereinigung«.

Man deltog i kommunevalget i 1951 og opnåede også repræsentation adskillige steder, men formåede ikke længe at bevare en klart selvstændig politisk identitet. I 1954 sluttede man sig sammen med DP til »Schleswig-Holsteinischer Block«, der fremtrådte som en tysk-national, konservativ bevægelse med et apologetisk historiesyn, der gav udtryk for manglende forståelse af, at udviklingen efter 1945 var en konsekvens af 1933–45²²⁹. Partiet fik ved landdagsvalget i 1954 4 mandater. Det var næppe et tilfælde, at den i Nordslesvig forhadte tidligere nazist Wilhelm Jürgen-

sen (»Asmus von der Heide«), der efter sin straffesone blev udvist af Danmark for atter at nå til ære og værdighed politisk og socialt i Slesvig-Holsten, fandt sit politiske ståsted hos disse ekstremister som landdagsrepræsentant for »Schleswig-Holsteinischer Block«.

Bartrams fald

CDU var fra begyndelsen af Dr. Bartrams regeringstid hærget af interne stridigheder. Et personspørgsmål fremkaldte en alvorlig krise i partiet. Partiformanden Carl Schröter var allerede før valget af socialdemokraterne blevet anklaget for ikke at have forholdt sig korrekt i forbindelse med overtagelsen af avisen »Kieler Nachrichten« efter en nazistisk bladforlægger. I tilslutning til socialdemokraternes anklager havde den tidligere ejer anlagt civilsag mod Schröter. Landsregeringen ville ikke støtte Schröter, da han søgte at opnå forlig, hverken ministerpræsident Bartram eller indenrigsminister Pagel kunne gå ind på dette.

Det kom derefter til regulære sammenstød i partiledelsen. Anledningen var planer om at oprette et bredt borgerligt samlingsparti, der skulle omfatte alle politiske kredse til højre for SPD. Fra DP blev det betydet, at partiformanden var en hindring for udviklingen af et sådant parti. Da CDU-formandskabet derefter ville give Schröter en tillidserklæring, viste det sig, at Dr. Bartram ikke ville støtte en sådan erklæring.

Forbundskansler Adenauer planlagde derefter at redde den uheldige partiformand ved at tilbyde ham en post i udenrigstjenesten. Denne plan blev imidlertid forladt, da forbundskansleren havde set indenrigsminister Pagels kritiske rapporter om Schröter.

Ministerpræsidenten fortsatte kampen mod Schröter og lod et partiudvalg undersøge sagen. Mod forventning frikendte udvalget imidlertid Schröter. Nu var det Bartrams tur til at blive anklaget. Schröter-tilhængerne anklagede Bartram for partiskadelig optræden. Den interne konflikt i partiet var for alvor blevet tilspidset. Slesvig-Holstens almindelige situation var kritisk nok. Med CDU-krisen fik man en tilstand, hvor den svage politiske ledelse bevirkede, at Slesvig-Holstens indflydelse i Bonn (hvorfra pengene skulle skaffes, hvis situationen ikke skulle forværres yderligere) mindskedes måned for måned.

Den kaotiske situation resulterede omsider i, at en lille gruppe kendte CDU-politikere, Struve, Lübke, von Hassel og Jensen-Oksager, støttet af indenrigsminister Pagel, indkaldte til et møde i Oversø den 3. juni 1951. Der skulle renses ud. Landsformanden skulle overtales til at opgive

sin post. For ministerpræsidenten, som man heller ikke var tilfreds med, fandtes der endnu ingen erstatning.

Den 10. juni 1951 blev Dr. Pagel udpeget til at være ny landsformand. Men nye komplikationer dukkede op. De andre partier i koalitionen understøttede fortsat ministerpræsident Bartram. Flygtningepartiet gjorde endvidere opmærksom på, at CDU ikke havde monopol på at foreslå kandidater til ministerpræsidentposten. Og i CDU var der endnu ikke tilstrækkelig enighed om Schröters tilbagetræden. Industrien var ikke tilfreds, industrikredse betegnede situationen som så dårlig, at man ikke engang kunne tale om, at partiet var i stand til at erklære sig konkurs.

Landsformanden for CDU, Schröter, trak sig tilbage den 16. juni, men i mellemtiden var der opstået nye problemer. CDU-fraktionen i landdagen foreslog, at Fr. W. Lübke, der på det tidspunkt ikke var medlem af landdagen, skulle være ministerpræsident. Hele valgblokken støttede dette forslag, men BHE afviste tanken. Flygtningepolitikerne ville ikke presses ind i en regering, ledet af en ny ministerpræsident, uden forudgående grundige forhandlinger, så alt tydede i første omgang på et mindretalskabinet, ledet af Lübke. Ved det næste CDU-landsmøde, den 23. juni 1951, sporede stadig dybe uoverensstemmelser; Schröter-tilhængerne var kritiske over for Lübke og ønskede i hvert fald ikke, at han også skulle være partiformand.

Efter langvarig diskussion om formandsproblemet foreslog det slesvig-holstenske landbrugs førstemand Detlev Struve omsider, at Lübke skulle være landsformand, og han blev valgt med 208 stemmer mod 26 blanke stemmer²³⁰.

Den 25. juni 1951 måtte ministerpræsident Bartram – også på grund af pres fra Konrad Adenauer – modvilligt gå af. Bartram afgav en erklæring i landdagen, han forsvarede sin praktisk politiske indsats på en lang række felter, og forsvandt fra det politiske sceneri²³¹.

Dr. Bartrams afgang blev imidlertid fulgt med lettelse, offentlighedens dom over hans vaklende styre var hård. Således konstaterede »Flensburger Tageblatt« den 27. juni 1951 i en lederartikel, at hans afgang ligefrem havde været en nødvendighed. Der havde ingen politisk koordination været i kabinettet endsige en klar politisk målsætning eller retningslinier for forvaltningen, og Slesvig-Holsten havde mistet indflydelse i Bonn fra måned til måned under hans styre²³².

16. LANDSREGERINGEN LÜBKE 1951–1954

De slesvig-holstenske landbrugspolitikeres initiativ, der førte til udpegelsen af den erfarne landbrugsorganisationsmand og landråd Friedrich Wilhelm Lübke til ministerpræsidentkandidat for CDU, skulle vise sig usædvanligt heldigt både for landbrugsinteresserne og for delstaten Slesvig-Holsten som helhed.

Lübke viste sig som en meget beslutningsdygtig, snu og egenrådig ministerpræsident med stor sans for det taktiske spil²³³, mere frygtet og respekteret end just elsket. Med ham ved roret lykkedes det at styre Slesvig-Holsten ind på en stabilere politisk og økonomisk kurs, så regionen gradvist kom bedre på fode.

Mens socialdemokratiske politikere siden 1949 i landdagspolitikken såvel som på det kulturpolitiske felt gennem »Grenzfriedensverein« og tidskriftet »Grenzfriedenshefte« bidrog til en gradvis ændring af grænsekampen, så den udviklede sig mod en mere afspændt og fredelig politisk og kulturel kappestrid²³⁴, blev Lübkes regeringstid præget af tysk nationalisme i en særlig smålig version, som illustrerede, at demokratiet i Slesvig-Holsten stadig var et meget nyt fænomen.

Lübke-regeringens mindretalspolitik førte til talrige krænkelse af ånd og bogstav i Kiel-erklæringen: det kom til indgreb i forældremyndigheden, til chikane mod dansksindede embedsmænd og til administrativt benpænd for danske institutioner i Sydslesvig; det var en genoplivelse af nålestikpolitikken, som sønderjyderne havde oplevet den under fremmedherredømmet, som sydslesvigerne havde været udsat for i en del af Weimartiden, under Hitler og i årene før Kiel-erklæringen²³⁵.

Lübke fik i første omgang en ublid behandling, da CDU præsenterede ham som ministerpræsidentemne. Slesvig-Holstens politiske indflydelse i Bonn var stærkt svækket, den økonomiske situation katastrofal. Midler til ophjælpning af Slesvig-Holstens statsfinanser og erhvervsliv kunne kun fremskaffes via Bonn. Flygtningepolitikerne ville ikke uden videre acceptere den nye CDU-leder, hvis der ikke kunne gives dokumentation for konkrete muligheder til afhjælpning af den fortvivlede finansielle situation.

I første omgang blev Lübke derfor som efterfølger for Dr. Bartram kun valgt til ministerpræsident, fordi det konstruktive mistillidsvotum var blevet indføjet i den slesvig-holstenske landsforfatning. Et flertal stemte imod valget af Lübke, men eftersom flertallet ikke havde nogen fælles

modkandidat som politisk alternativ, blev Lübke i tredje valgømsgang alligevel til sidst ministerpræsident med 28 stemmer mod 37. Flygtningepolitikerne havde dermed vist, at de ønskede seriøse politiske forhandlinger med Lübke, inden de ville godkende ham som regeringschef og deltage i en regeringskoalition. BHE-politikerne havde især stemt imod for at markere kravet om et mere forpligtende økonomisk udviklingsprogram for Slesvig-Holsten.

BHE-ministrene Waldemar Kraft og Hans-Adolf Asbach samt DP-landbrugsministeren Wittenburg udtrådte derefter af landsregeringen, så Lübke sad tilbage med et minikabinet på i alt tre ministre.

Koalitionsforhandlingerne trak ud. BHE understregede endnu engang kravet om skudsikre garantier for hjælp fra forbundsregeringen til den kriseramte region.

Lübke forhandlede for en sikkerheds skyld, af taktiske grunde, også med SPD om en eventuel stor koalition mellem CDU og SPD. Desuden indledte han umiddelbart efter at være blevet ministerpræsident, hvad der nok var mere vigtigt, forhandlinger med forbundskansler Adenauer og forbundsfinansminister Schäffer i Bonn om øget økonomisk støtte til landet. Lübke havde bedre politiske forbindelser i Bonn end Bartram, bl.a. var hans bror, Heinrich Lübke, landbrugsminister i forbundsregeringen. Resultatet blev tilsagn om klækkelige tilskud og en skriftlig garanti om støtte fra forbundskansler Adenauer. Efter fem ugers forløb kunne Lübke derefter stille med et koalitionskabinet, der udover ham selv kun var blevet fornyet med en enkelt person, landmanden Claus Sieh fra DP, der blev landbrugsminister. Hermed var det slesvig-holstenske landbrugs politiske indflydelse blevet klart styrket²³⁶. Både Lübke og Sieh nød stor anseelse i de slesvig-holstenske landbrugsorganisationer.

Det er betegnende for kontinuiteten i det slesvig-holstenske landbrugs politiske indflydelse, at Claus Sieh som kendt interesserepræsentant for landbruget kunne beholde posten som landbrugsminister i elleve år. Claus Sieh gjorde sig i de følgende mange ministerår kendt og agtet som varetager af landbrugets interesser og som støtte for den landbrugsfaglige udvikling. Han havde været officer under første og anden verdenskrig og aktiv i Weimartidens landbrugsorganisationer. I nazitiden var han »Kreisbauernführer« for Rendsborg amt. Efter krigen kom han hurtigt til tops i landbrugets organisationsliv. Som landbrugsminister gik han i 1952 over til CDU²³⁷.

Lübkes regeringserklæring omfattede frem for alt problemerne i den

økonomiske og sociale sektor. Der blev bebudet omfattende beskæftigelsesforanstaltninger, mere socialt boligbyggeri, landforbedring og udstykning. På trods af den vanskelige finansielle situation blev heller ikke kulturpolitikken glemt²³⁸.

Lübke, der var en erfaren grænsepolitiker, i bedste fald tvetydigt indstillet over for det danske mindretal i Sydslesvig, var klar over, at man ikke kunne nøjes med materielle foranstaltninger alene, hvis man skulle stabilisere forholdene i Slesvig-Holstens medtagne samfund. I øvrigt brugte Lübke som tidligere Carl Schröter i udpræget grad samlingen om det tysk-nationale som middel til at samle de borgerlige kredse i CDU og den danske bevægelse som argument for flere penge, når der skulle forhandles med forbundsregeringen i Bonn.

Således skrev ministerpræsident Lübke (iflg. »Jyllandsposten« af 16.3. 52) i marts 1952 et brev til forbundskansler Adenauer, hvor han appellerede til Bonn for at få hjælp mod »daniseringen«, det man mere eller mindre korrekt opfattede som en dansk kulturoffensiv. Tyskheden følte sig yderst foruroliget og truet i sin nationale eksistens, hævdede Lübke i brevet. Slesvig-Holsten havde ikke kræfter nok til at tage afværgekampen op, hvis der ikke blev stillet forbundsmidler til rådighed²³⁹. Lübke var selv af den opfattelse, at økonomisk konsolidering specielt i Flensborgområdet ville bidrage til at mindske den grænsepolitiske spænding²⁴⁰.

Det nationalpolitiske problem blev et godt argument både for de borgerlige samlingsbestrebelse omkring CDU og for energisk egnsudviklingspolitik, finansieret med solide støttebidrag fra forbundsregeringen.

Det parti, Lübke overtog ledelsen af i sommeren 1951, var et krisehærged, finansielt dårligt kørende CDU uden fast kurs. Ud over at søge indledt en stabiliseringspolitik for hele forbundslandet Slesvig-Holsten gjaldt det for den nye ministerpræsident også om at rette partiet op, både internt og i forhold til de andre borgerlige partier.

De eksisterende borgerlige partier i Slesvig-Holsten var hverken med hensyn til politiske principper eller social baggrund særlig forskellige, derfor var partiskift ikke usædvanlige.

Da Lübke overtog magten, var det endnu langt fra klart, hvordan den borgerlige fløjs politiske struktur skulle forme sig. Der var stærke kræfter i gang for at skabe et stort borgerligt samlingsparti for middelstanden. En tid var der også tale om, at DP skulle indgå i CDU. Heller ikke inden for CDU var der tale om nogen endelig fastlåsning af organisationsformen. Landbrugsfløjen i CDU, bl.a. Struve og Lübke, interesserede sig en tid for

dannelsen af et nyt parti. Denne agrarfløj ønskede et stort konservativt samlingsparti, der kunne samle alle de ikke-marxistiske kræfter²⁴¹.

Efter landdagsvalget i 1950, der foruden CDU og BHE også bragte småpartierne FDP og DP ind i de borgerlige kalkulationer, betonedede ledelsen i CDU sin vedvarende interesse i en partikoncentration på den borgerlige fløj. På lokalt plan var der stærkt pres for en sådan borgerlig samling, men CDU ville (eller turde) ikke fare for hårdt frem over for de små borgerlige partier.

På landsplan derimod førte CDU en klar politik over for borgerlige splittelsesgrupper: CDU tog gerne mod overløbere fra de mindre borgerlige partier, f.eks. fra DP- og FDP-landdagsfraktionerne, men forhindrede CDU-repræsentanter i at indgå ukontrolleret samarbejde med andre partier, hvilket skulle fremkalde et stærkt modsætningsforhold til FDP²⁴².

Også med hensyn til DP satsede Lübke på splittelsestendenserne. Som i FDP herskede der her uenighed mellem landdagsfraktion og landsorganisation. Landdagspolitikere ville blive i valgblokfraktionen, mens partiorganisationen ville bryde ud af valgbloksamarbejdet. Lübke kalkulerede med, at skulle det komme til et brud, ville DP-parlamentarikerne foretrække valgblokken.

Da FDP på et landspartimøde vedtog at støtte bruddet med valgblokken, måtte FDP trække sig ud af denne, og der var nu tre oppositionspartier, SPD, SSV og FDP.

Da DP forsøgte at skærpe kontrollen med sine parlamentarikere i landdagen på samme måde, gik det galt. De fleste landdagsmænd fra DP udtrådte af partiet.

Partisplittelserne gav også anledning til nye overvejelser om samling af de borgerlige kredse i et udpræget erhvervsorienteret parti, en »Schleswig-Holsteinische Union«. Tanken støttedes især af landbrugsfløjen i CDU, bl.a. forbundsdagsmændene Struve og Glüsing, der var mere optaget af landbrugets interesser end af almindelig partipolitik, og begge herer distancerede sig bevidst lidt fra den øverste partiledelse for at bevare deres politiske manøvre frihed.

Første halvdel af 1952 havde splittet de små koalitionspartier. Anden halvdel af året brugte CDU til at styrke sig ved at optage de frafaldne landdagsmænd fra DP. 16. september 1952 indtrådte de tidligere DP-landdagsmænd i CDU-fraktionen, som den borgerlige blok nu hed. Derimod indtrådte de frafaldne ikke straks i CDU som parti. I erhvervskred-

se, især i landbrugskredse, var der stadig en vis sympati for tanken om en strukturændring i CDU, eller hvis en sådan ikke skulle være mulig, for en politisk nydannelse bestående af middelstandsblokken, den lille gruppe-
ring »Deutsche Sammlung« og »Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft«. Disse tanker mødte dog stærk modstand både på forbunds- og landsplan i CDU. Man ventede ikke større resultater af en sådan ændring, kun større indflydelse for erhvervsrepræsentanterne.

Efterhånden som forbundsdagsvalget nærmede sig, klaredes linierne på en måde, CDU som politisk parti kunne være tjent med. I januar 1953 sluttede de tidligere DP-politikere i landdagen sig også til CDU som politisk parti²⁴³. Hermed var en stor del af splittelsesproblemerne på den borgerlige fløj overstået. CDU havde sikret sig en stærkere position efter den lange politiske krise. Overvindelsen af splittelsesproblemerne på den borgerlige fløj kronedes med politisk succes ved forbundsdagsvalget i 1953.

De erhvervsorienterede middelstandsblokkpolitikere havde ikke fået deres oprindelige ønsker opfyldt. Til gengæld forstærkedes i Lübke-tiden tendensen til styrkelse af landbrugets position inden for CDU. Fra Lübkes tid har landbrugets interessepolitikere udgjort en sluttet stærk blok, der har udøvet en politisk indflydelse, der har været langt stærkere end landbrugets økonomiske betydning og landbobefolkningens størrelse.

Det var især vigtigt for dem at have en betroet mand af deres egne til at administrere jordpolitikken, når der skulle udstykkes til flygtningelandmænd, og at have maksimal kontrol over alle dele af landbrugets organisationsapparat. Med Claus Sieh som landbrugsminister fik slesvig-holstensk landbrug en mand, der kunne lede udstykningsarbejdet på en acceptabel måde. Det var også Sieh, der sammen med Lübke sikrede revisionen af lovgivningen om »Landwirtschaftskammer«. De slesvig-holstenske bønder havde aldrig accepteret ligestillingen mellem dem og landarbejderne i dette repræsentationsorgan, der kontrollerede meget af landbrugsforvaltningen.

Ved revisionen af den socialdemokratiske landbrugskammerlov fra 1950 demonstrerede de slesvig-holstenske landbrugspolitikere deres vilje til at anvende magten.

Landbrugsminister Sieh, der forelagde lovforslaget om revisionen af den tidligere lovgivning, hævdede, at en lovgivning, der ligestillede bønder og landarbejdere stemmemæssigt i landbrugskammeret, kun kunne have været gennemført under den britiske besættelse. Han forsvarede reduk-

tionen af landarbejderrepræsentationen til en tredjedel af landbrugskammerrepræsentationen med, at der ikke var tale om en egentlig interesserepræsentation²⁴⁴.

Den tidligere ministerpræsident Bruno Diekmann, der havde gennemført den lov, der nu skulle revideres, angreb regeringens lovforslag og regeringens argumentation, der gik ud på, at den gamle lov kun kunne forstås, når man tog hensyn til besættelsestidens særlige vilkår. Argumentet med den britiske besættelsestid brugtes, når en eller anden ting fra den foregående lovgivningsperiode skulle elimineres. Diekmann henviste i øvrigt til, at de britiske besættelsesmyndigheder i sin tid havde været imod landbrugskammerordningen. Han fremhævede de hidtidige gode resultater i socialpolitisk og arbejdsmarkedspolitisk henseende og erklærede, at den reviderede lovgivning ville indskrænke flygtningebønder og flygtningelandarbejders indflydelse²⁴⁵.

Også det danske mindretals ordfører, Münchow, kritiserede lovforslagets skitse for repræsentationen i landbrugskammeret. Ordningen ville betyde flerklassevalgret og var en krigserklæring²⁴⁶.

Regeringens revision af den socialdemokratiske landbrugskammerordning blev imidlertid omsider vedtaget i den skikkelse, det slesvig-holstenske landbrug ønskede. Repræsentationen i landbrugskammeret blev således, at bønderne fik en tredjedel, bøndernes familie på landejendommene en anden tredjedel af repræsentationen og landarbejderne den sidste tredjedel²⁴⁷. Det var således en klar sejr for landbrugets interessepolitikere. Landarbejderne og de flygtninge, der ikke var organiserede i fagforeninger, kunne nu til enhver tid majoriseres i landbrugskammeret. De slesvig-holstenske landbrugere kontrollerede dermed alle led i landbrugsforvaltningen, fra landbrugsministerposten og landbrugsministeriet til de nederste grene af landbrugsforvaltningen på lokalt plan.

De borgerlige koalitionsregeringers flygtningelovgivning

De socialdemokratiske regeringer Lüdemann og Diekmann havde i perioden 1947–50 gennemført en flygtningelovgivning, der tog sigte på at lindre den værste materielle nød blandt flygtningeproletariatet i Slesvig-Holsten.

Den store flygtningenød kunne imidlertid ikke så let skaffes af vejen, og den stærke tilslutning til flygtningepartiet ved landdagsvalget i 1950 viste, at den ydede hjælp følte ganske utilstrækkelig. Desperation i flygt-

ningekredsene var næsten uundgåelig. Endnu i 1950 havde flygtningene de fleste steder en arbejdsløshedsprocent på ca. 70–80 % (mod et landsgennemsnit på ca. 20–25 %); kun i byerne Kiel, Neumünster og Lübeck var arbejdsløsheden blandt flygtninge betydeligt mindre²⁴⁸.

Undersøgelser foretaget af socialministeriet i Kiel og senere sociologiske undersøgelser illustrerer den kritiske situation og især den radikale sociale omstrukturingsproces, flygtningene måtte gennemleve. Knap 30 % af flygtningene havde før flugten været beskæftiget i landbruget, en stor del som selvstændige landmænd. Disse landmænd var og følte sig socialt deklasserede. Som de fleste andre arbejdsduelige flygtninge skulle de være mere end glade for at få beskæftigelse som industri- eller landarbejdere. Ydermere måtte de tidligere flygtningebønder finde sig i ikke blot at blive underkendt som landmænd – de slesvig-holstenske landmænd ville ikke anerkende dem som ligemænd – de blev også underbetalt. Som landmænd var de ikke fagforeningsvenlige; fagforeningerne gjorde derfor intet for at sikre dem normal tariffbetaling²⁴⁹, hvad arbejdsgivere og bønder naturligvis heller ikke gjorde.

BHE var gået til valg med bedre økonomiske og sociale vilkår for flygtningene på programmet. Krigens byrder skulle fordeles mere ligeligt mellem de ejendomsløse flygtninge og de hjemmehørende i de vesttyske modtagerlande, der havde bevaret deres ejendom. Derfor fremsatte BHE allerede i oktober 1950 et principforslag om indpasning af flygtningene i det slesvig-holstenske samfund. Flygtningene og andre krigsofre, eller »ofre« for afnazificeringen, skulle integreres. Selv om det var klart, at der senere ville komme en flygtningelovgivning på forbundsplan, ønskede flygtningepolitikerne ikke at vente. Ved fremlæggelsen af lovforslaget i landdagen argumenterede flygtningenes ordfører Brühl udførligt for en særlig flygtningelov på dette tidspunkt. Han anerkendte værdien af den tidligere flygtningelovgivning, men fandt, at denne havde vist sig utilstrækkelig. Den nye lov skulle tilgodese udviklingen siden valutareformen i 1948. Man ville ikke vente på en flygtningelovgivning på forbundsplan, men ønskede, at Slesvig-Holsten som flygtningeland nummer ét skulle være banebrydende, siden nøden her var størst, og at de i Slesvig-Holsten indhøstede erfaringer skulle virke i Bonn. Lovforslaget udvidedes under synspunktet »fælles skæbne skal give adgang til fælles rettigheder« til at omfatte hjemstavnsfordrevne, evakuerede og andre personer, der havde lidt materiel skade på grund af krigen eller dens eftervirkninger. Tidligere nazister ville efter den nye lov få mildere behandling.

Den oprindelige flygtningelov fra november 1947 udelukkede krigsforbrydere, andre sværtbelastede aktive nazister og militarister fra at nyde godt af lovens bestemmelser. Denne bestemmelse foresloges mildnet til en bestemmelse om, at kun personer, der ved tysk ret var blevet dømt for forbrydelser mod menneskeheden, ikke havde nogen ret til hjælp efter flygtningelovgivningens retningslinjer. Den særlige favorisering af flygtningeklientellet skulle være ved, indtil livsvilkårene var lige for alle. For at sikre lovens gennemførelse på lokalt plan, skulle der oprettes særlige organer i samarbejde med flygtningeorganisationerne. Flygtningenes erfaringer sagde, at dette ville være nødvendigt på lokalt plan²⁵⁰.

Talsmanden for det danske mindretal, den dansk-frisiske landdagsmand Berthold Bahnsen, der senere skulle udvikle sig til en i alle politiske kredse kendt og agtet politiker, formulerede en skarp kritik af forslaget. Hovedproblemet var at skabe en bedre befolkningsfordeling. Loven ville blive en politisk kamplov af første rang. Den var et forsøg på at udnytte flygtningenes magt hensynsløst. Bahnsen erklærede, at lovforslaget var et forsøg på at majorisere de hjemmehørende. Han erklærede, at han i denne sag talte på det slesvig-holstenske mindretals vegne, idet han gjorde opmærksom på, at der var 41 flygtninge og kun 28 hjemmehørende fra Slesvig-Holsten i landdagen. Landdagens ret til at lovgive i flygtningeanliggender blev bestridt, denne lovgivning måtte være forbundsdagens sag. Forsøget på at lave særlovgivning i Slesvig-Holsten ville være en ulykke og torpedere bestræbelserne på at omflytte flygtningene. Loven ville skabe forskelsbehandling. Man skulle også hjælpe den hjemmehørende befolkning²⁵¹.

Også den tidligere socialdemokratiske flygtningelovgivnings »arkitekt«, den tidligere arbejds- og socialminister Walther Damm tog ordet. Han betonedede, at flygtningeproblemet ikke måtte anskues isoleret, men sammen med de øvrige sociale problemer, og at en flygtningelovgivning havde sine naturlige grænser der, hvor forudsætningen for ligestilling med de hjemmehørende var blevet skabt. Damm forsvarede i øvrigt den socialdemokratiske flygtningelovgivning fra 1947. Denne havde reguleret flygtningenes retsstilling over for de hjemmehørende, hvilket på det tidspunkt ikke var nogen selvfølge²⁵².

Mens omflytningerne af flygtninge til andre tyske regioner gik trægt, foregik et langvarigt udvalgsarbejde vedrørende flygtningelovgivningen.

Flygtningepolitikerne sparede ikke på krudtet i perioden fra lovforslagets fremlæggelse i 1950 til vedtagelsen af den endelige version af loven

om indpasning af flygtningene i det slesvig-holstenske samfund i 1952.

Det vakte således betydelig opsigt, at flygtningepolitikerens Dr. Gille truede med en radikaliserings af flygtningemasserne, hvis der ikke blev gennemført en virkelig byrdeudligning. Hvis en sådan ikke blev gennemført, ville man ikke kunne afvise den mulighed, at millioner af skuffede og bitre mennesker vendte sig bort fra staten og det ikke mere ville være muligt at lede flygtningene fornuftigt og mådeholdent²⁵³.

Næsten lige så symptomatisk for det daværende spændingsforhold mellem besiddelsesløse flygtninge og de hjemmehørende, der risikerede at miste en del af formue og ejendom ved en reel byrdeudligning, var angrebene fra »Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft« og især fra hus- og grundejernes presse- og organisationsfolk. Således blev formanden for den slesvig-holstenske hus- og grundejerforening Detlev Hartz i landdagen citeret for ønsker om, at man snart måtte blive fri for disse Kaczmareks og Pilsudskis²⁵⁴, hvad der i særlig grad måtte virke som ringeagtssyninger på medlemmer af det tidligere tyske mindretal i Polen, der altid havde stået i et stærkt modsætningsforhold til polakkerne.

Ved andenbehandling af lovforslaget gik det atter hårdt til. Bahnsen krævede som ordfører for SSV forslaget trukket tilbage. SSV mente, at loven om integration af flygtningene var grundlovsstridig. Den favoriserede på langt sigt en særlig gruppe og krænkede derved lighedsprincippet. Loven ville tiltrække arbejdsløse og arbejdssky. Bahnsen angreb stærkt nogle af særbegunstigelserne, f. eks. med hensyn til flygtningeembedsmænd²⁵⁵. Bahnsen fik i øvrigt medhold i noget af sin kritik af den socialdemokratiske landdagspolitiker Walther Damm²⁵⁶. SPD fremlagde derefter en række ændringsforslag, der imidlertid blev pure afvist af koalitionspartierne²⁵⁷.

Med vedtagelsen af loven havde BHE fået gennemført et vigtigt politisk programpunkt. Flygtningepartiet havde sikret vigtige økonomiske og sociale indrømmelser til flygtningene. Desuden havde flygtningepolitikerne ved loven fået gennemført en afstivning af deres svage og finansielt dårligt stillede organisationsapparat. Loven skulle administreres i samarbejde med flygtningeorganisationernes funktionærer, denne bestemmelse betød indirekte statstilskud til flygtningepartiets stab.

Den nye flygtningelovgivning var næppe mere populær i Slesvig-Holsten end flygtningene selv, men den var sammen med den slesvig-holstenske jordpolitik og regeringen Lübkes almindelige økonomiske saneringsprogram et godt skridt frem mod mindskelse af utilfredsheden blandt

flygtningene og en bedre indpasning af dem i det slesvig-holstenske samfund.

Jordreform og flygtningeintegration

De socialdemokratiske landsregeringer Lüdemann og Diekmann havde i perioden 1947–50 efter besættelsesmyndighedernes diktat lovgivet om en gennemgribende jordreform. Dette var sket imod det slesvig-holstenske landbrugs ønske, og dets førende talsmænd, bl.a. Lübke, havde heftigt bekæmpet den socialdemokratiske jordlovgivning. CDU havde principielt bekendt sig til udstykningstanken, men ønskede ikke at medvirke til den politik, SPD stod for.

Den socialdemokratiske jordlovgivning var i teorien radikal. Men tvunget af omstændighederne måtte de socialdemokratiske politikere nøjes med en meget moderat praksis. De turde ikke gennemføre deres egen krasse lovgivning, der begrænsede de tilladte brugsstørrelser i landbruget kraftigt, men indgik efter forhandlinger et kompromis med de større jordbesiddere i Slesvig-Holsten. Dette kompromis gik ud på, at der frivilligt skulle afgives 30.000 hektar landbrugsjord til udstykning. Til gengæld stillede landet Slesvig-Holsten så selv offentlige arealer, domænejord samt andre landbrugs- og skovarealer til rådighed for udstykning.

Hermed var man tilbage ved jordlovgivningen efter den første verdenskrig, hvor udstykningspolitikken også havde været baseret på frivillig afgivelse af landbrugsjord fra de større ejendomme.

Den frivillige jordafgivelse kunne imidlertid kun i ringe grad tilfredsstille det eksisterende behov for landbrugsjord til udstykning. Presset fra de jordløse flygtningelandmænd var stort, og kravet om mere jord til flygtningene var et konstant tema for flygtningepolitikerne i landdagen. Derfor suppleredes de iværksatte udstykningsbestræbelser senere med flere nye flygtningelove, der bl.a. begunstigede jordejere kraftigt, såfremt de afgav deres jord til salg eller forpagtning. Dertil kom særlig fordelagtig investeringshjælp til flygtninge.

Den jord, der blev stillet til rådighed for udstykningsmyndighederne, var imidlertid kun en dråbe i havet. Det fik strukturpolitiske følger. På grund af jordknapheden blev der skabt usædvanlig mange små landbrugsejendomme med meget beskedne jordtilligender. Skulle man begrænse sig til at oprette flygtningelandbrug af en vis rimelig størrelse, ville konsekvensen have været, at der var blevet oprettet langt færre nye ejendomme. Desuden spillede ønsket om stabil arbejdskraft til det slesvig-hol-

stenske landbrug en vis rolle. Man fik ved de mange små brug et stabilt antal landarbejdere, som man foretrak fremfor mere løs arbejdskraft. Endelig var der en klar politisk interesse i at lade så mange som muligt bevare en vis tilknytning til landbruget, selv om det kun blev som bierhverv²⁵⁸.

BHE havde ikke været tilfreds med regeringen Bartrams jordpolitik. Man var af den opfattelse, at den daværende landbrugsminister ikke havde sat tilstrækkelig fart i udstykningspolitikken²⁵⁹. Med ministerpræsident Lübke og landbrugsminister Sieh ændredes forholdet til det bedre. Alleerede i 1952 mente flygtningepartiet at kunne spore større forståelse i jordpolitikken. Men det fremgik af flygtningepolitikernes agitation, at de så sig nødsaget til at tage alle midler i brug for at støtte deres jordpolitiske målsætning. Således spillede man på de grænsepolitiske spændinger og hævdede, at bosættelsen af tysksindede i grænseområdet ville bidrage til at mindske spændingen²⁶⁰. Intet under, at man fra det danske mindretal vendte sig mod flygtningepartiets bestræbelser på at blande udstykningspolitik og grænsepolitik sammen²⁶¹. For den slesvig-holstenske jordpolitik spillede det en stor rolle, at ministerpræsident Lübke, selv anset landmand og landbrugspolitiker, så kraftigt bakkede jordreformerne op. For Lübke, der var inkarneret tilhænger af den frie ejendomsret, var samme ejendomsret ensbetydende med et moralsk ansvar i udøvelsen af denne ret. Med ejendomsretten fulgte et ansvar over for samfundet, et ansvar, der måtte konkretiseres i jordreform og flygtningebosættelse²⁶².

Regeringen Lübke fik med sin udstykningspolitik og øvrige reformpolitik sat skub i hele udviklingsprogrammet for landbruget under særlig hensyntagen til flygtningeproblemet. Af særlig betydning blev inddignings- og strukturforbedringsprojektet »Programm Nord«, der i samarbejde med forbundsregeringen blev sat i gang i 1953. Samtidig fik man østkysten til Flensborg fjord med i »Zonenrandförderungsgebiet«. Lübkes indsats for at stabilisere de økonomiske sociale og politiske vilkår i det kriseramte Slesvig-Holsten var uvurderlig, specielt med hensyn til de nordligste dele af Sydslesvig. Sigtet var dobbelt, at forbedre de økonomiske og sociale forhold, der fra Flensborg og vestpå var kritiske, samt at bidrage til en grænsepolitisk stabilisering. Fra dansk og sydslesvigsk side følte man den planlagte bosættelse af nogle tusind flygtninge langs den dansk-tyske grænse som en virkelig trussel²⁶³.

Som egnsudviklingsprojekt udviklede »Programm Nord« sig til noget ganske enestående. Oprindeligt omfattede projektet kun 110.000 hektar

jord i Sydtønder amt og den vestlige del af Flensborg amt, siden udvidedes det stadig mere sydpå, så i alt mere end 700.000 hektar jord blev sa-neret. Programmet bidrog afgørende til, at disse fattige områder, hvis indtægter lå langt under forbundsgennemsnittet, ikke blev fuldstændig forarmet og affolket. Den første store indsats i kæmpeprojektet blev ind-dæmningen af den store Fr. W. Lübke-Koog på vestkysten²⁶⁴.

Økonomisk set tog det naturligvis sin tid, inden »Programm Nord« slog igennem som en væsentlig faktor, men i det daværende Slesvig-Holsten havde programmet i sig selv også stor politisk og psykologisk betydning, det bidrog til at styrke selvtiliden. Fra dansk side ændredes også senere synet på projektet. Som en dansk iagttager skrev i anledning af tyveårs-dagen for iværksættelsen af »Programm Nord« ». . . Fra at være et nationalt og politisk skaktræk for både at berolige flygtningene og holde dan-skerne i Sydslesvig i skak har Programm Nord i realiteten udviklet sig til et stykke egnsudviklingsarbejde, hvis betydning alle uanset national ind-stilling er rede til at anerkende . . .«²⁶⁵.

I forhold til de øvrige vesttyske delstater nåede Slesvig-Holsten meget betydelige udstykningsresultater. Resultaterne var bemærkelsesværdige ikke mindst, når man betragter den kraftige modstand mod flygtningene i det daværende slesvig-holstenske samfund²⁶⁶.

Slesvig-Holsten og sammenlægningsplanerne i Nordtyskland

Ministerpræsident Lüdemann havde i sin regeringstid utvetydigt gjort sig til talsmand for en sammenlægning af Slesvig-Holsten med de øvrige nordtyske delstater, Bremen, Hamborg, Niedersachsen; han anså Slesvig-Holstens økonomiske fremtid for at være håbløs. Forbundsrepublikkens provisoriske forfatning indeholdt i § 29 en bestemmelse, der åbnede mulighed for en politisk og administrativ nyinddeling af forbundsrepublikken i mere hensigtsmæssige enheder. I de første år efter forbundsrepublikkens oprettelse kom der en livlig debat om nyinddelingsmulighederne. I praksis så man også et eksempel på en nyinddeling, med sammenslutningen af de sydtyske områder Baden og Württemberg til delstaten Baden-Württemberg i 1951. § 29 var blevet formuleret bl.a. med Slesvig-Holstens da-værende trøstesløse situation i tankerne²⁶⁷. De borgerlige regeringer, der efterfulgte regeringen Lüdemann, var imidlertid mere skeptiske med hen-syn til sammenlægningsmulighederne og udviste stærk interesse for at be-vare Slesvig-Holsten som en selvstændig delstat i forbundsrepublikken. Da den såkaldte Lutherkommission, ledet af den tidligere rigskansler i

Weimarrepublikken Dr. Hans Luther, 1952–55 undersøgte hele nyinddelingsproblematikken i forbundsrepublikken, agiterede den borgerlige fløj i Slesvig-Holsten stædigt og vedholdende mod en sammenlægning med Hamborg og det øvrige nordtyske område.

Allerede regeringen Bartram havde den 2. marts 1951 besluttet at gå imod nyinddelingsplanerne. Regeringen Lübke fastholdt ved et møde den 28. august 1951 at stå ved denne beslutning²⁶⁸.

Det var landsregeringens opfattelse, at man ikke skulle se ensidigt på de rent budgetmæssige forhold, når man diskuterede spørgsmålet om nyinddeling af forbundsrepublikkens territorium og en eventuel sammenlægning af Slesvig-Holsten med de andre nordtyske lande. Landsregeringen var af den opfattelse, at Slesvig-Holstens nødstilstand først og fremmest skyldtes krigsbetingede, ikke strukturelle årsager. En sammenlægning med hansestæderne Hamborg og Bremen ville muligvis løse de rent budgetmæssige problemer, men måske tillige udvande forbundsregeringens og de øvrige delstaters medansvar for den krigsbetingede nød i landet. Først, når man havde gjort mere ved denne krigsbetingede nød, kunne man give sig til at vurdere Slesvig-Holstens livsduelighed på længere sigt. Man advarede mod forhastede løsninger og henviste i stedet til muligheden for en bedre fordeling af de økonomiske byrder mellem forbund og delstater.

Efter en rapport fra Slesvig-Holstens landsplanlægningskontor var Lübke-regeringen desuden blevet overbevist om, at Slesvig-Holsten principielt var økonomisk levedygtigt, hvis man trak de økonomiske byrder fra krigens følger fra. Endelig ønskede man ikke debat og evt. folkeafstemning om sammenlægningsproblemet af hensyn til det danske mindretal og muligheden for grænsepolitisk uro²⁶⁹.

Selv om det lykkedes at overbevise formanden for kommissionsundersøgelsen, forhenværende rigskansler Luther, om, at Slesvig-Holsten var et land med muligheder, lod Luther under samtaler i Kiel i begyndelsen af december 1952 forstå, at det i Bonn var en vidt udbredt opfattelse, at Slesvig-Holsten var et håbløst tilfælde, »ein hoffnungsloser Fall«. Der skulle solidt og overbevisende materiale til at overbevise ekspertkommissionen²⁷⁰.

Landsregeringens topfolk, bl.a. indenrigsminister Dr. Pagel, under hvem nyinddelingsproblemet hørte, og Dr. E. Kracht som chef for statskancelliet, fortsatte deres kampagne for Slesvig-Holstens eksistensberettigelse som selvstændig delstat. Den 3. februar 1953 fremførte Dr. Pagel

således i et brev til Dr. Luther, at Slesvig-Holsten trods tabet af Nord-slesvig 1920 og andre problemer var økonomisk levedygtigt. Slesvig-Holsten var ikke et »naturligt« katastrofeområde («Notstandsgebiet»). Pagel henviste tillige til den ustabile grænsepolitiske situation, enhver ændring i de statslige tyngdepunkter ville føre til en (nationalpolitisk) reaktion²⁷¹.

I første halvdel af juni 1954, inden Luther-kommissionens betænkning skulle skrives, aflagde repræsentanter fra kommissionen et sidste besøg i Slesvig-Holsten. Et større opbud af ministre, topembedsmænd og andre fremtrædende repræsentanter for Slesvig-Holstens samfundsliv havde forberedt sig til høringer med kommissionsekspertene i Flensburg og Kiel.

11.–12. juni 1954 fandt de sidste større samtaler så sted, inden Luther-kommissionen udfærdigede sin endelige rapport om nyinddelingsmulighederne i forbundsrepublikken og dermed sammenhængende om Slesvig-Holstens fremtid.

De fremmødte eksperter fik et sidste grundigt indblik i Slesvig-Holstens sociale, økonomiske og grænsepolitiske situation.

På et møde i Flensburg den 11. juni 1954 gav Dr. Chr. Lorenzen fra den vigtige tyske grænseorganisation »Arbeitsgemeinschaft Deutsches Schleswig« en oversigt over den grænsepolitiske udvikling.

Dr. Lorenzen foretog en forsigtig bedømmelse af situationen set fra tysk synsvinkel. Selv om det danske stemmetal gik tilbage, måtte man ikke undervurdere udviklingen. Den for tyskheden ugunstige politiske stemning efter 1945 kunne ikke bare føres tilbage til flygtningene og nøden, men var frem for alt et udtryk for forsømmelsen af det folkelige arbejde («Volkstumsarbeit»), en forsømmelse der skyldtes de tidligere preussiske myndigheder. Han erklærede, at Danmark havde anstrengt sig til det yderste for at udnytte denne situation til at udbrede danskheden og pegede bl.a. på danskhedens voldsomme skolemæssige fremgang siden 1945.

Mens Dr. Lorenzen ikke sagde noget om det tyske mindretals fremtid, forholdt han sig meget kritisk til det danske mindretal. Som folkelig bevægelse måtte det danske mindretals arbejde i en tid med større sammenlutninger vurderes som en anakronisme. Bevægelsen havde snævre separatistiske mål. Man kunne forvente, at det tyske folkelige arbejde på grund af den større tyske dybde (. . . »die grosszügigere geistige Fundierung . . .«) ville få større succes. På møderne i Kiel kom bl.a. Dr. Kracht og Slesvig-Holstens finansminister Dr. Schäfer til orde under drøftelsen af den sociale og økonomiske situation. Det fremgik af drøftelserne, at 70.000 personer endnu boede i barakker, men at antallet af flygtninge-

lejligheder var gået ned fra ca. 700 til ca. 500. Der var sket en støt tilvækst i antallet af arbejdspladser, og Dr. Kracht afviste udtrykkeligt fhv. ministerpræsident Lüdemanns påstand om, at landet Slesvig-Holsten ikke var levedygtigt. Allerede Diekmann havde som ministerpræsident udtrykt sig mindre kategorisk. Siden 1950 havde man kunnet konstatere en sanering af forholdene, i dag var livsuduelighedstesen ikke holdbar.

For erhvervslivet talte Dr. Knapp fra Kiels industri- og handelskammer, der advarede mod sammenlægning, det ville gøre Slesvig-Holsten til en økonomisk satellit (»Anhängsel«) af de øvrige tyske områder.

For landsregeringen talte Dr. Schäfer endelig. Han pegede på, at det var flygtningebyrden, der var et problem, erhvervsmæssigt kunne landet godt klare sig. Økonomisk set var der sket betydelige forbedringer. Budgetvanskelighederne opstod på grund af den utilstrækkelige horisontale finansudligning (udligningen mellem forbundsregeringen og delstaterne indbyrdes), hvor de mest trængende delstater slap dårligst fra det. Lette man flygtningebyrden, kunne Slesvig-Holsten udvikle sig til et livskraftigt land. Med en fornuftig finansiel nyordning ville man kunne tale med moderat optimisme om Slesvig-Holstens økonomiske udsigt²⁷².

Luther-kommissionen lod sig overbevise. Da rapporten om nyinddelingsproblematikken kom, anbefalede den ikke sammenlægning af de nordtyske delstater²⁷³.

Lübke-regeringens grænsepolitik

Lübke-kabinettet forfulgte i grænsepolitisk henseende konsekvent en hård politik over for det danske mindretal og søgte tillige, gennem pres på de danske sydslesvigere, at gennemtvinge en officiel sammenkædning af de danske og tyske mindretalsproblemer på begge sider af grænsen.

Bl.a. søgte landsregeringen gennem forskellige former for chikane at svække mindretallet²⁷⁴.

Et markant eksempel på denne gennemførte chikanepolitik var sagen om den daværende lærer i Skovlund ved Flensborg, Karl Otto Meyer, der siden blev chefredaktør for Flensborg Avis, og som det danske mindretals politiske leder kom til at repræsentere de danske sydslesvigere i Kiel efter Berthold Bahnsens død.

Sagen begyndte meget uskyldigt.

Nogle SSV-medlemmer, deriblandt K. O. Meyer, besøgte i januar 1952, hvor debatten om vesttysk genoprustning rasede, Sønderborg, og kom her med forskellige udtalelser, der vakte stor opsigt.

Uheldigvis for K. O. Meyer blev hans udtalelser refereret, og refereret på en sådan måde, at de kunne misforstås. Dette skete i særlig grad i det tyske mindretals presseorgan »Der Nordschleswiger«. I et referat af mødet 25. januar 1952 hed det i den tyske mindretalsavis, at SSV-medlemmer havde besøgt Sønderborg og ved den lejlighed gjort alt for at mistænkeliggøre det tyske demokrati og så mistro til Tyskland. Det hed videre, at K. O. Meyer på mødet havde udtalt, at danske sydslesvigere under alle omstændigheder ville nægte at ikklæde sig tysk uniform²⁷⁵. Af pressereferater af samme møde i Jydske Tidende og Hejmdal fremgik det ganske vist, at udtalelserne havde været mere nuancerede. K. O. Meyer havde ifølge disse to aviser nok udtalt, at han ikke ville kæmpe i tysk uniform, men nok på anden vis, f.eks. i en europæisk militærenhed eller en særlig mindretalsafdeling²⁷⁶.

Men det hjalp ikke K. O. Meyer. For det blev referatet i »Der Nordschleswiger«, der blev læst i Slesvig-Holsten og gjort til udgangspunkt for en politisk hævnaktion mod ham.

5. februar 1952 sendte det slesvig-holstenske kultusministerium, ledet af indenrigsminister Dr. Pagel, en skrivelse til skoleforeningen i Flensborg. Skrivelsen refererede »Der Nordschleswiger«s præsentation af mødet i Sønderborg. Det blev anført, at de nedsættende ytringer, især om det tyske demokrati, at det tyske demokrati ikke var loyalt og undertrykte selvbestemmelsesretten, ikke var forenelige med loyalitet over for Tyskland. Man gik ud fra, at skoleforeningen var enig i denne opfattelse. Videre hed det, at under disse omstændigheder var det ikke muligt at opretholde K. O. Meyers undervisningstilladelse.

Det centrale punkt i kultusministeriets anke var erklæringen om, at Tyskland ikke var loyalt over for det danske mindretal og nægtede det selvbestemmelsesret²⁷⁷.

Det hjalp heller ikke, at K. O. Meyer den 18. februar 1952 udsendte en erklæring til korrektion af de misvisende tyske avisreferater, eller at Bøgh-Andersen ved skoleforeningens årsmøde den 9. maj 1952 anfægtede Dr. Pagels ret til indgrebet, der oven i købet ramte K. O. Meyer økonomisk, idet han jo mistede retten til at udøve sit erhverv i sin hjemstavn. Bøgh-Andersen fremhævede, at landsregeringen jo kunne gå frem ad politisk eller juridisk vej, hvis man mente, at der var grundlag for et sagsanlæg²⁷⁸.

Imidlertid bekræftede Dr. Pagel i et brev 4. juni 1952 tilbagekaldelsen af undervisningstilladelsen. Dr. Pagel hæftede sig især ved, at K. O. Meyer

havde bebudet lydighedsnægtelse over for en lov i givet tilfælde. Man kunne ikke overlade det til den enkelte borger at bestemme, om staten var loyal over for ham. Det ville føre til, at hver borger subjektivt kunne bestemme, om man skulle adlyde en lov eller ej. Med en sådan indstilling var man ikke egnet til at være »Jugenderzieher«, da man ikke var egnet til at bibringe ungdommen statsborgerligt ansvar. Demokrati betød også underordning under ikke-behagelige love²⁷⁹. Sagen gik derefter til retten i Slesvig, hvor landsregeringen i en skrivelse 29. oktober 1952 endnu engang præciserede sine synspunkter og hævdede, at landsregeringen selv kunne bestemme, under hvilke betingelser man ville tillade lærerkræfter at undervise ved grænselandets mindretalsskoler²⁸⁰.

Fra dansk side insisterede man på et retsgrundlag for mindretalsskolerne og afviste påstanden om, at K. O. Meyer ikke var tilstrækkelig pålidelig²⁸¹.

Sagen trak i langdrag, selv om man fra dansk side rykkede for en afgørelse; det blev ikke bedre af, at Sydslesvigsk Forening mere helhjertet stod bag K. O. Meyer end den skoleforening, i hvis tjeneste han virkede. Fra dansk presses side såvel som fra skoleforeningens side optrådte man med den yderste diskretion.

Fra tysk side luftede man muligheden for et kompromis, der ville indebære, at K. O. Meyer afgav en slags »loyalitetserklæring«, imidlertid forkastede landsregeringen i juni 1953 dette kompromisforslag, der var fremsat af landsretten i Slesvig²⁸².

Dansk Skoleforening var ikke meget for at tage det økonomiske ansvar for Meyers sag. Skoleforeningen havde overvejet at få placeret K. O. Meyer som lærer i Nordslesvig i stedet. Meyer var imidlertid ikke til sinds at lade sig landsforvise og argumenterede stærkt imod over for skoleforeningen. Det hed i hans brev til skoleforeningens direktør Bernhard Hansen: ». . . For helhedens skyld – her tænker jeg på vore vælgere og vore medlemmer rundt om i landsdelen – vil det sikkert være dårligt, om vi besluttede os til, at jeg skulle tage stilling i Nordslesvig.

Derved ville der blive givet eksempel på, at en regering først i halvandet år kan holde en mand uden for sit embede og derefter i realiteten tvinge ham bort i 2–3 år, så han i den tid helt er afskåret fra at arbejde for sin politiske overbevisning . . .«²⁸³.

Hvis ikke en kreds af naboer havde garanteret for K. O. Meyers løn, mens retssagen stod på, havde Meyer også været nødt til at søge andetsteds hen. For skoleforeningen indstillede fra november 1953 den økonomiske bistand til ham²⁸⁴.

Meyers harme over for skoleforeningens lunkne stillingtagen i konflikten fremgår bl.a. af et brev til SSF i september 1953. Her fremhævede Meyer bl.a. at skoleforeningen ikke benyttede sig af sin ret til at lade ham undervise, indtil retten havde godkendt kultusministeriets handlemåde og at skoleforeningen endog havde hindret ham i at benytte sine juridiske rettigheder, og han påpegede, at han blev bakket op i dette spørgsmål af Sydslesvigsk Vælgerforening såvel som af Sydslesvigsk Forening og forældrekrederen i Skovlund, men at skoleforeningen hver gang havde afvist anmodningen om at indsætte ham igen²⁸⁵.

Efter meget tovtrækkeri faldt der i september 1953 dom ved retten i Slesvig, en dom, der godkendte landsregeringens handlemåde.

Imidlertid omstødte appelinstansen i Lüneburg den slesvig-holstenske retskendelse 27. januar 1954, hvorefter K. O. Meyer efter at have været lammet erhvervsmæssigt i to år kunne genoptage sin lærergerning²⁸⁶.

K. O. Meyer-sagen var et skoleeksempel på Lübke-kabinetets hårde mindretalspolitik. Først med det forbedrede klima fra 1955 ebbede forsøgene på at føre en hårdhændet politik gradvist ud.

Som led i bestræbelserne på at reducere den danske bevægelse til dens »ægte« kerne vedtog den borgerlige regeringskoalition i oktober 1951 en ny valglov for Slesvig-Holsten. Tidligere havde et politisk parti skullet have 5 % af stemmerne eller en direkte valgt kandidat for at blive repræsenteret i landdagen. Nu skulle et parti have 7,5 % af stemmerne for at få sæde i landdagen. Ved landdagsvalget i 1950 havde SSV fået 5,5 % af stemmerne, derfor var det sandsynligt, at de danske sydslesvigere ikke ville opnå politisk repræsentation ved næste landdagsvalg i 1954. Landsregeringen afviste særordninger for det danske mindretal. Efter en dom ved forfatningsdomstolen i Karlsruhe 1952 nedsattes spærreklausulen atter til 5 %, men dermed var de langsigtede problemer for det politisk vigende mindretal ikke løst, specielt ikke, da man i grænseområderne stod over for et meget bevidst borgerligt tysk samarbejde ved valgene²⁸⁷.

Fra forbundsregeringens og den slesvig-holstenske landsregerings side arbejdede man målbevidst mod en regulær traktat vedrørende mindretalene på begge sider af grænsen. Lübke og forbundsregeringen ønskede en officiel gensidig anerkendelse af, at grænsen lå fast, samt en loyalitetserklæring fra det danske mindretal, ellers ville man ikke give indrømmelser²⁸⁸.

Statssekretær Dr. Walther Hallstein, senere første præsident for fællesmarkedskommissionen in Bruxelles og indtil 1958 en af forbundskansler

Adenauers mest betroede udenrigspolitiske topembedsmænd, udtalte sig i marts 1952 til »Nationaltidende« om grænseproblemerne. Han sluttede sig til den traditionelle tyske skelnen mellem det »gamle« og det »nye« mindretal og vendte sig mod løsrivelsesbestræbelser. Hallstein gjorde klart, at man i Bonn under alle omstændigheder så således på sagen, at den fra dansk side praktiserede fortolkning og anvendelse af selvbestemmelsesretten var en fare for gode, nabovenlige relationer ved den dansk-tyske grænse. Med hensyn til mulighederne for at udarbejde en dansk-tysk mindretalstraktat gjorde han sig til talsmand for en aftale med meget vidtgående rettigheder for nationale mindretal, forudsat at sådanne rettigheder blev givet til mindretallene på begge sider af grænsen. Man ville også være indstillet på en overstatslig (dvs. europæisk) kontrolinstans til overvågning af aftalens afholdelse²⁸⁹.

Hallstein-udtalelserne blev i maj samme år fulgt op af Dr. Edert, en grænsetysk veteran, der i 1949 var blevet valgt til forbundsdagen som repræsentant for den tyske valgblok i Flensborg. Dr. Edert havde den 28.–30. maj 1952 nogle samtaler med den konservative folketingsmand Karl Bøgholm i Strasbourg, hvor Bøgholm var delegeret til Europarådet. Her drøftede man mulighederne for en regulær dansk-tysk mindretalstraktat med en særlig kontrolinstans, endvidere en flersidet aftale, hvor flere lande end Danmark, f.eks. Holland eller Belgien, skulle afslutte en mindretalstraktat. Endelig drøftede man muligheden for en særkommission under Europarådet, der skulle tage sig af alle europæiske mindretalsproblemer fra Saar til Ulster (»ein ganz heisses Eisen«). Det fremgik af et notat fra Dr. Edert til landsregeringen, at det var afgørende for tysk accept, at man fik den gensidige anerkendelse af grænsen og en loyalitetserklæring²⁹⁰. Daværende udenrigsminister Ole Bjørn Kraft var ikke ganske fremmed over for tanken, der fra tysk side blev luftet adskillige gange, inden mindretalsforholdene fra 1955 fik en for begge sider mere tilfredsstillende løsning. Det fremgik bl.a. af en indberetning fra den første tyske gesandt i Danmark efter krigen, Dr. Nöldeke, der den 16. september 1952 gjorde rede for en samtale, han lige havde ført med ambassadør Svenningsen, der var direktør i Udenrigsministeriet.

Dr. Nöldeke kom med henvisning til en tidligere samtale med Ole Bjørn Kraft ind på spørgsmålet om en dansk-tysk mindretalsaftale, et spørgsmål han også tidligere havde drøftet med Svenningsen. Svenningsen erklærede, at han desværre måtte sige, at han ved deres første samtale nok havde været for optimistisk. Spørgsmålet var i mellemtiden på ny blevet

taget op i ministeriet, og man var her blevet enige om, at man foreløbig måtte holde fast ved den traditionelle danske politik om ikke at lade sig binde traktatligt i mindretalsspørgsmål, selv om man naturligvis ikke ville lade sig fastlægge på dette punkt til evig tid.

Det var en meddelelse, der ikke kom ganske uventet for den tyske gesandt. Udenrigsminister Ole Bjørn Kraft, der i begyndelsen havde været interesseret i at drøfte tanken, var blevet mere afventende, efter at han åbenbart af sine embedsmænd var blevet overbevist om, at en traktatlig binding kunne blive ubehagelig for Danmark. Den tyske gesandt opfattede det sådan, at man i Danmark fortsat var af den opfattelse, at Danmark som et lille land ved en sådan traktat risikerede at trække det korteste strå. Man frygtede, at den stærkeste traktatpartner skulle få mulighed for at blande sig i indre danske anliggender på en uønsket måde. Man var derimod villig til at være imødekommende over for det tyske mindretal, det fremgik klart af samtalen med ambassadør Svenningsen²⁹¹.

Det tyske pres fortsatte. Grænsepolitisk voldte det storstilede »Programm Nord«-projekt bekymringer i det officielle Danmark. Både regering og opposition så med bekymring på dette program, der ville muliggøre bosættelsen af adskillige tusinde flygtninge i grænseområderne. Fra »Grænseforeningen«s side gjorde man opmærksom på, at »Programm Nord« ville gøre livet vanskeligere på alle felter for de danske sydslesvigere i de to grænseamter²⁹².

Bedre blev det ikke af, at både ministerpræsident Lübke og kilder, der stod den tysk-nationale landbrugsminister Claus Sieh nær, meget åbenlyst betonede det grænsepolitiske element i projektet i valgkampen forud for forbundsdagsvalget i september 1953. Ved et pressemøde den 8. juni erklærede Lübke, at der kun skulle bosættes tyskere²⁹³. Den 11. juli fulgte i »Schleswig-Holsteinische Tages-Post«, organ for DP og Claus Sieh, en tilsyneladende »inspireret« artikel om programmet og principperne for at komme i betragtning. Landmandsdygtighed ville selv sagt være afgørende for tildeling af udstykningsbrugene, hed det, men en absolut forudsætning for at få part i disse ville dog være »troskab over for det tyske fædreland«. Artiklen fortsatte: »Der vil i denne række af nye landbrugere ikke være plads til tilhængere af grænserevisionistiske mål, personer, der i nærmere eller fjernere fremtid ønsker at se grænsen forløbe syd for deres gård. Den, der bosættes ved vort lands nordgrænse, må være klar over, at denne grænse ligger fast«²⁹⁴.

Forbundsdagsvalget den 6. september 1953 blev en udpræget succes for

CDU, der fik 47,1 % af stemmerne. SPD fik 26,5 %, FDP 4,5 %, flygtningepartiet gik ned til 11,6 % og SSV til 3,3 %²⁹⁵, hvorved Hermann Clausen mistede sit forbundsmandat. Med 3,3 % lå det tillige temmelig klart, at sydslesvigerne havde chancer ved landdagsvalget i 1954 ville være beskedne²⁹⁶.

Både fra det danske udenrigsministeriums og fra sydslesvigerne side blev der i de følgende måneder forsøgt forskellige udveje. Således havde den danske Bonn-ambassadør Frants Hvass i begyndelsen af november 1953 en samtale med ministerpræsident Lübke, hvoraf det klart fremgik, at prisen for en ny valgordning var en loyalitetserklæring. Specielt den socialdemokratiske grænsepolitiske ekspert Frede Nielsen var yderst betænkelig ved denne fremgangsmåde. Han fandt det betænkeligt at inddrage diplomater i dialogen med Kiel. Der var intet at vinde ved det. De referater, Hvass havde givet af sine samtaler med Lübke var en eneste bekræftelse heraf. Sydslesvigerne måtte selv tage ansvaret for sådanne forhandlinger og en evt. loyalitetserklæring, mente han. En direkte henvendelse til Kiel om sagen ville stille Danmark i den forlegne købers rolle, desuden burde sydslesvigerne selv lægge ryg til tilbageslaget ved valget (en tilbagegang, han mente ville fortsætte)²⁹⁷.

Sydslesvigske klager til forfatningsdomstolen i Karlsruhe førte heller ikke til gunstigt resultat, og mens den hårde Lübke-politik fortsatte, opløstes SPF, de danskorienterede socialdemokraters parti i Flensborg, få måneder før det slesvig-holstenske landdagsvalg²⁹⁸.

Landdagsvalget den 12. september 1954 førte til dødt løb mellem de to store partier, SPD fik 33,2 %, CDU 32,2 % af stemmerne, begge partier fik 25 mandater. GB/BHE fik 14,0 % og 10 mandater, FDP 7,5 % og 5 mandater, og endelig fik det slesvig-holstenske hjemstavnsparti SHB 4 mandater. Med 42.242 stemmer, det var 3,5 % af stemmerne i hele landet Slesvig-Holsten, blev de danske sydslesvigere ikke repræsenteret²⁹⁹. Beregnet efter forholdstalsvalgmåden kunne stemmerne have givet 3 mandater, men på grund af spærreklausulen på 5 % blev SSV udelukket fra repræsentationen i landdagen. I løbet af ét år havde det danske mindretal i Sydslesvig mistet sin parlamentariske repræsentation både i Bonn og i Kiel. Først bedre forståelse mellem Bonn og København førte til lettelse af den spændte og uholdbare grænsepolitiske situation og til en gradvis aftrapning af de dansk-tyske friktioner.

17. FORHOLDET MELLEM DANSKORIENTEREDE SOCIALDEMOKRATER OG SPD 1949–1954

Efter at den danske bevægelse i Sydslesvig havde kulmineret og Kiel-erklæringen var kommet i havn, bl.a. ved Hedtofts personlige samtaler med Bruno Diekmann i sommeren 1949, så SPD sin interesse i at arbejde for den nationale forsoning. Den nationale spænding havde desuden også svækket SPD. Fra 1950, da SPD måtte gå i oppositionen, blev mindretalsproblemet et kærkomment instrument for den socialdemokratiske politik. De følgende borgerlige koalitionsregeringers politik under ministerpræsidenterne Dr. Bartram (1950–51) og Fr. W. Lübke (1951–54) viste manglende vilje til at leve op til Kiel-erklæringens ånd og bogstav. Selv om samme erklæring reelt kun understregede mindretallets almindelige krav og ret på demokratisk ligeberettigelse, gav den rig anledning til sammenstød mellem de tysk-nationale borgerlige kræfter og det efterhånden mere moderate SPD.

For SPF betød den mere moderate SPD-politik, at isolationen mod syd og nord blev brudt, et bedre forhold etableredes både til socialdemokratiet i Danmark og SPD i Kiel og Flensborg.

I januar 1951 blev det bekræftet, at SPD havde taget initiativet til forhandlinger med SPF for at undersøge mulighederne for at gøre en ende på splittelsen mellem socialdemokraterne i Flensborg. SPF bekræftede, at forhandlinger havde været i gang, men erklærede, at disse forhandlinger havde vedrørt kommunalpolitiske problemer, ikke spørgsmålet om genforening med SPD. Ved det ekstraordinære kommunalvalg 29. april 1951, fremtvunget af flygtningepolitikerne i Kiel, deltog SPF fortsat i den politiske alliance med SSV, og det danske stemmetal holdt sig stabilt, selv om det lykkedes de tyske partier forenet i »Wahlgemeinschaft Deutsches Flensburg«, at erobre det politiske flertal i Flensborgs byråd. SPD holdt sig i overensstemmelse med den forsonlige partilinie ude fra valgblokken, selv om man derved led tab.

Året 1951 viste i det hele taget, at danske og tyske socialdemokrater var kommet nærmere i SPF-problemet³⁰⁰.

Under et besøg i Bonn 12.–15. februar 1951 erfarede Hedtoft i en personlig samtale med Kurt Schumacher, i hvilken man strejfede spørgsmålet om SPF, at denne åbent erkendte sin fejlbedømmelse af situationen med hensyn til eksklusionen af SPF. Schumacher erklærede ved denne lejlighed, at hans bandstråle var kommet på grund af ensidige og

ufuldstændige informationer fra Kiel³⁰¹. Sommeren bragte videre afklaring.

26. juni 1951 blev der afholdt et møde mellem SPF og ledende danske socialdemokrater i København.

Hedtoft optrådte som talsmand for det danske socialdemokrati. Han foreslog, at flensborgerne lagde ud med en redegørelse.

Formanden for SPF, Nic. Reiser, gav derefter en længere redegørelse. Han gik ud fra afstemningen i 1920 og erkendte, at denne havde givet stort flertal for Tyskland, men pegede på, at der i tiden mellem de to krige og navnlig efter nazismens sejr havde været tale om en udvikling blandt Flensborgs arbejdere, der viste stigende forståelse og interesse for Danmark og danske forhold. Han omtalte derefter oprettelsen i sin tid af SPF og erklærede, at skulle SPF genforenes med SPD, måtte der ske en omstødning af den gamle eksklusionsbeslutning. Tillige skulle selvbestemmelsesretten anerkendes og der skulle gives valgfrihed med hensyn til kulturelt tilhørsforhold. Men Reiser havde noget særligt på hjerte. Han ønskede at høre, hvorledes de danske socialdemokrater ville stille sig til en plan, der gik ud på at søge skabt mulighed for, at Flensborg by alene kunne stemme om sit tilhørsforhold. Han var klar over, at det øvrige Sydslesvig ville reagere mod dette, men fandt alligevel planen forsvarlig. Når grænsen blev skubbet mod syd, ville danskheden virke så meget stærkere på de tilstødende egne, så disse eventuelt senere kunne få kraft til at gennemføre en afstemning.

En anden talsmand for SPF, Max Beyreis, kom ind på de kommunalpolitiske vanskeligheder i Flensborgs byråd, efter at det danske flertal var gået tabt. Et problem var her den sociale splittelse i de danske rækker. De danske byrådsrepræsentanter var i økonomiske spørgsmål tilbøjelige til at søge kontakt med de tyske borgerliges repræsentanter. Det fremgik af hans redegørelse, at dette var utilfredsstillende, når man skønnede, at 19.000 af de ca. 26.000 danske stemmer ved seneste valg havde været arbejderstemmer.

Hedtofts svar var meget afvisende. Han bekræftede den principielle støtte til selvbestemmelsesretten, men frarådede illusioner, specielt med hensyn til fjernelsen af flygtningene. Han mente heller ikke, at det danske socialdemokrati kunne stille sig bag en isoleret aktion for Flensborg by, personligt var han også imod det. Hedtoft understregede, at ikke blot socialdemokratiet, men også videre kredse fandt granserevision uaktuel. Man måtte samle anstrengelserne om anerkendelse af danskernes rettighede-

der og arbejde for at skabe en atmosfære af fornuft og tolerance i grænselandet.

Med hensyn til SPD ville socialdemokratiet ikke tilbyde mægling, med mindre man skulle ønske det.

Reiser takkede for Hedtofts udtalelser og den åbenhjertighed, der havde præget dem, om end de måtte være smertelige for ham. Han forstod, at Sydslesvig var rykket i baggrunden. Nu drejede det sig om Europa. Han ville mene, at det ville være en stor fordel, om Hedtoft ville være mægler i forholdet til SPD. Også det danske socialdemokratis grænsepolitiske ekspert, Frede Nielsen, kom ved mødet med en række betragtninger vedrørende Reisers redegørelse. Han var af den opfattelse, at en afstemning vedrørende Flensborg i hvert fald også måtte omfatte Flensborg landkreds, og her stod tyskheden stærkt. Frede Nielsen frarådede at rejse problemet.

Det ville være nytteløst nu, da besættelsesmagterne faktisk havde overladt Tyskland selv alle indre afgørelser. Det fremtidige problem ville være SPF's forhold til SPD.

Mødet var en bitter pille for SPF-delegationen, men bragte unægtelig afklaring med hensyn til det danske socialdemokratis forsigtige politik. Man sluttede med at blive enige om, at Hedtoft ved det kommende møde med SPD's ledelse i Frankfurt blot skulle referere hans indtryk af situationen i Kiel og Flensborg, men ikke på nuværende tidspunkt tilbyde en mæglingsaktion³⁰².

I løbet af sommeren aflagde både den danske partileder, fhv. statsminister Hans Hedtoft, og den slesvig-holstenske SPD-topfunktionær Max Kukil besøg hos SPF. Max Kukil talte ved et møde i Flensborg den 3. august 1951 og opfordrede her ministerpræsident Lübke til at give et klart svar på spørgsmålet, om landsregeringen bekendte sig til Kiel-erklæringen.

Men SPF forblev på grund af sin danskorientering et problem. Foreningen var ikke nogen egentlig dansk organisation. Hovedopgaven for organisationen var den socialistiske målsætning, men sindelagsfrihed og national mindretalsret var en forudsætning for at samle den flensborgske arbejderstand.

Organisatorisk svævede SPF fortsat frit i luften mellem det tyske SPD, der havde ekskluderet den flensborgske organisation, og det danske socialdemokrati, der dårligt kunne optage det i sin organisationsstruktur. Sidst på året, den 9. december 1951, talte Hans Hedtoft for første gang

i SPF-foreningen i Flensborg. Han understregede, at han bevidst havde afholdt sig fra at kommentere forholdet mellem SPD og SPF for ikke at fremkalde misforståelser i den dansk-tyske debat. Mødet var arrangeret af SPF under ledelse af Nicolai Reiser, der erklærede, at SPF, der mere end fem år havde marcheret alene, snart igen ville indtage sin plads i det internationale samarbejde. Reisers bemærkning fortolkedes således, at SPF-tilnærmelsen ville have mere socialistisk end nationalpolitisk sigte.

At SPD-ledelsen i Slesvig-Holsten med stor interesse fulgte den voksende SPF-interesse for nærmere tilknytning til SPD illustreredes bl.a. af, at førende SPD-politikere, deriblandt Andreas Gayk, fhv. justitsminister Rudolf Katz og Max Kukil var til stede.

1. februar 1952 modtog SPF for første gang en repræsentant for topledelsen for SPD i hele forbundsrepublikken. Det var Erich Ollenhauer, på det tidspunkt næstformand for SPD, der senere på året overtog partiledelsen efter Kurt Schumachers død. Nicolai Reiser viste ved denne lejlighed stigende interesse for udsoning med SPD, han udtalte selv, at SPF altid havde følt sig stærkt knyttet til SPD³⁰³.

Det forsonlige forhold og tilnærmelserne fortsatte. Samtidig fortsatte også dialogen mellem det danske socialdemokrati og de slesvig-holstenske socialdemokrater, både med hensyn til SPF og de dansk-tyske grænseproblemer i al almindelighed. Således havde Andreas Gayk i august 1952 nye samtaler med Frede Nielsen i København, hvor man bl.a. kom ind på mulighederne for en dansk-tysk grænseaftale, noget man arbejdede stærkt for både i borgerlige og socialdemokratiske kredse i Slesvig-Holsten, selv om det var almindeligt kendt, at der i meget vide politiske kredse i Danmark var udpræget modstand mod tanken om en sådan tosidet mindretals- og grænseaftale.

Gayk argumenterede for en traktat ud fra den betragtning, at man der ved kunne afvikle alle smålige stridigheder. Traktaten ville betyde en ens politisk linie, uanset hvilket parti der var ved magten. Fra dansk socialdemokratisk side blev det sagt lige ud, at man i Danmark ikke ønskede en sådan traktat. Det ville blive uhyre vanskeligt at udforme en traktat, der dækkede så forskelligartede forhold. Mod nord var der ingen nævneværdige stridspunkter tilbage, mod syd var der så mange flygtninge og den tyske flygtningelovgivning, der på beklagelig vis greb ind i dette forhold.

På grund af den vedvarende danske modstand mod en sådan aftale lod Gayk derefter emnet falde. Også tanken om genoplivning af Stauning-Wels-aftalen mødte kun meget begrænset entusiasme hos de danske

socialdemokrater. Med hensyn til SPF lod Gayk forstå, at det skulle være muligt at få ordnet problemet, men hvis en genoptagelse af de flensborgske socialdemokrater skulle kunne finde sted, kunne SPF ikke stå som en del af SSV, der jo var en politisk forening. Så måtte de flensborgske socialdemokrater nøjes med den kulturelle tilknytning. Også med hensyn til dette problem forholdt den danske samtalepartner sig meget afventende, man ville ikke entydigt støtte nogen af parterne i konflikten³⁰⁴.

De dansk-tyske socialdemokratiske drøftelser fortsatte i efteråret. Det kom hverken til genoplivning af tanken om en dansk-tysk grænseaftale eller til en ny version af Stauning-Wels-aftalerne. Derimod enedes Gayk og Hedtoft på et møde den 22. november 1952 i København om at oprette et uofficielt grænseudvalg til gensidig orientering, med den sønderjyske pressemand Robert Huhle og den slesvig-holstenske partiveteran Richard Hansen som medlemmer³⁰⁵.

5. december 1952 havde Frede Nielsen et møde i København med W. L. Christiansen og Fr. Mommsen, hvor man drøftede den uholdbare situation i SPF og tankerne om genforening med SPD. Efter samtalerne gjorde Frede Nielsen situationen op. Situationen i SPF var ikke holdbar. Der eksisterede to fløje. Nu da muligheden for landsdelens tilslutning til Danmark havde mistet enhver aktualitet og den dansksindede bevægelse bortset fra valgene stort set var henvist til den kulturelle linie, måtte SPF tage andet bestik. Organsiationens selvstændige beståen var ikke mulig, det erkendtes også i SPF.

Reiser-fløjen forestillede sig sammensmeltning med SPD under forudsætning af, at SPD tilbagekaldte eksklusionen og stillede medlemmerne frit i kulturel henseende.

Reiser selv var af den opfattelse, at for de mange ivrige og stærkt politisk orienterede medlemmer af SPF var den fortsatte mangel på en levende og virksom socialdemokratisk kontakt uudholdelig. Den anden fløj, med W. L. Christiansen og Fr. Mommsen i spidsen, var derimod af en anden opfattelse. De mente, at Reisers fremgangsmåde ville splitte medlemsskaren. W. L. Christiansen ville hellere, at man skulle opløse organisationen, hvorefter medlemmerne stod frit. Han gik ind for dannelsen af en rent kulturel dansk arbejderforening for hele Sydslesvig, der i sit arbejde skulle bruge informationsmateriale både fra nord og syd.

Christiansen mente, at det ville være muligt at etablere et politisk samarbejde mellem SPD og SSV med en socialdemokratisk organiseret mand som fælleskandidat.

Fra dansk socialdemokratisk side præciserede man de officielle synspunkter på SPF-problemet. Det blev gjort klart, at de danske socialdemokrater havde forståelse for Sydslesvig, men også, at man nu mente, at tiden var inde til at begrænse de danske bevillinger til Sydslesvig. Dernæst betonedes det, at støtten udelukkende var kulturel. Man kunne og ønskede ikke at deltage hverken direkte eller indirekte i politiske afgørelser, som alene var de dansksindede sydslesvigeres sag. Derfor kunne man med hensyn til SPF og fremtiden kun være interesserede iagttagere. Med hensyn til SPD ville det danske socialdemokrati ikke tilbyde mægling, medmindre man skulle ønske det.

De danske socialdemokraters gode forhold til SPD udtryktes i flg. vendinger: ». . . Det danske socialdemokrati vil fortsat være interesseret i at holde en levende og positiv kontakt med dansksindede sydslesviske socialdemokrater. Samtidig ønsker vi at vedligeholde og yderligere udvikle den gode kontakt, vi har med ledelsen af SPD og dette partis slesvig-holstenske distrikt. Vi finder, at hele danskheden må være ledelsen af SPD i Slesvig-Holsten taknemlig for den storsindede holdning, det bestandig har indtaget i grænsepolitiske spørgsmål.« Videre hed det, at socialdemokratiet var ikke blot et nationalt, men også et internationalt parti, der ønskede at bidrage til afspænding i både meget store og noget mindre problemer. Derfor ønskede man også at bidrage til afspændingen på begge sider af grænsen i de blandede dansk-tyske grænseområder og ville hilse enhver holdning og politik fra grænselandsbefolkningens side velkommen, hvis den bidrog til afspændingen³⁰⁶.

I januar 1953 afholdt SPD et møde i Slesvig, hvor partiet beskæftigede sig med forholdet til de danskorienterede socialdemokrater i Flensborg. SPD-partisekretæren i Flensborg, Fr. Lütje, gjorde rede for problemerne og henstillede, at begge fraktioner reviderede deres syn. Der var begået fejl fra begge sider. Fortsat splittelse ville svække socialdemokraterne, og man måtte med nogenlunde god vilje kunne finde frem til et kompromis, så der atter kun var ét socialdemokratisk parti i Flensborg. Tilstedeværende SPF-repræsentanter fra Flensborg bemærkede dertil, at forudsætningen måtte være en ubetinget anerkendelse af de danske sydslesvigeres ligestilling. Et snævert lokalt samarbejde kunne gennemføres, men SPD måtte ikke gøre sig håb om at opsluge SPF.

Samme måned afholdt SPF generalforsamling og genvalgte for ottende gang Nicolai Reiser som formand. Reiser understregede på generalforsamlingen, at SPF også i det kommende år ville følge sin egen politiske

linie, fordi SPD ikke viste tilstrækkelig forståelse for de særlige vilkår i grænselandet. Ved samme lejlighed blev det meddelt, at et stort socialdemokratisk møde skulle afholdes til foråret med den fhv. statsminister Hans Hedtoft og Erich Ollenhauer. Dette møde blev afholdt den 9. marts 1953 og opfattedes som optakten til en forsoning mellem SPF-fraktionen og SPD-fraktionen i Flensborg.

På det store møde kritiserede Hedtoft i kraftige vendinger en lang række af de tyske overgreb mod danske sydslesvigere, men hovedvægten i hans indlæg lå på splittelsesproblemet i de flensborgske socialdemokraters rækker. Han betegnede Kurt Schumachers eksklusion af de dansk-sindede flensborgske socialdemokrater som uovervejede og dannelsen af SPF som en fejltagelse. Videre pegede den danske partileder på nødvendigheden af større organisatorisk fasthed for de danske socialdemokrater i Flensborg på det politiske område. Det var en anbefaling til SPF om at overvinde problemerne med de tyske socialdemokrater.

Hedtoft hentydede ligeledes til sine gentagne samtaler med de tyske socialdemokrater, men noterede, at han naturligvis ikke kunne vejlede. Der kunne kun være to parter i sagen, SPD og SPF.

Det er næppe overdrevet, når Grænsevagten i sin omtale af mødet i majnummeret 1953 kaldte denne stillingtagen fra Hedtofts side en fiktion om neutralitet. Hedtoft havde afvist en fast organisatorisk tilknytning af SPF til det danske socialdemokrati og reelt henvist de dansk-orienterede socialdemokrater i SPF til samarbejde med SPD. Hedtoft havde klart tilkendegivet, at han så anerkendelsen af selvbestemmelsesretten som en forudsætning. Selv om Gayk privat havde erklæret, at SPD stod på selvbestemmelsesrettens grund, havde SPD med sine klare tyske udgangspositioner ikke lovet noget officielt, og det socialdemokratiske organ »Schleswig-Holsteinische Volkszeitung« tog den 11. marts 1953 direkte afstand fra selvbestemmelsesretten.

Bag de slesvig-holstenske socialdemokraters iver efter at søge udsoning og genforening med deres danskorienterede socialdemokratiske kolleger kunne man iagttage to bevæggrunde, ønsket om at undgå splittelse i de socialdemokratiske rækker, en helligbrøde efter traditionel centralistisk SPD-målestok, samt det mere umiddelbare ønske om at styrke SPD inden forbundsdaysvalget³⁰⁷.

Den danske forbundsdaysrepræsentant, Hermann Clausen, der tidligt havde arbejdet for et samlet socialdemokrati i Sydslesvig, der kunne rumme både den danske og den tyske fløj, havde lige før Hedtoft-Ollenhauer-

mødet samme dag, 9. marts 1953, advaret om, at danskhedens politiske organisation ville blive alvorligt svækket, hvis SPF vendte tilbage til SPD. Og ingen ville mere end det tyske grænsekampblad »Flensburger Tageblatt« glæde sig over dette. Hermann Clausen sluttede sit advarende indlæg i Flensborg Avis og Südschleswigsche Heimatzeitung med at sige, at de SPF-medlemmer, der ønskede det, kunne udtræde af SSV. SSV ville fortsat samarbejde med dem og SPD, hvor det var muligt, men under bevarelse af den politiske selvstændighed for det danske mindretal³⁰⁸.

De tyske og dansksindede socialdemokrater, der gik ind for genforeningen af de to grupper, var forståeligt nok glade for Hedtofts optræden i Flensborg.

Andreas Gayk skrev den 18. marts 1953 til Hedtoft om Flensborgmødet, der havde vakt stor opsigt, at på trods af sursøde bemærkninger i forskellige kredse, var man nu klar over, at tragedien med spaltningen af Flensborgs socialdemokrati nærmede sig enden og at mødet var første akt i et politisk skuespil, der hed genforening. Gayk meddelte videre, at bestyrelserne for SPF og SPD i nærmeste fremtid ville mødes for at diskutere formerne for genforeningen. Han gjorde fortroligt opmærksom på, at partiledelsen i Bonn var rede til at ophæve eksklusionen af SPF, hvis der viste sig et ægte beredskab i SPF til at gennemføre genforeningen og man kunne nå til enighed om, hvorledes denne skulle foregå. Det skulle ikke skorte på god vilje fra SPD³⁰⁹.

På et møde i april 1953 drøftede SPF atter forholdet til SPD. Resultatet blev, at SPF fortsatte sin hidtidige politik som selvstændig danskorienteret socialdemokratisk gruppering, med andre ord en sejr for W. L. Christiansen-fløjen og et nederlag for Reiser-folkene. Reiser udtrykte selv få dage efter mødet i et brev til Hedtoft sin skuffelse med forløbet. Det hed om mødet den 10. april 1953, at man for første gang befattede sig med den socialistiske enhed i Flensborg. Imidlertid var en sådan enhed ikke til at opnå i forsamlingen, og derfor ville tingene foreløbig fortsætte som tilforn.

Reiser skrev bl.a. »... Der Verlauf der Versammlung muss nach der so glänzend verlaufenen Kundgebung (9. marts-mødet) geradezu als erschütternd bezeichnet werden.

Von sozialistischem Geist und Wollen war wenig zu spüren. Scheinbar hört die Grenze und die Welt bei all den Diskussionsrednern, die am Versammlungabend gesprochen haben, an der Eider auf . . .«.

Det var for Reiser ganske åbenbart, at modstanderne af sammenslut-

ningstanken havde arbejdet og propageret stærkt før mødet. Han anførte også, at han selv hyppigt var blevet afbrudt og generet, så det ikke havde været muligt for ham at sige alt det, han gerne ville. Men Reiser understregede til slut, at kampen for enhed ikke var forbi. En by med 14.000 organiserede arbejdere kunne ikke i længden være uden politisk enhed³¹⁰.

Også Gayk lod få dage efter, i et brev til Hedtoft 23. april 1953, sin skuffelse komme til udtryk. Han refererede det førnævnte SPF-møde, hvor det var besluttet ikke at gennemføre genforeningen med SPD og mente, at grunden var en velorganiseret modbevægelse. Han beklagede sig stærkt over, at den danske statsminister Erik Eriksen ved offentlige udtalelser havde blandet sig i konflikten mellem SPD og SPF, mens de tyske socialdemokrater havde været meget tilbageholdende. Erik Eriksens erklæring havde vakt megen opsigt i Slesvig-Holsten og bidraget til at styrke grænseaktivisternes påstande om, at danskerne alligevel ikke førte en mådeholden politik, sådan som SPD hævdede. Gayk kom i øvrigt også med nogle kritiske bemærkninger vedrørende Erik Eriksens og Ole Bjørn Krafts udtalelser vendt mod Program Nord og flygtningebosættelsen i de nordlige egne af Slesvig-Holsten, sådanne bemærkninger fandt man fra tysk side pinlige i forhold til det reelle problem, den nye flygtningestrøm fra DDR³¹¹.

Debatten om sammenslutningsproblemet vedblev i Flensborg. SPF fortsatte sin hidtidige politik som selvstændig danskorienteret gruppe, men sidst på året kom det til kampafstemning i organisationen om forholdet til SPD. Med 113 stemmer mod 101 afvist en tilslutning til de tyske socialdemokrater, det nære politiske samarbejde med SSV skulle fortsættes. Afstemningsresultatet skyldtes bl.a. den danske landdagsmand Samuel Münchow, som havde stor indflydelse i flensborgske arbejderkredse.

I den danske presse udtryktes tilfredshed med, at samarbejds- og sammenslutningstankerne tilsyneladende var skrinlagte. Også formanden for SPF, Nicolai Reiser, selv tilhænger af sammenslutning med SPD, havde accepteret dette.

Fra dansk socialdemokratisk side udtrykte man i den følgende tid skepsis over for SPF's muligheder som selvstændig organisation. Samme skepsis gjaldt den nye danske organisation Sønderjysk Arbejderforening, der var ved at blive oprettet i distrikterne uden for Flensborg som en bred kulturel forening. Den skulle tage sig af både sociale og kulturelle aktiviteter. Det siger næsten sig selv, at også de tyske fagforeninger fra

begyndelsen var negativt indstillede over for den nye arbejderforening. Den overlappede fagforeningernes almindelige virksomhed. Desuden opfattedes Sønderjysk Arbejderforening også som personlig støtteorganisation for W. L. Christiansen. Fra starten var Sønderjysk Arbejderforenings muligheder derfor beskedne. Med det danske socialdemokratis kritiske holdning til organisationen ville f.eks. kontaktmulighederne til Danmark være meget små.

I begyndelsen af februar 1954 afholdt SPD's kredsorganisation i Flensborg generalforsamling. Et særligt punkt på dagsordenen var forholdet til SPF. De tyske socialdemokrater anså det for givet, at en sammenslutning af de to organisationer ikke kunne hindres. De flensborgske SPD-medlemmer ville varsomt fremme »den naturlige udvikling«. Denne taktik slog til.

Ved SPF-generalforsamlingen i begyndelsen af april 1954 kom det til kampvalg om formandsposten og den øvrige bestyrelse. Formanden, Nicolai Reiser, havde stadig ikke opgivet tanken om sammenslutning med SPD. De danske medlemmer i SPF, der satte det nationalpolitiske arbejde først, truede til gengæld med at slutte sig til Sønderjysk Arbejderforening. Reiser opnåede efter en omdiskuteret valgrunde genvalg, mens de danske socialdemokrater i protest mod proceduren trak sig ud af bestyrelsen for SPF. Dermed var afgørelsen truffet. Ved deres udtræden overlod de danskorienterede socialdemokrater SPF til tysk kontrol. Afviklingen af SPF billigedes af det danske socialdemokrati. Parallelt med dette afviste de danske og tyske fagforbund ved et fællesmøde indirekte Sønderjysk Arbejderforening.

På et møde i Hamborg 31. marts 1954 drøftede formanden for De samvirkende Fagforbund, Ejler Jensen, med sine tyske fagforeningskolleger, Georg Reuter og Heinrich Steinfeldt, situationen i forbindelse med dannelsen af danske arbejderforeninger i Slesvig-Holsten, dvs. de forskellige sydslesvigske afdelinger af Sønderjysk Arbejderforening.

Man enedes her om at fastslå, at mindretallene politisk og kulturelt skulle have lov til at indrette sig, således som det var muligt i forhold til regering og lovgivning. Men begge fagforeninger var af den opfattelse, at det hverken var hensigtsmæssigt eller nødvendigt, at mindretallene dannede deres egne faglige organisationer eller lignende foreninger til varetagelse af deres sociale, økonomiske og arbejdsretlige interesser. I den udstrækning, mindretalsmedlemmer havde arbejde inden for herbergsstaten, burde de være tilsluttet det pågældende lands faglige organisationer³¹².

Nicolai Reiser kunne som leder af den sejrende fraktion kun se med tilfredshed på udviklingen, der havde ført til W. L. Christiansens og de danske socialdemokraters udtrædelse. I et brev til Frede Nielsen skildrede han den flensborgske situation efter afklaringen. Reiser skrev, at W. L. Christiansen og hans politiske allierede havde ønsket en bestyrelse, der konsekvent var imod samlingsbestræbelserne. Reiser konstaterede, at W. L. Christiansen og hans ligesindede var trådt ud af egen vilje og for så vidt det drejede sig om SSV-medlemmer, bidrog denne udtræden kun til at klargøre den politiske situation, man kunne ikke stå i to politiske partier. Med hensyn til Sønderjysk Arbejderforening mente han ikke, at den ville få nogen stor tilstrømning. Og han tilføjede, at en sådan forening kun skulle tjene W. L. Christiansens personlige interesser. (. . . »Eine solche Vereinigung, und sei sie auch nur kultureller Art, soll ja auch nur seinen eigenen persönlichen Interessen dienen.«) Reiser mente ikke, at de flensborgske fagforeninger ville se særlig venligt på den nye organisation, og erklærede, at det stadig blev mere og mere anerkendt, at genforeningen af SPF og SPD var vejen til en sund socialistisk bevægelse. Denne ville jo ikke være rettet mod det danske mindretal, der tværtimod ville være bedst repræsenteret i et stærkt SPD. Og han luftede i denne forbindelse muligheden for, at danskerne i hvert fald gennem SPD kunne blive repræsenteret politisk³¹³.

De dansksindede sydslesvigeres ledere havde frygtet udviklingen i SPF mod sammenslutning med SPD, der først ville få uheldige politiske konsekvenser, måske senere også føre til kulturel svækkelse. Og for det danske mindretal blev det ganske rigtigt et hårdt slag. Reiserfløjens sejr fik hurtigt politiske følger i det praktiske arbejde.

I maj udtrådte 4 SPF-medlemmer af SSV-fraktionen i Flensborgs byråd, der hermed var reduceret til 14 danske repræsentanter. Den politiske spaltning var blevet gennemført til gavn og glæde for de tyske socialdemokrater i SPD.

25. juni 1954 afvikledes SPF formelt ved et ekstraordinært medlemsmøde. Nicolai Reiser oplæste her en erklæring om, at det i det nye demokratiske Europa, der var ved at opstå, var meningsløst at lade det danske og det tyske folk stå i modsætningsforhold til hinanden ved en frugtesløs grænsekamp. Det blev understreget, at SPD støttede den nationale selvbestemmelsesret og ligeledes, at Kiel-erklæringens spilleregler var en grundlov til beskyttelse af mindretallet. SPD-pressen hilste slutresultatet velkommen.

Det blev i kommentarer understreget, at sammenslutningen af SPF og SPD var af stor indre betydning for det slesvig-holstenske socialdemokrati. Man gav udtryk for, at fortidens uoverensstemmelser vedrørende grænsespørgsmål var blevet bilagt for socialdemokratiets vedkommende og at »ærlig bekendelse til dansk folkeliv« ikke udgjorde nogen hindring for en fælles stræben mod socialdemokratiske mål. For de danskorienterede medlemmer af SPF, der fortsat prioriterede det nationalpolitiske højere end den socialdemokratiske partipolitik, blev konsekvensen overgang til Sønderjysk Arbejderforening. Sønderjysk Arbejderforening anerkendte fortsat SSV som den eneste politiske repræsentation for de danskorienterede sydslesvigere. SPD havde med genindlemmelsen af SPF-gruppen styrket sin stilling lokalt såvel som regionalt. Enheden i Slesvig-Holstens socialdemokrati var atter en kendsgerning, hvad der ikke mindst var kærkomment under hensyntagen til det kommende landdagsvalg i efteråret 1954.

Den mildere kurs, som SPD havde fulgt i mindretalsspørgsmålet siden 1949, var bl.a. blevet muliggjort af den psykologiske støtte fra Danmarks socialdemokrati til sammenlægning af SPF og SPD.

Som forholdene udviklede sig, blev SSV taktisk set sorteper. Det var ikke de tyske medlemmer i SPF, men SSV, der følte sig foranlediget til endeligt at bryde samarbejdet i dets daværende form⁸¹⁴.

18. EFTERSKRIFT: TIDEN FREM TIL 1963

Regeringerne von Hassel

Lübkes kontroversielle regeringstid 1951–54 var dels præget af de svære økonomiske og sociale problemer i Slesvig-Holsten, dels af interne politiske problemer i CDU og de andre koalitionspartier. Ved sin ofte autoritative, men handlekraftige ledelse sikrede Lübke en mere stabil økonomisk og politisk kurs. Først og fremmest fik han skaffet orden i finanserne og sikret mere rigelig forbundsstøtte til de forskellige hårdt tiltrængte udviklingsprogrammer. Dermed skabtes der en basis for en virkelig sanering af den miserable økonomiske situation. Da Lübke gik af, var arbejdsløsheden gået ned med 60 %. Hans indsats for at skaffe flere forbundsmidler var ikke mindst bemærkelsesværdig, fordi midlerne skulle fravristes den stædige forbundsfinansminister Dr. Schäffer, der perioden igennem forholdt sig meget skeptisk med hensyn til Slesvig-Holstens levedygtighed og eksistensberettigelse. Også i flygtningepolitikken var der ble-

vet nået store fremskridt. En tredjedel af flygtningene var blevet flyttet til andre vesttyske delstater, der bedre kunne optage dem i samfundet.

Endelig var CDU efter den store partikrise i 1950–51 blevet et mere sammenhængende og mindre splidagtigt parti.

Landdagsvalget den 12. september 1954 havde givet dødt løb mellem CDU og SPD med hensyn til mandater, men regeringskoalitionen CDU, BHE og FDP fortsatte. Kort efter valget trak Lübke, der nu var dødssyg, sig tilbage. Dermed var vejen fri for en af Lübkes yngre nære medarbejdere, Kai-Uwe von Hassel, der den 11. oktober 1954 blev valgt til ministerpræsident. Med 36 stemmer fik han i første valgrunde det krævede flertal.

Fem dage efter døde Friedrich Wilhelm Lübke. En fase i Slesvig-Holstens efterkrigshistorie var blevet afsluttet.

Kai-Uwe von Hassel havde nær tilknytning til grænselandet. Han var ganske vist født i Østafrika, men student fra Flensborg. Han fik en uddannelse i landbrug og handel. 1935–39 var han medarbejder på en østafrikansk plantage. Ved udbruddet af den anden verdenskrig blev han først interneret, men fik derefter mulighed for at vende tilbage til Tyskland. Under krigen var han reserveofficer og var nogle få måneder krigsfange. 1945–47 virkede v. Hassel som funktionær i Flensborg landkreds med flygtninge- og boligproblemer som særligt arbejdsfelt. Her begyndte hans nære samarbejde med Lübke. I 1947 blev han borgmester i Lyksborg, 1950 landdagsmand i Kiel for CDU og parlamentarisk stedfortræder for indenrigsministeren. Som landdagspolitiker gjorde han sig hurtigt stærkt gældende. Grænsepolitisk fulgte han indtil 1954 den traditionelle tysk-nationalistiske linie. Efter mere end otte år som ministerpræsident i Kiel fortsatte han sin politiske karriere i Bonn, hvor han 1963–66 var forsvarsminister. Endelig var han fra 1969 til 1972 forbundsdagspræsident.

Ministerpræsident v. Hassels første regeringsperiode 1954–58 prægedes af politisk og økonomisk stabilisering for CDU og for Slesvig-Holsten. Disse fire år blev en vanskelig tid for flygtningepartiet og de mindre politiske partier, der havde vanskeligt ved at profilere sig tilstrækkeligt over for det brede konservative samlingsparti, som CDU havde udviklet sig til.

Grænsepolitisk satte afspændingstendenser omsider ind, selv om afspændingsmetoderne ikke var helt efter von Hassels egen politiske recept. Von Hassel gik foreløbig ind for en dansk-tysk mindretalstraktat. På dansk side var man mere interesseret i praktiske løsninger af de danske sydslesvigeres problemer, deriblandt repræsentationsproblemet i landdagen. I forbindelse

med Danmarks godkendelse af forbundsrepublikkens medlemskab af NATO viste der sig imidlertid muligheder for at få ordnet det sydslesviske spørgsmål. Danmark benyttede NATO-ministerrådets møde i Paris den 22. oktober 1954 til at føre Sydslesvig-sagen op på internationalt plan. H. C. Hansen fremførte ved denne lejlighed Danmarks syn på problemerne. Forbundskansler Konrad Adenauer deltog som observatør i mødet. Han blev nok ikke uforberedt konfronteret med den danske regerings stillingtagen. Og han var vel også klar over den danske offentligheds negative indstilling til et samarbejde Danmark og Forbundsrepublikken imellem. Man kan nemlig gå ud fra, at Adenauer havde fået en indberetning fra den tyske ambassade i København om det danske folketings udenrigspolitiske debat af 19. oktober 1954 om Sydslesvig-problemet og Vesttysklands optagelse i NATO. Danmarks udenrigsminister havde i indledningstalen til denne debat fremhævet, at Danmark havde ført en frisindet mindretalspolitik overfor det tysksindede mindretal i Nordslesvig. H. C. Hansen gav i denne tale udtryk for regeringens håb om, »at Tyskland vil vise samme forståelse af den betydning, en frisindet mindretalspolitik her vil kunne have, således at det danske mindretal i Sydslesvig får mulighed for at opnå en rimelig repræsentation i den slesvig-holstenske landdag og leve sit liv på dansk kulturgrundlag«, og at det vil »være i gensidig interesse, at de to mindretal i konsekvens af demokratiske grundsætninger får frie og lige vilkår at virke under«.

Under mødet i Paris havde K. Adenauer og H. C. Hansen en samtale. Adenauer, hvis hovedproblem under disse NATO-forhandlinger var løsningen af Saar-spørgsmålet, for at han kunne få Frankrigs tilslutning til Vesttysklands NATO-medlemskab, erklærede sig rede til at medvirke til en positiv løsning af mindretalsproblemerne i Slesvig-Holsten.

I de følgende måneder udfoldedes der en stor aktivitet i de to landes udenrigsministerier. I Kiel forhandlede der mellem landsregeringen og repræsentanter for SSV. Ministerpræsident v. Hassel rådførte sig med det tyske mindretal i Nordslesvig. I forbundsdagen satte SPD problemet om det danske mindretals repræsentation i Kiel på dagsordenen; SPD spurgte, om forbundsregeringen var kendt med, at landet Slesvig-Holsten misligholdt Kiel-erklæringen, og om forbundsregeringen ville gøre noget i denne sag. Forespørgslen blev behandlet i begyndelsen af december 1954. Ved denne lejlighed oplyste forbundsindenrigsminister G. Schröder forbundsdagen om K. Adenauers og H. C. Hansens samtaler i Paris, og om at forbundskansleren havde lovet personlig at tage sig af sagen. Regeringspar-

tierne opfordrede forbundsregeringen til omgående at optage forhandlinger med Danmark »med det formål at ordne forholdene for begge nationers mindretal på grundlag af gensidighed ved hjælp af en mindretals-traktat eller en anden mellemstatslig orden«.

Men forhandlingerne mellem landsregeringen og SSV i Kiel gik i stå i begyndelsen af januar 1955, fordi landsregeringen ikke ville efterkomme SSVs krav om en parlamentarisk tilfredsstillende overgangsordning, gældende indtil næste landdagsvalg, og om garantier for bortfald af det slesvig-holstenske valglovs 5 %-spærreklausul for det danske mindretals vedkommende. I København udsattes ratifikationsdebatten i folketinget om Vesttysklands optagelse i NATO. Det så ud, som om Danmark gjorde sit samtykke betinget af en grænsepolitisk afspænding. Den 2. februar 1955 overrakte i København en tysk note, hvori Bonn-regeringen indbød til en ny drøftelse af begge mindretals rettigheder. Notens udgangspunkt var striden om den slesvig-holstenske valglovs spærreklausul; ordet »mindretals-traktat« fandtes ikke i noten. Det var et forhandlingsgrundlag, som den danske regering kunne godtage. De ret vanskelige forhandlinger fandt sted i København i slutningen af februar og begyndelsen af marts og kunne afsluttes den 5. marts 1955. De to regerings erklæringer blev underskrevet i Bonn den 29. marts 1955. Den tyske regering fastslog i sin erklæring, at »mindretallets medlemmer nyder som alle tyske statsborgere de i forbundsrepublikkens grundlov af 23. maj 1949 sikrede rettigheder«, at »bekendelsen til dansk folkeliv og dansk kultur er fri og må hverken bestrides eller efterprøves af myndighederne«, at »medlemmerne af det danske mindretal og dets organisationer må ikke hindres i brugen af det ønskede sprog i ord og skrift«, og at »ved understøttelsen og andre ydelser af offentlige midler . . . må medlemmer af det danske mindretal ikke udsættes for en forskelsbehandling over for andre statsborgere«. Det danske mindretals særlige interesse i at pleje sine religiøse, kulturelle og faglige forbindelser med Danmark blev anerkendt. Forældrene fik sikret deres rettigheder til frit at afgøre, om de ville have deres børn i en dansk skole. Med Bonn-København-erklæringerne af 29. marts 1955, hvor den vesttyske og den danske regering demonstrerede deres vilje til at fremme afspændingen og til at lette kårerne for mindretallene, indledtes en ny og mere konstruktiv fase i den dansk-tyske sameksistens efter krigen. I april 1955 ophævedes 5 %-spærreklausulen i den slesvig-holstenske valglov for nationale mindretals vedkommende. Tillige ophørte landsregeringens overdrevne sparsommelighed over for de danske privatskoler i Sydslesvig; efter

Bonn-erklæringerne kom man op på et mere rimeligt økonomisk tilskuds-niveau. Eksamensskoler blev anerkendt for mindretallene på begge sider af grænsen.

Slesvig-Holstens økonomi blev stabiliseret, om end man ikke nåede op på højde med forbundsgennemsnittet. Denne stabilisering betød aftagende interesse for sammenlægning af Slesvig-Holsten med andre regioner.

Det generelle opsving i forbundsrepublikken såvel som Slesvig-Holstens egen økonomiske fremgang blev et særligt problem for flygtningepartiet. Med den voksende indpasning af flygtningene i det vesttyske samfund mindskedes grundlaget for flygtningepartiets politiske virksomhed. Partiet havde tillige i for udpræget grad profileret sig som rent interesseparti uden idealisme og forskønnende motiver. Til partibetegnelsen BHE føjede man udtrykket »Gesamtdeutscher Block« (GB), og på et vist tidspunkt overvejede man endda at opgive betegnelsen BHE. Der opstod permanente gnidninger mellem de parlamentariske BHE-fraktioner og partiorganisationerne, der igen var nært sammenflettede med de øvrige flygtningeorganisationer. Her styrkedes de regionale flygtningesammenslutninger, »Landmannschaften«, samtidig med, at det socialpolitiske element veg for det national- og udenrigspolitiske element.

For at styrke partiets politiske stilling så partiledelsen sig tvunget til at orientere sig mod en bestemt »forurettet« samfundsgruppe, »die Entrechteten« fra 1945, f.eks. gamle udrensede nazister. De indtog meget forskellige holdninger til deres nazistiske fortid, man kunne finde en reserveret eller afvisende holdning såvel som ligegyldighed. Endelig var der en gruppe, ofte med baggrund i Waffen-SS, der ikke ville kaste alt overbord. Man ville ikke give slip på alt i det tidligere nazistiske »folkefællesskab«, selv om det formelt anerkendtes, at dette havde ført til visse udskjelser. Netop denne gruppe øvede stor indflydelse på flygtningepartiets organisationsapparat.

CDU lokkede bevidst BHE-medlemmer over i sine egne rækker under indtrykket af den herskende usikkerhed i flygtningerækkerne, og dette parti prægede sammen med SPD i stigende grad det politiske landskab; spillerummet for de små partier indsnævredes støt.

BHE fik ved forbundsdagsvalget i efteråret 1957 et afgørende knæk; partiet kom ikke over 5 %/0-grænsen og fik dermed ikke nogen politisk repræsentation i forbundsdagen. Også i Slesvig-Holsten var stemmenedgangen meget betragtelig ved dette valg. Da forbundsdagen efter valget samledes, udsendte Hans-Adolf Asbach som landsformand for BHE en

skarp erklæring om valgreglerne i forbundsrepublikken, der begunstigede traditionelle politiske partier. Uden BHE, sagde han, var forbundsdagen uden repræsentation fra de tyske østområder og dermed ikke tilstrækkeligt legitimeret. Han glemte, at der var rigeligt med østtyske flygtninge også i de andre partier.

Tidligere konflikter mellem partiorganisation og parlamentarisk fraktion blussede atter op. De førte for Slesvig-Holstens vedkommende til, at ministerpræsident von Hassel og BHE-fraktionen i landdagen krævede, at Asbach skulle træde tilbage som minister. Sidst i oktober 1958 forlød det i pressen, at der blev konspireret mod Asbach for at styrte ham. Det kom også til sammenstød mellem von Hassel og Asbach, og enden på det blev, at Asbach tog sin afsked. Derefter indtrådte Dr. Ohnesorge som den første kvinde i kabinettet og overtog posten som socialminister.

Splittelsen i flygtningepartiet fortsatte. CDU blev nu mere aktivt interesseret i udviklingen i flygtningepartiet. Man drøftede, hvorledes de forskellige BHE-politikere kunne indpasses i CDU-organisationen. Landdagsvalget 1958 nærmede sig, derfor var en afklaring nødvendig.

Forud for dette landdagsvalg udviklede forholdene i BHE sig mere og mere til forvirring. Flere landdagspolitikere gik over til CDU, deriblandt kort før valget begge flygtningerepræsentanter i von Hassels kabinet. FDP søgte at spille på splittelsen i småpartierne ved at præsentere sig som et alternativ til de to store partier CDU og SPD.

Landdagsvalget den 28. september 1958 gav imidlertid kun meget beskedne resultater både for BHE og for FDP. FDP kom med nød og næppe over 5 0/0-grænsen, fik kun 5,4 0/0 og GB/BHE kun 6,9 0/0 af stemmerne. CDU fik 44,4 0/0, SPD 35,9 0/0 og SSV 2,8 0/0. Det danske mindretal blev atter repræsenteret af Samuel Münchow og Berthold Bahnsen.

De to store politiske partier dominerede nu klart landdagspolitikken. Umiddelbart efter valget udbrød der konflikt mellem CDU og FDP om fortsættelse af koalitions samarbejdet. Von Hassel afviste eventuelt samarbejde med SPD og BHE, han anså det for udelukket, at de øvrige politiske partier ville kunne enes om et forpligtende koalitions samarbejde med CDU, men omsider enedes man om en ny koalitionsregering af CDU og FDP.

Landdagsperioden 1958–62 blev karakteriseret af megen politisk uro, og forskellige skandaler førte til nedsættelsen af parlamentariske undersøgelsesudvalg. Afsløringen af den eftersøgte naziforbryder professor Heyde, der under navnet Sawade virkede som læge i Flensborg, førte til et hef-

tigt opgør mellem regering og opposition; den gav oppositionen en kærvkommen angrebsflade.

De bitre konflikter førte også til forværring af det politiske klima, der i forvejen hverken var for godt på forbunds- eller landsplan. Særligt besvær fik von Hassel med den unge landdagspolitiker Jochen Steffen, den senere oppositionsleder for SPD, der førte sig frem med stor aggressivitet.

Af de større politik-juridiske skandaler er den før nævnte Heyde-Sawade-sag den mest iøjnefaldende. Sammen med forskellige andre sager, der vedrørte den nazistiske fortid, førte afsløringen af den eftersøgte professor Heyde til bitter konflikt mellem regering og opposition. Bl.a. kom det til heftige personlige angreb på ministerpræsident v. Hassel. Der blev indledt en storstilet efterforskning af baggrunden for, at den eftersøgte professor Heyde, der havde ledet »Det tredje Riges« euthanasi-aktion (det nazistiske drabsprogram for sindslidende og uhelbredelige syge), uden større besvær havde kunnet fungere som læge og sagkyndig for de sociale myndigheder i Slesvig-Holsten under navnet Dr. Sawade.

Heyde-sagen udløste samtidig endnu en voldsom afnazificeringsdebat i politiske kredse, en debat, der kulminerede i en skarp landdagsdisput januar 1961, der illustrerede de komplicerede problemer, der var forbundet med opgøret med den nazistiske fortid. Landdagsdebatten 16. januar 1961 blev indledt med en regeringserklæring, afgivet af ministerpræsident von Hassel selv.

Han erklærede, at han ville forsvare sig mod de angreb, der blev rettet mod landsregeringen og imod domstole, advokater såvel som højere læreanstalter og kommunale myndigheder, anklager, der skadede Slesvig-Holsten og forbundsrepublikken i ind- og udland. Von Hassel erklærede, at man måtte tage afstand fra de for ensidige og grove angreb på Slesvig-Holsten, men han erkendte samtidig, at man efter de fremkomne angreb måtte tage klar stilling til de forskellige angrebspunkter.

I »Rheinischer Merkur« var det slesvig-holstenske retsvæsen blevet anklaget for systematisk at have begunstiget professor Heyde. Avisen skrev den 25. november 1960, at forvaltningsdomstolen i Slesvig-Holsten manglede den fornødne retsbevidsthed og anvendte udtrykket »brun patronage«, man antydede med andre ord kraftigt, at i Slesvig-Holsten blev eks-nazister favoriseret.

Også »Frankfurter Rundschau«, hvis chefreporter kort forinden havde fået seks måneders fængsel for bagtalelse af von Hassel, blev citeret. 3. december 1960 havde »Frankfurter Rundschau« offentliggjort en bidsk

artikel om von Hassel under overskriften: »Schleswig-Holstein meerumschlungen, deutscher Sitte hohe Wacht: die braune Chronik aus dem Amtsbereich des Ministerpräsidenten Kai-Uwe von Hassel . . .«.

Den ansette »Frankfurter Allgemeine Zeitung« havde den 30. november 1960 skrevet, at man i anledning af Schlegelberger-kendelsen (der tilkendte professor Dr. Franz Schlegelberger embedsmandspension) måtte mindes udtrykket, at de små hængte man, de store lod man løbe.

Von Hassel berørte i sin tale tilfældet professor Schlegelberger, tidligere statssekretær i Hitlers justitsministerium og fungerende justitsminister i 1941–42, der efter krigen var blevet idømt livsvarigt fængsel af de allierede besættelsesmagter, men i begyndelsen af halvtredserne blev løsladt. Da denne allierede dom var uden gyldighed i forbundsrepublikken, blev Schlegelberger pensioneret på normal vis.

v. Hassel gennemgik udførligt de kritiserede sager og nogle sager vedrørende den tidligere overrigsadvokat Lautz og koncentrationslejlægen Dr. Oberheuser samt det ligeledes stærkt kontroversielle tilfælde Reinefarth. Reinefarth, tidligere SS-general og nu borgmester i Vesterland på Sild, havde været anklaget for krigsforbrydelser i Polen.

Med hensyn til Heyde-Sawade-sagen afviste ministerpræsidenten, at landsregeringen havde forsøgt at udøve indflydelse på eller bremse efterforskningen, og han gik derefter mere generelt ind på problemerne i forbindelse med afnazificeringen efter krigens afslutning. Von Hassel henviste til den kaotiske situation efter 1945, og hvad den betød; det kunne ikke undre, at der blandt de mange flygtninge også befandt sig mange højere nazistiske funktionærer. Han pegede på, at der faktisk ikke længere eksisterede nogen yderliggående bevægelse i Slesvig-Holsten, mens der ti år tilbage havde været betragtelig social og politisk spænding. Valgene viste, at der ikke var meget spillerum for de yderliggående fløje. Von Hassel kom endvidere ind på den afnazificering, der var blevet gennemført først af de britiske besættelsesmyndigheder, siden af de tyske myndigheder. Han hævdede, at den manglende balance i denne havde svækket mulighederne for stabilisering af det nye samfund. For at skabe enighed om en samlet demokratisk opbygning måtte man afslutte afnazificeringen. Det blev gjort klart, at landsregeringen ikke ville medvirke til en ny afnazificeringsbølge, hvad der imidlertid ikke betød, at man ikke tog afstand fra nazismen og dens forbrydelser.

Ministerpræsident von Hassel understregede til slut i sin erklæring landsregeringens principielle holdning:

1. Landsregeringen distancerede sig – som sine forgængere – med afsky fra alt, hvad der under anvendelsen af den nazistiske ideologi og magtudøvelse var sket af grusomhed og umenneskelighed. Den fordømte forfølgelsen af uskyldige mennesker, brutal undertrykkelse af den personlige frihed og udslettelsen af millioner af mennesker lige så lidenskabeligt som nazistiske forholdsregler som euthanasi, det forbryderiske racehad og statens totalitære styre.

2. Den slesvig-holstenske regering havde i overensstemmelse med denne opfattelse altid anset det for en moralsk forpligtelse at gøre nazistisk uret god. Man fremhævede, at Slesvig-Holsten hurtigt havde ydet erstatninger.

3. Landsregeringen havde siden 1945 anstrengt sig for at opbygge et demokratisk og frit Tyskland, og han mente, at hele befolkningen havde givet dette sin tilslutning.

4. Regeringen havde ærligt og med godt resultat bestræbt sig på at føre alle sunde kræfter ind i den nye demokratiske stat, den havde altid bestræbt sig på at tage afstand fra de kræfter, der havde pådraget sig skyld under nazismen.

5. Regeringen ville støtte enhver strafforfølgelse af personer, der havde gjort sig skyldige i nazismens tid, men ville på den anden side ikke røre ved princippet om dommernes uafhængighed.

6. Landsregeringen ville også i fremtiden støtte landdagens undersøgelsesudvalg (vedrørende Heyde-sagen).

Oppositionslederen Wilhelm Käber fra SPD angreb i sit indlæg efter von Hassels regeringserklæring de embedsmænd, der havde ydet en privat amnesti, en illegal rehabilitering af professor Heyde og erklærede, at når noget sådant kunne ske, var den demokratiske substans i staten truet.

Mens von Hassel havde kritiseret pressen, roste Käber denne for dens årvågenhed, der havde bidraget til bevarelsen af tilliden (til Slesvig-Holsten) både i den øvrige forbundsrepublik og i udlandet, derfor skulle den alt i alt have tak, ikke bebrejdelser. Selv om der måske nok var skudt lidt over målet hist og her, var den overvejende del af pressens ytringer dog sagligt funderede og i det politiske indhold centrale. Han sammenlignede von Hassels stillingtagen i den aktuelle situation med den skarpe holdning, der var kommet til udtryk i omtalen af tyske emigrantkredse fra 1933–45 og angreb von Hassel for som leder af CDU-valgkampagnen forud for det kommende forbundsdagsvalg at appellere til nationalistiske strømninger. Käber erkendte vanskelighederne ved at rydde op efter na-

zismen, men fremhævede samtidig de ansvarlige politikeres ansvar for at demokratisere befolkningen, så dette ikke blot blev overladt til forvaltningens bureaukratiske instanser. Han gjorde opmærksom på, at pressestemmer i ind- og udland ikke med urette havde betvivlet, at demokratiet var tilstrækkeligt fæstnet. Videre blev ministerpræsidenten angrebet for sin tøvende holdning til den parlamentariske undersøgelse af Heyde-Sawade-sagen.

Som von Hassel sluttede også Käber med en principerklæring:

Man bebrejdede ikke landsregeringen, at der var de forskellige sager, Schlegelberger-sagen, Heyde-sagen osv. Men man kritiserede behandlingen af disse uholdbare tilstande. Til gengæld indrømmede man landsregeringen ret til at have fejlet individuelt i personalepolitikken.

Man afviste, at regeringserklæringen havde givet en tilstrækkelig bred basis for en fælles holdning. Käber understregede, man skyldte ikke blot sig selv, men også udlandet, at sørge for en tilfredsstillende løsning på de penible forhold. Oppositionslederen sluttede med at opfordre landsregeringen til at sørge for, at der ikke skete noget, der kunne få offentligheden til at tvivle på regeringens politiske overblik eller pålideligheden og soberheden i forvaltningen. Under den efterfølgende debat forsvarede bl.a. flygtningepolitiker Dr. Gille den slesvig-holstenske dommerstand mod kritikken og hævdede, at de verserende sager blev blæst for meget op. Især angreb han »Rheinischer Merkur« og bladets chefredaktør Paul Wenger, som blev anklaget for uansvarlig sladder til skade for fællestyske interesser og for at være chefideolog for »Verzichtpolitiker«, de vesttyske politikere, der gik ind for en moderat politik over for DDR og den øvrige østblok og erkendte, at krigen 1939–45 havde sin pris.

Som talsmand for det danske mindretal angreb den ene danske landdagsmand, Samuel Münchow, også regeringserklæringen. Den var for vag. Münchow mindede bl.a. om den store kontrast, der var mellem ydelserne til aktive og pensionerede dommere fra nazitiden, de fik store lønninger og pensioner, mens det kneb med erstatningerne til naziofrene. Dette måtte fremkalde uro i befolkningen.

Ved afslutningen af debatten måtte landsregeringen i øvrigt sluge nogle ironiske bemærkninger fra SPD-politiker Heinz Adler, den senere overborgmester i Flensborg, om at tilsyneladende var alt i orden i Slesvig-Holsten, det var åbenbart kun pressen i ind- og udland, der ikke fungerede. Adler sagde, at det nu engang var et faktum, at Slesvig-Holstens demokratiske troværdighed blev anfægtet, og det kom vel ikke helt af sig selv.

27. juni 1961 blev det parlamentariske undersøgelsesudvalgs rapport forelagt landdagen. Den konstaterede, at en lang række læger og embedsmænd havde haft kendskab til Dr. Sawades virkelige navn. Det hed i undersøgelsesudvalgets konklusion, at de fleste af de personer, der havde haft kendskab til professor Heydes virkelige identitet, havde udvist mangel på fornøden »Staatsbewusstsein«, dvs. de havde ikke været loyale.

Landdagen afsluttede sagen med en fælleserklæring fra CDU, SPD, FDP og SSV. I erklæringen tog man undersøgelsesresultaterne til efterretning og anerkendte, at det var nødvendigt i og uden for Slesvig-Holsten altid at være på vagt for at forhindre sådanne og lignende tilfælde. Desuden blev der oplæst en erklæring fra Gesamtdeutscher Block/BHE. Denne erklæring afviste de øvrige partiers erklæring og forkyndte, at undersøgelsesresultaterne havde vist, at de konstaterede svigt ikke skyldtes specielle forhold i Slesvig-Holsten, men skyldtes almenmenneskelige svagheder.

CDU kunne regne Slesvig-Holsten for en af sine stærke bastioner, og ministerpræsident v. Hassel kunne med en vis fortrøstning se frem til landdagsvalget i efteråret 1962. I en regeringserklæring kort før valget, den 20. august 1962, gjorde v. Hassel resultaterne op. Han konstaterede, at et vigtigt afsnit var ved at blive afsluttet, den egentlige genopbygningsperiode i Slesvig-Holsten efter 1945 var ved at være bragt til ende. Forudsætningerne for dette støtte opbygningsarbejde, sagde han, havde været stabile politiske forhold. Endvidere pegede han på den afspænding, der var sket i grænseområdet siden Bonn-København-erklæringerne, og i sin oversigt over den erhvervspolitiske udvikling siden 1950 kunne von Hassel fremhæve, at den stærke økonomiske fremgang i forbundsrepublikken også var kommet Slesvig-Holsten til gode, samt at landsregeringens særlige indsats for en forbedring af landbrugets struktur havde båret frugt, og at den indsats, som Slesvig-Holsten havde ydet for at sørge for jord til flygtningelandmænd, havde været ekstraordinær.

Landdagsvalget den 23. september 1962 bekræftede CDUs position i landet Slesvig-Holsten. CDU kom op på 45 % af stemmerne. SPD fik 39,2 %, FDP 7,9 % og SSV 2,3 % af stemmerne. Denne gang fik det danske mindretal kun en enkelt kandidat ind i landdagen. Det blev Berthold Bahnsen, der indtil sin død i 1971 skaffede sig stor respekt i alle kredse for sin nøgterne og realistiske politiske indsats.

I sin regeringserklæring den 12. november 1962 til landdagen kom v. Hassel også ind på fremtidsperspektiverne; på det tidspunkt forhand-

ledes der endnu intenst om Storbritanniens optagelse i fællesmarkedet. Slesvig-Holstens ministerpræsident udtrykte sin positive interesse for en udvidelse, men gjorde samtidig klart, at en udvidelse af fællesmarkedet ikke udelukkende ville medføre erhvervsmæssige fordele, men at udvidelsen af fællesmarkedet også ville føre til styrkelsen af fælles europæiske interesser i det dansk-tyske forhold. Grænseforholdenes vanskeligheder ville således endegyldigt blive overvundet uden at skade de nationale særegenskaber. Han bebudede et fællesmarkedstilpasningsprogram for Slesvig-Holsten og anså strukturtilpasningen for fortsat at være et vigtigt arbejdsområde.

v. Hassel fik ikke virkeliggjort sine slesvig-holstenske fremtidsplaner; den 7. januar 1963 meddelte han landdagen, at han havde besluttet at give afkald på ministerpræsidentembedet for at følge en opfordring til at blive forsvarsminister i forbundsregeringen.

v. Hassels otte-årige regeringsperiode havde succesrigt fortsat Friedrich Wilhelm Lübkes økonomiske og sociale stabiliseringspolitik, især var den gennemførte indpasning af de engang så kontroversielle flygtninge bemærkelsesværdig, mens regeringsperioden politisk set var skæmmet af de »brune« pletter fra naziskandalerne. Slesvig-Holsten var som region blevet relativ levedygtig, om end erhvervsmæssigt meget ujævnt udviklet. Slesvig-Holsten var blevet et land mellem de andre forbundslande i forbundsrepublikken.

19. DANSKE STATSMINISTRE, TYSKE FORBUNDS-
KANSLERE OG SLESVIG-HOLSTENSKE MINISTER-
PRÆSIDENTER EFTER 1945

DANMARK

5. 5.1945 VILHELM BUHL
Samlingsregering
- 7.11.1945 KNUD KRISTENSEN
Venstre regering
- 13.11.1947 HANS HEDTOFT
Socialdemokratisk regering
- 30.10.1950 ERIK ERIKSEN
Venstre-konservativ regering
30. 9.1953 HANS HEDTOFT
Socialdemokratisk regering
1. 2.1955 H. C. HANSEN
Socialdemokratisk regering
28. 5.57 socialdemokratisk-radikal-Retsforbunds regering
21. 2.1960 VIGGO KAMPMANN
Socialdemokratisk-radikal-Retsforbunds regering
18.11.60 socialdemokratisk-radikal regering
3. 9.1962 JENS OTTO KRAG
Socialdemokratisk-radikal regering
26.9.64 socialdemokratisk regering
2. 2.1968 HILMAR BAUNSGAARD
Venstre-konservativ-radikal regering
- 11.10.1971 JENS OTTO KRAG
Socialdemokratisk regering
- 5.10.1972 ANKER JØRGENSEN
Socialdemokratisk regering
- 19.12.1973 POUL HARTLING
Venstre regering
12. 2.1975 ANKER JØRGENSEN
Socialdemokratisk mindretalsregering

DEN TYSKE FORBUNDSREPUBLIK (BRD)

15. 9.1949 Dr. KONRAD ADENAUER
CDU/CSU-FDP-DP regering

- 20.10.53 CDU/CSU-FDP-BHE-DP regering
 29.10.57 CDU/CSU-DP regering
 14.11.61 CDU/CSU-FDP regering
 16.10.1963 Prof. LUDWIG ERHARD
 CDU/CSU-FDP regering
 1.12.1966 KURT GEORG KIESINGER
 CDU/CSU-SPD regering
 21.10.1969 WILLY BRANDT
 SPD-FDP regering
 16. 5.1974 HELMUT SCHMIDT
 SPD-FDP regering

LANDET SLESVIG-HOLSTEN

14. 5.1945 Dr. OTTO HOEVERMANN
 Overpræsident, udnævnt regering
 15.11.1945 THEODOR STELTZER
 Overpræsident, udnævnt CDU-SPD-KPD regering
 23.8.1946 ministerpræsident, CDU-SPD regering
 29. 4.1947 HERMANN LÜDEMANN
 SPD regering
 28. 8.1949 BRUNO DIEKMANN
 SPD regering
 5. 9.1950 Dr. WALTER BARTRAM
 CDU-BHE-FDP-DP regering
 25. 6.1951 FRIEDRICH WILHELM LÜBKE
 CDU-GB/BHE-FDP-DP regering
 11.10.1954 KAI-UWE v. HASSEL
 CDU-GB/BHE-FDP regering
 7. 1.1963 Dr. HELMUT LEMKE
 CDU-FDP regering
 24. 5.1971 Dr. GERHARD STOLTENBERG
 CDU regering

BHE: Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten; CDU: Christlich-Demokratische Union; CSU: Christlich-Soziale Union; DP: Deutsche Partei; FDP: Freie Demokratische Partei; GB: Gesamtdeutscher Block; KPD: Kommunistische Partei Deutschlands; SPD: Sozialdemokratische Partei Deutschlands.

MANDATFORDELINGEN I DEN SLESVIG-HOLSTENSKE LANDDAG 1946–1975

1. Landdag (udnævnt)

(Sammensætning den 17. juni 1946)

68 mandater

SPD	24	mandater
CDU	18	–
FDP	2	–
KPD	6	–
Aufbaupartei	1	–
Partiløse	15	–
Repræsentanter for det danske mindretal	2	

2. Landdag (udnævnt)

(Sammensætning den 2. december 1946)

60 mandater

SPD	25	mandater
CDU	23	–
FDP	4	–
Uafhængige (dansk- orienterede)	4	–
KPD	3	–
FDP	3	–
DRP (Deutsche Reichspartei)	1	–
DKP (Deutsche Konser- vative Partei)	1	–

3. Landdag

Valgperiode 8. maj 1947 – 31. maj 1950

Landdagsvalg: 20. april 1947

70 mandater

	Andel af stemmerne i %	mandater
SPD	43,8	43
CDU	34,0	21
SSF (Sydslesvigsk Forening)	9,3	6

4. Landdag		
Valgperiode 7. august 1950 – 6. august 1954		69 mandater
Landdagsvalg: 9. juli 1950		
SPD	27,5	19
CDU	19,7	16
BHE	23,4	15
FDP	7,1	8
DP	9,6	7
SSV (Sydslesvigsk Vælgerforening)	5,5	4
5. Landdag		
Valgperiode 11. oktober 1954 – 10. oktober 1958		69 mandater
Landdagsvalg: 12. september 1954		
SPD	33,2	25
CDU	32,2	25
GB/BHE	14,0	10
FDP	7,5	5
SHB (Schleswig- Holsteiner Block)	5,1	4
6. Landdag		
Valgperiode 27. oktober 1958 – 26. oktober 1962		69 mandater
Landdagsvalg: 28. september 1958		
CDU	44,4	33
SPD	35,9	26
GB/BHE	6,9	5
FDP	5,4	3
SSV	2,8	2
7. Landdag		
Valgperiode 29. oktober 1962 – 28. april 1967		69 mandater
Landdagsvalg: 23. september 1962		
CDU	45,0	34
SPD	39,2	29
FDP	7,9	5
SSV	2,3	1

8. Landdag		
Valgperiode 16. maj 1967 – 15. maj 1971		73 mandater
Landdagsvalg: 23. april 1967		
CDU	46,0	34
SPD	39,4	30
FDP	5,9	4
NPD (Nationaldemokratische Partei Deutschlands)	5,8	4
SSV	1,9	1
9. Landdag		
Valgperiode 24. maj 1971		73 mandater
Landdagsvalg: 25. april 1971		
Suppleringsvalg: 16. maj 1971		
CDU	51,9	40
SPD	41,0	32
SSV	1,4	1
10. Landdag		
Landdagsvalg: 13. april 1975		73 mandater
CDU	50,4	37
SPD	40,1	30
FDP	7,1	5
SSV	1,4	1

20. NOTER OG HENVISNINGER

1. Stolper s. 203/4.
2. Stolper s. 199.
3. Binder s. 168–71; Stolper s. 203–6.
4. Rudzio s. 33–44; Stammen s. 16–20.
5. Flüchtlinge s. 14/15; Varain s. 1–3; Jürgensen s. 17; Nonnenbroich s. 55–57; jfr. også Grænsevagten 1948 s. 277/78: Grænsevagtens tal er beregnet på grundlag af uddelingen af rationeringskort. Indbyggertallet i Slesvig-Holsten ved udgangen af juni 1948: 2.760.400, deraf de 1.267.800 flygtninge og evakuerede (= 45,9 %). Tallene for de enkelte slesvigske amter:

Flensborg by	107.800 indb.	43.600 flygtn. (= 40,4 %)
Egernførde amt	97.400 -	53.900 - (= 55,3 %)
Ejdersted amt	30.200 -	14.600 - (= 48,3 %)
Flensborg amt	91.200 -	47.000 - (= 51,5 %)
Husum amt	86.000 -	37.400 - (= 43,5 %)
Slesvig amt	139.200 -	66.500 - (= 47,8 %)
Sydtønder amt	90.700 -	40.800 - (= 45 %)

På øen Sild var befolkningsforholdene særlig alvorlige:

Sild	26.031 -	13.662 - (= 52,5 %)
------	----------	---------------------

I 4 af øens kommuner var flygtninge i flertal:

List	3.894 -	2.445 - (= 62,8 %)
Hørnum	3.000 -	2.100 - (= 70 %)
Rantum	2.329 -	2.065 - (= 88,7 %)
Kampen	4.493 -	4.132 - (= 91 %)
Vesterland	10.443 -	4.132 - (= 39 %)

6. Jürgensen s. 15/16; for Hoevermanns data se »Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon« bd. 2 s. 176–79.
7. Rudzio s. 41.
8. Sydslesvigsk Pressetjeneste 17. august, 23. august, 7. september 1945.
9. Steltzer, Sechzig Jahre s. 78–105, 120–187; Jürgensen s. 23–25.
10. Jürgensen s. 34–36.
11. Jürgensen s. 39.
12. Jürgensen s. 39–42, 46/7.
13. Jürgensen s. 47–49. – Forklaringen på, at stemmetallene er så store, er at hver vælger kunne afgive indtil 3 stemmer. – Jfr. også Grænsevagten 1946 s. 432–35; Schedler s. 58–60; Nonnenbroich s. 104.
14. Vogelsang s. 43–47; Grosser s. 70–75; Steltzer-interviewet i »Die Zeit« 5. december 1946; Frisch s. 18–30.

15. Steltzer-interviewet i »Die Zeit« 5. december 1946; Steltzer, Sechzig Jahre s. 189–91.
16. »Das Parlament« 10. juni 1972.
17. Grosser s. 326.
18. Salomon s. 682; Romanführer bd. 5 s. 729.
19. Salomon s. 680, 788.
20. Grosser s. 330–38.
21. Deuerlein, Potsdam, s. 108; Treue s. 41–47; Crawley s. 51/2.
22. Schleswig-Holstein (Schlenger, Pfaffen u. Stewig) s. 163/4, 169–72; Varain s. 14/5; Asmus u. Maletzke s. 48–52; Crawley s. 52–67.
23. Dr. Müthlings Turnusberichte 20. august 1946–LAS.
24. »British Zone Review« No. 27, 28. september 1946, s. 17.
25. Dr. Müthlings Turnusberichte 19. juli 1946–LAS.
26. Dr. Müthlings Turnusberichte 8. oktober 1946–LAS.
27. Steltzer, Politik, s. 96–106: Sieger und Besiegte; Steltzer, Sechzig Jahre, s. 193/94.
28. Rudzio s. 33–37.
29. Citat fra SHAEF Handbook for Military Government § 5, citeret fra Rudzio s. 34.
30. Rudzio s. 34.
31. Rudzio s. 45/6.
32. Rudzio s. 47–50.
33. Jfr. f.eks. Rudzio s. 63–65, 84–86, 101, 114–18; Steltzer, Sechzig Jahre s. 189.
34. Rudzio s. 71–76.
35. Rudzio s. 94, 113/14, 238, 240, 124–31.
36. Rudzio s. 113/14, 130/31.
37. Rudzio s. 102–09; Baring bd. 1 s. 127–136, 140–48.
38. Varain s. 26; Vogelsang s. 61–66; Adenauer s. 155–73; Pirker s. 73–81, 106–09; Ritzel s. 46–67, 92–95, 120.
39. Ritzel s. 37.
40. Ritzel s. 44/5, 48–54.
41. Ritzel s. 48.
42. Varain s. 30, 32; Jürgensen s. 26/7; Ritzel s. 44/5.
43. Ritzel s. 58–67.
44. Ritzel s. 68–74.
45. Ritzel s. 75.
46. Ritzel s. 74–79.
47. Varain s. 32–37 – s. 33: 1950: 56.532, 1953: 41.780, 1954: 40.897, 1957: 38.579, 1958: 36.965.
48. Grosser s. 237/38.
49. Utrykt manuskriptudkast til tale til 20-årsdagen for oprettelsen af CDU, CDU-landdagsfraktionerne, Kiel; Varain s. 37–42; Asmus u. Maletzke s. 250/51; Steltzer, Sechzig Jahre s. 185–87; Jürgensen s. 27; Deuerlein, CDU/CSU s. 50/1.
50. Steltzer, Sechzig Jahre s. 194/95.
51. »Kieler Nachrichten« 19. juli 1973 (: hyldestartikel om Struve); Thyssen s. 458/59.
52. Chronik der Goethe-Schule s. 223/24; Thyssen s. 440–450; K. O. Meyers tale: Grænsevagten 1952 s. 78/9.
53. Asmus u. Maletzke s. 69–71; 100 Jahre Kreise s. 172; Grænsevagten 1949 s. 414, 443, 1950 s. 114/15, 1951 s. 53–55, 204/05, 225, 1954 s. 305/06.

54. Thyssen s. 369, 378, 380/81, 397, 402; Varain s. 69; Chronik der Goethe-Schule s. 223/24.
55. Varain s. 69–71, 318–20; Thyssen s. 265–303, 440–456.
56. Kopper s. 25–52; Jürgensen s. 17–19; Flensborg Bys Hist. bd. 2 s. 398/99; Grønsevagten 1945 s. 47, 1946 s. 185; Flensborg Avis 1. og 5. april 1946.
57. Chronik der Goethe-Schule s. 231–34.
58. Kopper s. 26–52; Dr. Müthlings Turnusberichte, 8. nov. 1946 – LAS.
59. Kopper s. 73–139.
60. SSF-protokol den 17. nov. 1949; vedr. »Südschleswigsche Heimatzeitung« jfr. også Kopper s. 100.
61. Stolper s. 203.
62. Sydslesvigsk Dagbog, No. 45, s. 14; 8. juni 1945 »Henvendelse fra flensborgske Arbejdere til det danske Socialdemokrati.«
63. Sydslesvigsk Dagbog No. 54, s. 15/16; 21. juni 1945 »Loyalitetsadresse fra Sydslesvigere, rettet til den danske Regering og det danske Folk.« – Jfr. Svend Johannsen, Dagbogsoptegnelser i Uddrag, 17. juli 1945 (i Flensborg Avis, 4. dec. 1974): »Den engelske udsendelse fra Hamborg radio nævnte for første gang Sydslesvig-spørgsmålet ved at omtale petitionen til den danske regering fra kredsene udenfor mindretallet og nævnte, at man regnede med 50.000 underskrifter.«
64. Aktstykker I No. 33, s. 73–94 »Andragende fra Repræsentanter for den sydslesvigske Befolkning til Feltmarskal Montgomery, Flensborg, september 1945«.
65. Grønsevagten 1945 s. 195/6; Flensborg Avis 4. januar 1947 (: En lige, klar Linje); Jensen, Durchbruch, s. 298/99; Rerup s. 32–49.
66. Grønsevagten 1946 s. 385/6, 400/01, 462; Rerup s. 33–36; Nonnenbroich s. 57; jfr. også Sydslesvig, Tekst og tal, s. 82; jfr. Grønsevagten 1947 s. 180–82: »Hvormange Sydslesvigere stemte dansk?«
67. Aktstykker I No. 33, 51.
68. Aktstykker I No. 26, 29, 30, 33, 35.
69. Aktstykker I No. 40, 41, 44, 45, 64, 65, 68, 70.
70. Aktstykker I No. 101, 104.
71. Vogelsang s. 63.
72. Grønsevagten 1946 s. 271/2.
73. Jensen, Gegenwirkung, s. 50; Grønsevagten 1946 s. 266/7, 271/72.
74. Jensen, Gegenwirkung, s. 50.
75. Jfr. Grønsevagten 1946 s. 395, 407/08; jfr. også Grønsevagten 1947 s. 254/55, 384, 1948 s. 318/19.
76. Jfr. Grønsevagten 1947 s. 12–17.
77. Cit. efter Rerup s. 86.
78. Aktstykker I No. 33, spec. s. 74, 76; jfr. Grønsevagten 1946 s. 404.
79. Grønsevagten 1947 s. 16.
80. Grønsevagten 1947 s. 15/16.
81. Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon I s. 213–215.
82. Grønsevagten 1947 s. 57; vedr. SHHB jfr. også Grønsevagten 1947 s. 245/46; Sydslesvig i Dag s. 665–67.
83. E. Schröder s. 126.
84. Jfr. Grønsevagten 1947 s. 218–20, 309.
85. Grønsevagten 1947 s. 312, 320; vedr. SHHB's politiske aktivitet jfr. også Grønsevagten 1947 s. 313/14, 348 (: Dr. Schencks »Landesstelle für Heimatdienst«).
86. Grønsevagten 1947 s. 230/31.

87. Jfr. Grænsevagten 1947 s. 116/17, 243, 249, 304, 305/6, 266–70, 303–06, 311/12, 348/49, 1948 s. 371–76; Sydslesvig i Dag s. 435, 447, 458–60.
88. Grænsevagten 1947 s. 187–90.
89. Grænsevagten 1947 s. 234–38, 128, 246, 250, 297–99, 300.
90. Grænsevagten 1947 s. 378–80.
91. Grænsevagten 1947 s. 119.
92. Flensburger Tageblatt, cit. efter Grænsevagten 1947 s. 182.
93. Jfr. Grænsevagten 1947 s. 21–23.
94. Grænsevagten 1947 s. 243/44.
95. Grænsevagten 1948 s. 20–22; Sydslesvig i Dag s. 451.
96. Grænsevagten 1948 s. 208/09, 240/41, 270–75; Sydslesvig i Dag s. 452–56.
97. Sydslesvigsk Dagbog, Nr. 45 s. 15; jfr. Nr. 94 s. 27, Nr. 130 s. 76; Rerup s. 24–29.
98. Ritzau-telegram 21. oktober 1945 – Hedtofts arkiv –; vedr. Stauning-Wels-af-talen jfr. også Sydslesvigsk Dagbog, Nr. 169 s. 110/11 (28. oktober 1945).
99. Grænsevagten 1950 s. 178–80; E. S. Hansen, Kurier, s. 228–38.
100. Flensburg, Grenzstadt, s. 458.
101. Grænsevagten 1946 s. 266/67; Sydslesvigsk Dagbog, Nr. 337 s. 242/43.
102. Raloff s. 173.
103. Raloff s. 174
104. Raloff s. 174/75.
105. Grænsevagten 1946 s. 318–28, 370.
106. Grænsevagten 1962 s. 180–83; Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon II s. 106/07.
107. Grænsevagten 1946 s. 428–35, 460, 1947 s. 319; Rerup s. 62
108. Flensburg, Grenzstadt, s. 461–62.
109. I. P. Nielsen til Hedtoft, 5. december 1946 – Hedtofts arkiv –.
110. Referat af mødet 7. december 1946 – Hedtofts arkiv –; jfr. også Grænsevagten 1947 s. 25/6.
111. Raloff s. 173–75; Andreas Gayk til Karl Peters, 29. juli 1946 – Hedtofts arkiv –; Grænsevagten 1947 s. 26.
112. Referat af mødet 11. december 1946 – Hedtofts arkiv –.
113. Referat af mødet 12. december 1946 – Hedtofts arkiv –.
114. Referat af mødet 13. december 1946 – Hedtofts arkiv –.
115. Referat af samtalerne 26. juni–2. juli 1947 – Hedtofts arkiv –.
116. Aktstykker III s. 7/8; britisk note af 5. december 1947.
117. Nonnenbroich s. 137, 140.
118. Jfr. A. Å. Pedersen, Økologisk analyse.
119. Dr. Kracht-notat 6. december 1952, s. 3 – Abt. 605 Nr. 453 LAS –, referat af samtale med Dr. Luther; referat af Dr. Lorenzen 11. juni 1954, ligeledes fra et møde med Luther-kommissionen – sst. –.
120. Nonnenbroich s. 115.
121. Se f. eks. Binder s. 13, 78–98, 159–69.
122. E. S. Hansen, Kurier, s. 186–96; Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon I s. 192–94; Opgøret med sydslesvigerne blev bl. a. skriftligt markeret i kampskriftet »Südschleswig« fra 1948, der gik imod de danske sydslesvigeres plan om et særligt »Land Südschleswig«. Tankerne om sammenslutning af Slesvig-Holsten med de øvrige nordtyske delstater i den britiske zone blev bl. a. formuleret i publikationen »Not des Landes« (1948), der tillige var en appel til de øvrige vesttyske områder om en større støtte til det fattige Slesvig-Holsten.

123. Brev fra Hugh de Crespigny til Lüdemann, 16. oktober 1947 – Abt. 605 Nr. 620 LAS –.
124. Brev fra landsregeringen til civilguvernøren, 21. oktober 1947 – Abt. 605 Nr. 620 LAS –; jfr. Grænsevagten 1947 s. 348, 379.
125. Rudzio s. 113/14, 124–36, 237; Varain s. 217–20; E. S. Hansen, Kurier, 228–38; Asmus & Maletzke s. 21, 26, 30, 48, 53, 251/52, 266.
126. Crawley s. 59–63, cit. s. 63.
127. Crawley s. 63–67.
128. Vogelsang s. 63–67.
129. Gimbel s. 130; Vogelsang s. 64–68.
130. Gimbel s. 131–46; Vogelsang 66–71.
131. Gimbel s. 140–46.
132. Gimbel s. 124–28; Vogelsang s. 69–75.
133. Stolper s. 238–42.
134. Den amerikanske militærguvernør Lucius D. Clay, 27. maj 1948 – ref. 28. maj 1948 i Flensborg Avis –.
135. Stolper s. 242–45; Deuerlein, CDU/CSU, s. 102.
136. Vogelsang s. 93–109; Deuerlein, CDU/CSU, s. 103–110.
137. Asmus & Maletzke s. 42.
138. Wortprotokoll, 8. maj 1947, s. 8.
139. Dorendorf s. 72–78.
140. Thyssen s. 526–29; Wortprotokoll, 12. marts 1948, s. 6–12; Varain s. 9–11.
141. Neumann s. 2–8.
142. Edding I, s. 91.
143. Neumann s. 9.
144. Neumann s. 12.
145. Neumann s. 507.
146. Neumann s. 509.
147. Neumann s. 13–19.
148. Neumann s. 24–27.
149. Neumann s. 28–29.
150. Neumann s. 429–30, s. 39; E. S. Hansen, Kurier, s. 266/67.
151. Neumann s. 29–32.
152. Varain s. 50–52.
153. Neumann s. 432–36, hele programmet er aftrykt som bilag til hans fremstilling.
154. Neumann s. 31–34.
155. Gewerkschaftliche Monatshefte 1950, s. 389 ff, citeret efter Neumann s. 34.
156. Neumann s. 34–45, s. 62–64.
157. Neumann s. 38–40.
158. Neumann s. 506.
159. Neumann s. 378–80, s. 382–400.
160. Neumann s. 371–73.
161. Neumann s. 399.
162. Neumann s. 400–405.
163. Aktstykker I No. 104.
164. Aktstykker III No. 5.
165. Aktstykker III No 4, 42, 44.
166. Aktstykker III No. 50, bilag til No. 53; Jensen, Bestätigung, s. 103/04.
167. Aktstykker III No. 65.
168. Aktstykker III No. 66, 67.

169. Wortprotokoll 1. november 1948 s. 6–7, 2. november 1948 s. 96.
170. Kopi af Lundings referat 18. november 1948 – SSF-arkiv –.
171. Referat af mødet 17. december 1948 – SSF-arkiv –.
172. SSF-protokol 20. december 1948; Berlingske Tidende 21. december 1948.
173. Flensburger Tageblatt 4. december 1948; Jensen, Bestätigung, s. 103/04.
174. Berlingske Tidende 1. januar 1949.
175. Berlingske Tidende 2. januar 1949.
176. UM-referat til Lunding af samtalen med Steel 10. januar 1949, 11. januar 1949, kopi – SSF-arkiv –.
177. Kopi af henvendelsen 15. januar 1949 – SSF-arkiv –; Jensen, Bestätigung, s. 103/04.
178. Bilag til: Kopi af henvendelsen 15. januar 1949 – SSF-arkiv –.
179. Indberetning til UM fra Lunding 8. februar 1949, kopi – SSF-arkiv –.
180. Flensburger Tageblatt 24. februar 1949.
181. SSF til militærregeringen 26. februar 1949, kopi – SSF-arkiv –.
182. Jfr. Lundings indberetning 8. februar 1949 til UM, kopi – SSF-arkiv –.
183. Flensburger Tageblatt 8. marts 1949.
184. Grev Reventlow til UM 7. marts 1949, kopi – SSF-arkiv –.
185. Militærguvernør Asbury til SSF 10. marts 1949 – SSF-arkiv –; Berlingske Tidende 17. marts 1949; Flensburger Tageblatt 15. marts 1949.
186. Usign. referat af mødet i Kiel 29. marts 1949 – SSF-arkiv –.
187. Usign. referat af mødet i Kiel 4. april 1949 – SSF-arkiv –.
188. E. S. Hansen, Kurier, s. 192; Jensen, Erklarung, s. 134–36.
189. Ludemann til guvernør Asbury 3. maj 1949, kopi – SSF-arkiv –.
190. SSF-notat (usign.) vedrørende Ludemann-brevet 3. maj 1949, – SSF-arkiv –.
191. Internt SSF-referat 4. maj 1949 – SSF-arkiv –.
192. Brev fra militærregeringen til SSF 14. juni 1949 – SSF-arkiv –.
193. SSF-referat af ekspertmødet 16. juni – SSF-arkiv –.
194. Rerup s. 106–8.
195. Referat af 7. juli-mødet 1949 – SSF-arkiv –.
196. E. S. Hansen, Kurier, s. 228–38.
197. Rerup s. 109–118.
198. Rerup s. 117–18; E. S. Hansen, Kurier, s. 244–56.
199. Wortprotokoll 8. maj 1947, s. 8.
200. Wortprotokoll 24.–25. oktober 1949, s. 187.
201. Wortprotokoll 24. oktober 1949, s. 47–49.
202. Mannzer s. 260, 263.
203. Mannzer s. 260, 263.
204. Mannzer s. 260, 263.
205. Mannzer s. 266–67.
206. Asmus & Maletzke s. 170, s. 57–58; Mannzer s. 279.
207. Asmus & Maletzke s. 58.
208. Asmus & Maletzke s. 64.
209. Varain s. 220–22.
210. Flensburger Tageblatt 18. august 1950.
211. Varain s. 221.
212. Flensburger Tageblatt 5. og 8. august 1950.
213. Asmus & Maletzke s. 65.
214. Varain s. 21; Asmus & Maletzke s. 65.
215. Asmus & Maletzke s. 65; Gransevagten 1950 s. 267/68; Varain s. 222–25.

216. Wortprotokoll 5. september 1950, s. 18–27.
217. Wortprotokoll 6. september 1950, s. 48, 51–53.
218. »Die Zeit« 5. november 1950, citeret i Wortprotokoll 29.–31. januar 1951, s. 304.
219. E. S. Hansen, Kurier, s. 314–337; Edert s. 133; Tägil s. 26, 72, 90, 102, 124, 153; Kronika s. 228–30, 269–87.
220. Wortprotokoll 29.–31. januar 1951 s. 272: Oppositionspolitikerne Käber anførte betænkeligheder, bl.a. med hensyn til mulighederne for genansættelse af udrensede embedsmænd og henviste til regeringen Bartrams hidtidige praksis: »Die Regierung hat uns bereits vorgemacht, wie man es anzufangen hat, wenn man jemanden durchaus einstellen will. Das geschieht nach dem Rezept »Demokraten hinaus«, und das andere brauche ich ja nicht auszusprechen, das wissen Sie aus Ihrer Praxis ja selbst.« Han tilføjede ironiserende-sarkastisk, at forslaget om afnazificeringsloven manglede en paragraf, der måske burde lyde: »Schleswig-Holstein stellt fest, dass es in Deutschland nie einen Nationalsozialismus gegeben hat« samt endnu en paragraf: »Die von 1933 bis 1945 begangenen Untaten gegen Leben und Freiheit von Millionen Menschen sind eine böswillige Erfindung«. (samme s. 274–76). Gayk fremførte bl.a. sin kritik i landdagen, Wortprotokoll 12.3.1951, s. 133 citeret fra The New York Herald Tribune kommer fra Wortprotokoll 29.–31.1. 1951 s. 306–7.
221. Asmus & Maletzke s. 66–68.
222. Varain s. 223, jvf. bl.a. citeret fra Dr. Pagels dagbog 19. november 1950: »Bis fast zwei Uhr haben nun die Leute geredet über das Entnazifizierungsgesetz . . . Die Argumente der Opposition erschienen mir weit stichhaltiger als die der Regierungsparteien. Man kann mit Recht allmählich von einer Renazifizierung sprechen. Merkwürdig, wie selbstverständlich die alten Nazis auftreten und wie feige sie im Grunde sind, wenn man ihnen hart entgegentritt«.
223. Wortprotokoll 6. september 1950 s. 48.
224. Wortprotokoll 13. august 1951 s. 23, »Wir vermuten, und zwar mit Sorge, dass dieses Gesetz-entgegen der ursprünglichen Absicht, so möchten wir hoffen-doch zu einer Renazifizierung im grossen Umfang benutzt worden ist«.
225. Wortprotokoll 12. marts 1951 s. 168.
226. Varain s. 11; Asmus & Maletzke s. 69.
227. Schäffer s. 31.
228. Varain s. 223.
229. Varain s. 57–62; E. S. Hansen, Kurier, s. 272–290, 310–313.
230. Varain s. 220–227.
231. Wortprotokoll 25. juni 1951 s. 5–16.
232. Flensburger Tageblatt 27. juni 1957.
233. Südschleswigsche Heimatzeitung 18. oktober 1954; Flensburger Tageblatt 18. oktober 1954; Rerup s. 120/21.
234. Flensburger Tageblatt 30. juni 1973.
235. Rerup s. 120/21.
236. Asmus & Maletzke s. 69–71; Varain s. 227–30.
237. Bauernblatt/Landpost 12. februar 1972.
238. E. S. Hansen, Kurier, s. 385/86; Wortprotokoll 9. og 10. juli 1951 s. 11–19.
239. Citeret efter »Jyllandsposten« 16. marts 1952. Jfr. Grønsevagten 1952 s. 186–188.
240. Brev fra Lübke til Industri- og Handelskammeret i Flensborg 22. december 1952 – LAS Abt. 605 Nr. 928 –.
241. Varain s. 231–32.

242. Varain s. 232–38.
243. Varain s. 237.
244. Wortprotokoll 15. juli 1952 s. 16–17.
245. Wortprotokoll 15. juli 1952 s. 18–19, 22 og s. 25.
246. Wortprotokoll 15. juli 1952 s. 26.
247. Thyssen s. 447–50.
248. Neumann s. 4.
249. Wortprotokoll 6. maj 1953 s. 645.
250. Wortprotokoll 12. oktober 1950 s. 60–61.
251. Wortprotokoll 12. oktober 1950 s. 66–70.
252. Wortprotokoll 12. oktober 1950 s. 70–74.
253. F.eks. udtalte Dr. Gille som politisk ordfører for BHE: »Wenn es nicht zu einem wirklichen Ausgleich der Kriegslasten, selbstverständlich in tragbaren Rahmen und ohne dass die Wirtschaft dabei Schaden leidet, also zu einem wirklich echten Ausgleich der Lasten des Krieges kommt, dann ist die Gefahr nicht von der Hand zu weisen, dass Millionen enttäuschter und verbitterter Menschen sich von diesem Staat abkehren. Es kann schneller, als wir heute glauben, der Tag und die Stunde kommen, wo eine vernünftige, massvolle und für die gesamtdeutschen Belange dienliche Führung der Heimatvertriebenen und der anderen Geschädigtengruppen dann nicht mehr möglich wird« ... Wortprotokoll 18. december 1950 s. 25/26.
254. Wortprotokoll 6. maj 1952 s. 83.
255. Wortprotokoll 21. januar 1952 s. 50–52.
256. Wortprotokoll 21. januar 1952 s. 55–60.
257. Wortprotokoll 22. januar 1952 s. 95–194.
258. Thyssen s. 528–35.
259. Wortprotokoll 7. maj 1952 s. 243.
260. Wortprotokoll 15. august 1951, s. 276 (brugtes også af CDU, samme s. 286–87).
261. Wortprotokoll 15. august 1951 s. 283–84.
262. K. Becker: 15 Jahre ländliche Siedlung und Eingliederung (1965) s. 30.
263. Frede Nielsen, notat til Hedtoft, 29. april 1953 –Hedtofts arkiv –.
264. Schleswig-Holsteinische Landeszeitung 3. maj 1973 (jubilæumsartikel).
265. Flensborg Avis 18. maj 1973.
266. Thyssen s. 535.
267. Referat af Luther-kommission-mødet 11.–12. juni 1954 s. 7 – Abt. 605 Nr. 453 LAS –.
268. Notater i statskancelliet om kabinetsbeslutningerne 2. marts 1951 og 28. august 1951 – Abt. 605 Nr. 453 »Neugliederung« LAS –.
269. Lübke-notat til regering og forvaltning 30. november 1951 – Abt. 605 Nr. 453 LAS –.
270. Dr. Kracht-notat, 6. december 1952 – Abt. 506 Nr. 453 LAS –.
271. Kopi af Dr. Pagels brev til Dr. Luther 3. februar 1953 – Abt. 605 Nr. 453 LAS –.
272. Statskancelliets referat af mødet med repræsentanter for Lutherkommissionen 11.–12. juni 1954 i Kiel og Flensborg – Abt. 605 Nr. 453 LAS –.
273. Asmus & Maletzke s. 81.
274. Rerup s. 120/21; Grønsevagten 1952 s. 222–29, 1953 s. 95–97.
275. Der Nordschleswiger 25. januar 1952.
276. Jydske Tidende 25. januar 1952; Sønderjyden 24. januar 1952; Hejmdal 24. januar 1952.
277. Kopi af Dr. Pagels skrivelse 5. februar 1952 – K. O. Meyers privat-arkiv –.

278. Kopi af K. O. Meyers erklæring 18. februar 1952 – K. O. Meyers privatarkiv –.
279. Kopi af Dr. Pagels brev 4. juni 1952 – K. O. Meyers privatarkiv –; jfr. Grænsevagten 1952 s. 229–31.
280. Kopi af landsregeringens skrivelse 29. oktober 1952 – K. O. Meyers privatarkiv –.
281. Grænsevagten 1952 s. 205–07.
282. Kopi af landsforvaltningsrettens forligsforslag 15. maj 1953 – K. O. Meyers privatarkiv –; Grænsevagten 1953 s. 207, 209.
283. Kopi af K. O. Meyers brev til skoledirektør Bernhard Hansen 17. juli 1953 – K. O. Meyers privatarkiv –.
284. En kreds af naboer garanterede K. O. Meyers indtægt i fem år: – originalbrevet i K. O. Meyers privatarkiv – (nabovækker mødet 19. maj 1953; jfr. også Meyers klagebrev til SSF 24. september 1953 – sst –).
285. K. O. Meyer til SSF 24. september 1953 – K. O. Meyers privatarkiv –.
286. Kopi af kendelsen 27. januar 1954 – K. O. Meyers privatarkiv –; Grænsevagten 1953 s. 297/98, 1954 s. 75/76, 102–04.
287. Rerup s. 124–27; Grænsevagten 1952 s. 211–18.
288. Rerup s. 121.
289. Citeret efter Grænsevagten 1952 s. 150–52, gengivet Flensborg Avis 19. marts 1952.
290. Dr. Edert til Lübke 7. juni 1952 – Abt. 605 Nr. 928 LAS –.
291. Dr. Nöldekes indberetning 25. september 1952 – Abt. 605 Nr. 928 LAS –.
292. Grænseforeningens præsident Holger Andersen i brev til statsminister Erik Eriksen (med kopi til andre politikere) 20. april 1953 – Hedtofts arkiv –.
293. Grænsevagten 1953 s. 188.
294. Grænsevagten 1953 s. 188/89.
295. Beiträge z. hist. Statistik S-Hs s. 78.
296. Rerup s. 126.
297. Frede Nielsen, notat 11. november 1953 – Hedtofts arkiv –.
298. Rerup s. 127.
299. Asmus & Maletzke s. 77.
300. Grænsevagten 1950 s. 272–74, 1951 s. 272–77, 256, 257, 260.
301. Referat af Hedtofts samtaler i Bonn 12.–15. februar 1951, –Hedtofts arkiv –.
302. Referat af mødet 26. juni 1951 i København – Hedtofts arkiv –.
303. Grænsevagten s. 256, 257, 272–77, 1952 s. 50–52, 40–42, 63, 123; jfr. også Grænsevagten 1952 s. 86–88, 118–23, 183/84.
304. Referat af mødet 10. august 1952 – Hedtofts arkiv –.
305. Referat af mødet 22. november 1952 – Hedtofts arkiv –.
306. Udateret redegørelse af Frede Nielsen – Hedtofts arkiv –.
307. Grænsevagten 1953 s. 89–90, 126–29, 141–46, 149.
308. Citeret efter Grænsevagten 1953 s. 139–41.
309. Gayk til Hedtoft 18. marts 1953 – Hedtofts arkiv –.
310. Reiser til Hedtoft 14. april 1953 – Hedtofts arkiv –.
311. Gayk til Hedtoft 23. april 1953 – Hedtofts arkiv –.
312. Grænsevagten 1954, s. 52–54, 121, 166–68.
313. Reiser til Hedtoft 14. april 1954 – Hedtofts arkiv –.
314. Grænsevagten 1954, s. 199–201; Flensborg Avis 29. marts 1968 (: interview med Münchow).

KILDE- OG LITTERATURFORTEGNELSE

- Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv, Schleswig – LAS – Abteilung 605 Nr. 354–367: Dr. Mühlings Turnusberichte, 453, 620, 928.
- Utrykt manuskriptudkast til tale til 20-årsdagen for oprettelsen af CDU. Archiv der CDU-Landtagsfraktion, Kiel.
- Chefredaktør Karl Otto Meyers privatarkiv, Flensburg.
- Sydslesvigsk Forenings arkiv – Dansk Generalsekretariat –, Flensburg.
- Hans Hedtoft, Sydslesvig-papirer, Arbejderbevægelsens arkiv, København.
- Schleswig-Holsteinischer Landtag:, Wortprotokolle 1946 ff. Herausgegeben vom Schleswig-Holsteinischen Landtag, Sekretariat, Kiel.
- Sydslesvigsk Dagbog, udgivet af Grønseforeningen, under redaktion af Knud Kretzschmer, bd. 1 og 2, København 1947, 1948.
- Aktstykker vedrørende det sydslesvigske spørgsmaal (udgivet af udenrigsministeriet), bd. 1–3, København 1947, 1948, 1950.
- Adenauer, Konrad*, *Erinnerungen 1945–1953*, Stuttgart 1965.
- Asmus, Rudolf*, og *Maletzke, Erich*, *Das Haus an der Förde. 25 Jahre Schleswig-Holsteinischer Landtag 1947–1972* Hrsggb. vom Präsidenten des Schleswig-Holsteinischen Landtages. Kiel (1972).
- Baring, Arnulf*, *Außenpolitik in Adenauers Kanzlerdemokratie*. dtv WR 4065/66 (1971).
- Becker, K.*, *15 Jahre ländliche Siedlung und Eingliederung und 10 Jahre landwirtschaftliche Strukturverbesserung. Erfahrungen und Folgerungen*. (Schriftenreihe für ländliche Sozialfragen 45) 1965.
- Beiträge zur historischen Statistik Schleswig-Holsteins*. Hrsggb. vom Statistischen Landesamt Schleswig-Holstein. Kiel 1967.
- Binder, Gerhart*, *Deutschland seit 1945. Eine dokumentierte gesamtdeutsche Geschichte in der Zeit der Teilung*. Stuttgart-Degerloch 1969.
- Chronik der Goethe-Schule Flensburg*. Hrsggb. vom Chronik-Ausschuß der Goethe-Schule. Redigiert von Hans Christiansen u.a. Flensburg 1971.
- Crawley, Aidan*, *The Rise of Western Germany 1945–1972*. London 1973.
- Deuerlein, Ernst* *CDU/CSU 1945–1957. Beiträge zur Zeitgeschichte*. Köln 957.
- Deuerlein, Ernst*, *Postdam 1945. Ende und Anfang*. Köln 1970.
- Dorendorf, Anneliese*, *Der Zonenbeirat der britisch besetzten Zone. Ein Rückblick auf seine Tätigkeit*. Hrsggb. von G. Weisser. 1953.
- Edert, Eduard*, *Zum 65. Geburtstag von Dr. Ernst Kracht*. Schleswig-Holstein, Monatsschrift für Heimat und Volkstum, 1955 s. 133.
- Flensburg Bys Historie*, bd. 2: *Tiden efter 1720*. Udgivet af Grønseforeningen og Historisk Samfund for Sønderjylland. København 1955.
- Flensburg*, *Geschichte einer Grenzstadt*. Hrsggb. von der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte. Flensburg 1966.

- Die Flüchtlinge in Schleswig-Holstein.* Die Ergebnisse der Flüchtlingssondererhebung des Landessozialministers in Schleswig-Holstein. (Sonderheft F der Statistischen Monatshefte Schleswig-Holstein) Kiel 1950.
- Gimbel, J(ohn),* The American occupation of Germany. Stanford (Calif.) 1968.
- Grosser, Alfred,* Deutschlandbilanz. Geschichte Deutschlands seit 1945. München 1970.
- Hansen, Ernst-Siegfried,* Kurier der Heimat – Das Spiel um Schleswig zwischen Kapitulation und Programm Nord. Bielefeld 1955.
- 100 Jahre Kreise in Schleswig-Holstein.* Hrsggb. vom Schleswig-Holsteinischen Landkreistag. Neumünster 1967.
- Jensen, Hans,* Der Durchbruch der dänischen Bewegung. Schleswig-Holstein, Monatsschrift für Heimat und Volkstum, 1954 s. 297–299.
- Jensen, Hans,* Dänisch-britische Meinungsverschiedenheiten und Gegensätze in der Südschleswigfrage. Schleswig-Holstein, Monatsschrift für Heimat und Volkstum, 1955 s. 23–25.
- Jensen, Hans,* Die Bemühungen der SSV, als »politische Partei des Landes Schleswig-Holstein« anerkannt zu werden. Schleswig-Holstein, Monatsschrift für Heimat und Volkstum, 1955 s. 75–77.
- Jensen, Hans* Die Bestätigung des SSW (»Südschleswigscher Wählerverband«). Die Londoner Konferenz vom Oktober 1948. Schleswig-Holstein, Monatsschrift für Heimat und Volkstum, 1955 s. 103–104.
- Jensen, Hans,* Die Kieler Erklärung. Schleswig-Holstein, Monatsschrift für Heimat und Volkstum, 1955 s. 134–136.
- Jürgensen, Kurt,* Die Gründung des Landes Schleswig-Holstein nach dem Zweiten Weltkrieg. Der Aufbau der demokratischen Ordnung in Schleswig-Holstein unter dem ersten Ministerpräsidenten Theodor Steltzer 1945–1947. Geschichte Schleswig-Holsteins bd. 8, Beiheft. Neumünster 1969.
- Kopper, Gerd K.,* Zeitungsideologie und Zeitungsgewerbe in der Region. Eine Fallstudie zu den politischen Voraussetzungen und Strukturbedingungen der Konzentration in Schleswig-Holstein 1945–1970. Düsseldorf 1972.
- Kronika, Jacob,* Manden i Flensborg. Et forsøg på at tegne en portrætskitse af redaktør Ernst Christiansen: Flensborg Avis 1869 1. Oktober 1969. Sydslesvigske år og dage. Red. af Poul Kürstein. Flensborg 1969.
- Mannzer, Karl,* Die Landessatzung für Schleswig-Holstein. Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart, Neue Folge bd. VI. Tübingen 1957 s. 251 ff.
- Neumann, Franz,* Der Block der Heimatvertriebenen und Entrechteten 1950 bis 1960. Ein Beitrag zur Struktur und Geschichte einer politischen Interessenpartei. Marburger Abhandlungen zur politischen Wissenschaft. Hain 1968.
- Nonnenbroich, Karl-Friedrich,* Die dänische Minderheit in Schleswig-Holstein nach 1945. Unter besonderer Berücksichtigung des Südschleswigschen Wählerverbandes. phil. Diss. Kiel 1972.
- Pedersen, Anders Arup,* En økologisk analyse af SSV's styrke ved landdagsvalgene i 1947, 1958, 1962 og 1967. Duplikeret afhandling, Institut for Statskundskab, Århus universitet, 1973.
- Pirker, Theo,* Die SPD nach Hitler. Die Geschichte der sozialdemokratischen Partei Deutschlands 1945–1964. München 1965.
- Raloff, Karl,* Et bevæget liv. Fra kejserriget og Weimar-republik over emigrantår til et nyt Tyskland. København 1969.
- Rerup, Lorenz,* Grænsen. Fra grænsekamp til sameksistens. Albertslund 1969.
- Ritzel, Heinrich G.,* Kurt Schumacher in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. rowohlts monographien 184, Reinbek bei Hamburg 1972.

- Der Romanführer*, Hrsggb. von Johannes Beer. Der Inhalt der deutschen Romane und Novellen der Gegenwart. Teil 3 bd. V. Stuttgart 1954.
- Rudzio, Wolfgang*, Die Neuordnung des Kommunalwesens in der Britischen Zone. Zur Demokratisierung und Dezentralisierung der politischen Struktur: eine britische Reform und ihr Ausgang. Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte, bd. 17. Stuttgart 1968.
- Salomon, Ernst v.*, Der Fragebogen. Hamburg 1951.
- Schäffer, Fritz*, Der Finanzausgleich unter den Ländern. Wirtschafts-Almanach der Frankfurter Rundschau 1951 (Frankfurt/M) s. 31 ff.
- Schedler, Horst*, Das dänische Minderheitenproblem in Südschleswig von 1945–1949. jur. Diss. Würzburg 1959 (mask. skr.).
- Schleswig-Holstein*. Ein geographisch-landeskundlicher Exkursionsführer. Hrsggb. von H. Schlenger, K. Pfaffen, R. Stewig. Kiel 1969.
- Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon*. Hrsggb. im Auftrag der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte von Olaf Klose und Eva Rudolph. bd. 1–3. Neumünster 1970–74.
- Schröder, Ernst*, 20 Jahre Schleswig-Holsteiner-Bund. Der Schleswig-Holsteiner 1939 s. 126/27.
- Stammen, Theo*, (Hrsgb), Einigkeit und Recht und Freiheit. Westdeutsche Innenpolitik 1945–1955. dtv 286 München 1965.
- Steltzer, Theodor*, Von deutscher Politik. Dokumente, Aufsätze, Vorträge. Frankfurt (Main) 1949.
- Steltzer, Theodor*, Sechzig Jahre Zeitgenosse. München 1966.
- Stolper, Gustav, Häuser, Karl, Borchardt, Knut*, Deutsche Wirtschaft seit 1870. Tübingen 1966.
- Sydslesvig i Dag*, Den store Sydslesvig-Haandbog 1945–55 under redaktion af lektor G. K. Brøndsted. København 1955/56.
- Sydslesvig i Tekst og Tal*. En håndbog redigeret af Johs. Hoffmeyer og Bent A. Koch. København (1955).
- Tägil, Sven*, Deutschland und die deutsche Minderheit in Nordschleswig. Lund Studies in International History. Stockholm 1970.
- Thyssen, Thyge*, Bauer und Standesvertretung. Werden und Wirken des Bauertums in Schleswig-Holstein seit der Agrarreform. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins bd. 37. Neumünster 1958.
- Treue, Wilhelm*, Die Demontagepolitik der Westmächte nach dem Zweiten Weltkrieg. Unter besonderer Berücksichtigung ihrer Wirkung auf die Wirtschaft Niedersachsens. Göttingen 1967.
- Varain, Heinz Josef*, Parteien und Verbände. Eine Studie über ihren Aufbau, ihre Verflechtung und ihr Wirken in Schleswig-Holstein 1945–1958. Köln und Opladen 1964.
- Vogelsang, Thilo*, Das geteilte Deutschland. dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts bd. 11. München 1966.
- Aviser og Tidsskrifter:*
British Zone Review, Das Parlament, Die Zeit, Kieler Nachrichten, Schleswig-Holsteinische Landeszeitung, Schleswig-Holsteinische Volkszeitung, Flensburger Tageblatt, Flensborg Avis, Südschleswigsche Heimatzeitung, Der Nordschleswiger, Hejmdal, Jydske Tidende, Jyllandsposten, Nationaltidende.
Grænsevagten 1946 ff.

REGISTER

- Adenauer, Konrad, 81, 90, 125, 127/
28, 130, 131, 133, 134, 150, 166,
176
- Adler, Heinz, 173
- Administration 14, 15/16, 24, 25/26,
27–29, 48, 52, 57, 66, 68, 73, 86,
93, 122/23
- Adskillelse mellem Slesvig og Holsten
48, 50, 52, 54/55, 55/56, 58, 66,
67, 75, 100, 101/02, 103, 106, 184
- Afnazificeringen 17–20, 24, 27, 93,
118, 122, 123, 124/25, 138, 170–
174, 187
- Andersen, Alsing, 62
- Andersen, Dr. Hermann, 120
- Andresen, Thomas, 54, 55
- Antwerpen 37
- Arbejdsløshed 84–86, 138, 164
- Arbeitsgemeinschaft deutsches
Schleswig 145
- Asbach, Hans-Adolf, 98, 120, 133,
168/69
- Asbury, William, 104–109, 112/13
- Baden-Württemberg 143
- Bahnsen, Berthold, 139, 140, 146,
169, 174
- Bartram, Dr. Walter, 90, 120, 121–
125, 127, 130/31, 132, 133, 142,
144, 153, 187
- Bayern 84, 95, 126
- Befolkningstal i Slesvig-Holsten 14,
84, 86, 181
- Berlin 58
- Besættelsen, Besættelsesmagter 11, 13,
18, 21, 25, 27, 32, 33, 45, 49, 75,
78–81, 87, 88, 91, 96, 120/21, 137,
155, amerikansk 11, 13, 18, 20, 62,
78, 80, britisk 12, 13, 14, 16, 18,
21–25, 25–27, 33, 41, 42, 46, 78,
79/80, fransk 11/12, 78, sovjetisk
11, 32, 33, 79
- Beyreis, Max, 154
- Bielefeld 60
- Bonn-København-erklæringerne, 29.
marts 1955, 149–51, 165–68, 147
- Braun, Otto, 32
- Bremen 85, 143, 144
- Briternes holdning til den danske be-
vægelse 51, 52, 58/59, 72
- de Brouckère, Louis, 36, 37
- Buhl, Vilhelm, 67
- Bund der Heimatvertriebenen und
Entrechteten (BHE) 12, 18, 85–
100, 118–120, 121/22, 124, 125,
127, 128, 131, 132/33, 135, 138,
140, 142, 152, 165, 168/69, 174
- Bund der Vertriebenen – Vereinigte
Landsmannschaften und Landes-
verbände 88
- Byrdefordelingen 82, 92, 94, 99, 122,
123, 128/29, 138–140, 188
- Bøgh-Andersen, Niels, 12, 147
- Bøghholm, Karl, 150
- Centralisme 29/30
- Champion de Crespigny, Hugh V.,
15, 54, 76/77, 82
- Christensen, L(orens) P(eter), 46
- Christiansen, Ernst, 123
- Christiansen, W(ilhelm) L., 157, 160,
162, 163

- Christlich Demokratische Union
 (CDU) 12, 16, 17, 29, 38–40, 42,
 43, 44, 46, 53, 54, 56, 57, 66, 74,
 81, 82, 88, 89, 90, 91, 114, 115/16,
 117, 121, 123, 124, 127, 130/31,
 132–137, 141, 152, 164, 165, 174
- Christlich Soziale Union (CSU) 88
- Clausen, Hermann, 65, 66/67, 68,
 108, 112, 113, 152, 159/60
- Comisco (The Committee of The In-
 ternational Socialist Conference)
 34–37
- Crawley, Aidan, 79
- Damm, Walther, 139, 140
- Danmark 37, 48, 49, 50, 51, 58, 60,
 61, 63, 67, 68, 71, 75, 122, 145,
 166
- Danmarks Sydslesvig politik 51/52,
 54, 55, 59, 63, 66, 72, 100, 103,
 104/05, 122, 150/51, 152, 166–68
- Dansk bevægelse i Sydslesvig 24, 29,
 38, 39, 45, 46/47, 47–59, 63, 66,
 68, 70, 72, 73, 74, 75, 100, 102–
 114, 145, 157
- Det danske mindretal 49/50, 51, 70,
 73, 113, 114, 117, 142, 144, 150,
 163, 166, 167
- Det danske Socialdemokrati 37, 60,
 61, 62, 63, 65–73, 77, 113, 153–
 164
- Danskorienterede socialdemokrater i
 Flensborg 60–73, 77, 114, 129,
 152, 153–164
- Decentralisering 15, 16, 27–30, 31,
 78, 101
- Demokrati, demokratisk samfunds-
 form 11, 13, 15, 16, 19, 23, 24, 25,
 27, 28, 33, 35, 41, 43, 45, 49, 51,
 53, 59, 68, 70, 81, 92/93, 105, 110,
 111, 112, 122, 132, 147, 171–173
- Demontage 21–23, 24, 77, 83, 89
- Deutsche Demokratische Republik
 (DDR) 161, 173
- Deutsche Kulturgemeinschaft Flens-
 burg 62
- Deutsche Partei (DP) 129, 130, 135/
 36, 151
- Deutsche Reichspartei (DRP) 17
- Deutsche Sammlung 136
- Deutscher Wahlblock 118–120, 121,
 127, 135
- Deutsches Büro für Friedensfragen
 79/80
- Diekmann, Bruno, 74, 91, 108, 109,
 110, 112/13, 119, 120, 129, 137,
 141, 146, 152
- Drews, Friedrich, 60, 69
- Edert, Dr. Eduard, 55, 150
- Egernførde 14
- Egnsudviklingspolitik 134, 142/43
- Ejdersted 60
- Ejdersted Amt 14
- Embedsmandsstanden 28/29, 93, 122,
 123, 124
- Emcke, Dr., 39
- Erhard, Professor Ludwig, 80
- Eriksen, Erik, 161
- De Samvirkende Fagforbund 162
- Fischer, Heinrich, 71
- Flensborg 44/45, 48, 50, 51, 53, 57,
 60–73, 74, 77, 102, 108, 113, 114,
 128, 134, 142, 145, 153–164, 169
- Flensborg Amt 14, 143
- Flensborg Avis 40, 43/44, 46/47, 123,
 160
- Flensburger Nachrichten 43, 44
- Flensburger Nachrichtenblatt der
 Militärregierung 44
- Flensburger Tageblatt 45, 53, 58, 62,
 104, 108, 119, 131, 160
- Flygtninge (se også BHE) 12, 13/14,
 24, 48, 49, 50, 51, 55, 56, 62, 66/
 67, 68, 72, 73, 74, 83, 84–100, 100/
 01, 102/03, 121/22, 123, 125, 128/
 29, 137–143, 154, 161, 164/65, 168
 /69, 181

- Folkeafstemning 52, 56, 57/58, 61, 65/66, 67, 68, 154/55
- Forbundsdaysvalg 1949: 81, 88, 113, 117; 1953: 90, 96, 136, 151/52; 1957: 96, 168
- Forbundsregering 81, 95, 125/26, 127 /28, 130/31, 132/33, 134, 142, 144, 149, 166/67, 176/77
- Forfatning 16, 53, 81, 84, 102, 105, 107, 109, 111, 112, 115–117, 123/24, 149
- Forsyningssituationen 21, 24, 25, 26, 41/42, 51, 56, 59, 63, 70, 74, 77, 78, 80, 82, 83
- Der Fragebogen, selvbiografisk roman af Ernst von Salomon, 19/20
- Frankfurter Dokumente (1. VIII. 48) 81
- Frankfurter Allgemeine Zeitung 171
- Frankfurter Rundschau 170–174
- Freie Demokratische Partei (FDP) 17, 66, 89, 135, 152, 165, 169, 174
- Fællesmarkedet 174/75
- Gayk, Andreas, 23, 54, 61, 63, 67, 71, 73, 77, 112, 113, 123, 125, 156, 157, 159, 160/61
- Gensidighedsproblemet 104, 105, 107–109, 110, 111, 112, 114, 122, 146, 150, 166/67
- Gewerkschaftliche Monatshefte 95
- Gille, Dr. Alfred, 90/91, 122, 125, 128, 140, 173, 188
- Glüsing, Hermann, 135
- Gollancz, Victor, 78/79
- Green, major, 24
- Grenzfriedensverein, Grenzfriedenshefte 132
- Grumbach, Salomon, 34
- Grønseforeningen 151
- Grønseflytning 24, 52, 56, 58, 59, 100, 151, 154/55
- Grønsepolitisk aktivitet (slesvig-holstensk) 24/25, 55, 76/77, 100–114, 132, 142, 144, 146–152
- Hallstein, Dr. Walther, 149/50
- Hamborg 41, 44, 85, 96, 98, 126, 143, 144, 162
- Hannover 32, 33, 64
- Hansen, Bernhard, 148
- Hansen, Cornelius, 108/09
- Hansen, Ernst Siegfried, 114
- Hansen, H. C., 37, 71, 72, 73, 166
- Hansen, Jens, 55
- Hansen, Richard, 157
- Hartz, Detlev, 140
- v. Hassel, Kai-Uwe, 13, 41, 130, 164–175, 165
- de Havilland 108
- Hedtoft, Hans, 38, 62, 66, 67/68, 113, 114, 153, 154/55, 155/56, 157, 159, 160, 161
- Heine, Fritz, 62
- Hellwig, Hugo, 60, 69
- Lord Henderson, William Watson, 101/02
- Henlein, Konrad, 88
- Henssler, Fritz, 34
- Hessen 84
- Heuss, Theodor 129
- Heyde, Werner, professor dr. med., 169–174
- Hitler, Adolf, 11, 22, 65, 76, 121, 132
- Hoevermann, Otto, 14
- Hoover, Clark, 79
- Huhle, Robert, 157
- Husum 64
- Husum Amt 14
- Hvass, Frants, 152
- Identitet. Tyskernes identitet i 1945: 11, 12, 55, 61/62, 75, 120; Slesvig-Holstens identitet: 16, 55, 59, 126, 143; Flygtningenes identitet: 85, 87
- Isbary, Gerhard, 74

- Jensen, Ejler, 162
 Jensen, Peter, fra Oksager i Angel, 39, 40, 41, 83, 114, 130
 Johannsen, Svend, 104
 Jordreform 57, 81–83, 94, 115, 123, 136, 141–143, 174
 Jürgensen, Wilhelm, (Asmus von der Heide) 129/30
- Käber, Wilhelm, 29, 123, 124/25, 173/74, 187
 Karlsruhe, forfatningsdomstolen, 149, 152
 Kather, Linus, 98
 Katz, Rudolf, 71, 72, 156
 v. Kessel, Friedrich, 97
 Kiel 15, 22, 30, 39, 44, 53, 56, 60, 63, 64, 66, 67, 70, 103, 104/05, 106, 110, 138, 144, 145, 152, 154, 155, 166/67
 Kiel-erklæringen, 26. september 1949, 12, 40, 77, 104–114, 117, 122, 132, 153, 155, 163, 166
 Kieler Kurier 44, 45
 Kieler Nachrichten 117, 128, 130
 Klinker, Hans Jürgen, 116
 Knapp, Dr., 146
 den Kolde Krig 11, 18, 59, 79, 80, 87, 103
 Kollektivskyld 35
 Kommunalt selvstyre 28/29
 Kommunalvalg 101; 1946: 65, 66, 69, 70; 1948: 102; 1951: 96, 118/19, 122, 127/28, 153; 1955: 59
 Kommunistische Partei Deutschlands (KPD) 17, 31, 32, 35, 44, 46, 66
 Korea-krigen 30
 Kracht, Dr. jur. Dr. rer. pol. Ernst, 74, 123, 144/45, 145/46
 Kraft, Ole Bjørn, 150/51, 161
 Kraft, Waldemar, 89/90, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 118, 120, 123, 125, 133
 Kredsvalg 1946: 17, 50, 66; 1948: 102/03, 113; 1951: 96; 1955: 96; 1959: 96
- Krigsforbryderprocesser 17/18, 170–172
 Kristelige demokrater se Christlich Demokratische Union
 Kukil, Max, 155, 156
 Kuklinski, Wilhelm, 16, 33, 61, 67, 68, 70/71, 72, 73
 København 57, 60, 63, 66, 69, 104, 106, 110, 154, 156, 157, 166/67
 det Københavnske notat af 27. oktober 1949 114
- Landbefolkningen 19, 40–43, 85, 94
 Landbrugsorganisationer 40–43, 81, 83, 132/33, 136/37
 Landdag – se også provinsiallanddag 23, 54, 65, 82, 91, 111, 115, 117, 135/36, 139, 152, 166, 169, 174/75, 178–180
 Landdagsvalg 1947: 17, 50, 57, 59, 72, 74, 91; 1950: 12, 90, 95, 96, 117/18, 135, 137, 149; 1954: 96, 152, 164, 165; 1958: 96, 169; 1962: 174
 Landesstelle für Heimatdienst 76/77
 slesvig-holstensk Landsregering 54, 55, 56, 57, 63, 67, 75, 78, 81, 83, 101, 102, 103, 105, 107, 108–114, 116/17, 130, 144/45, 146, 147/48, 166/67, 171/72
 Lauritzen, Dr. Lauritz, 108, 122
 London-konferencen – 23. febr. til 6. marts og 20. apr. til 3. juni 1948 – 80/81; – 18. til 23. okt. 1948: 101–104, 108
 Lorenzen, Dr. Christian, 145
 tyske Loyalitetskrav 114, 147/48, 150, 152
 Lübeck 44, 91, 138
 Lübke, Friedrich Wilhelm, 12, 13, 29, 39, 40, 41, 82, 83, 90, 114, 122, 124, 130/31, 132–152, 153, 155, 164, 165, 175
 Lübke, Heinrich, 133

- Lüdemann, Hermann, 17, 29, 56, 63, 71, 72, 73, 75/76, 77, 81, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108/09, 111/12, 129, 137, 141, 143, 146
- Lüneburg 76, 149
- Lukaschek, Hans, 95
- Lunding, Hans M., 102/03, 105, 106, 107, 108
- Luther, Dr. Hans, 127, 143–146
- dansk løsrivelsesbevægelse i Sydslesvig se separatisme
- v. Mangoldt, Hermann, Professor Dr. jur., 115
- Marshall, George C., Marshall-hjælpen 21/22, 79, 80
- McIntosh 108
- Meinicke-Pusch, Dr. Max. 122
- Meyer, Karl Otto, 40, 146–149
- Militærregeringen 16, 24, 30, 45, 48, 50, 51, 52, 57, 58, 74, 81, 83, 105, 107, 108–110
- konstruktiv Mistillidsvotum 116/17, 124, 132/33
- Mommsen, Frederik, 157
- Montgomery, Bernhard Law, 48
- München-konferencen – 6.–9. juni 1947 – 79
- Münchow, Samuel, 60, 66, 67, 115, 137, 161, 169, 173
- Müthling, Dr. Hans, 24, 25, 122
- Muuss, Pastor Dr. Rudolf, 55
- Møller, J(acob) C. 66
- Nationalisering, Socialisering, 81, 82, 94, 99
- Nationalisme 13, 32, 38, 39, 46, 48/49, 50, 53/54, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 67, 68, 74/75, 75/76, 99/100, 107, 109, 110, 121, 132, 134, 151, 153, 162, 164, 165, 168
- Nationalsocialisme 28, 30/31, 33, 34, 38, 41, 43, 46, 48, 49, 50, 65, 67, 79, 80, 85, 89, 93, 120, 122, 124/25, 138/39, 168
- opgør med nazistisk fortid 13, 20, 60, 99, 168, 169–174, 187
- Nato 13, 166/67
- Neue Hamburger Presse, Wochenschrift der Militärregierung für Groß-Hamburg und Schleswig-Holstein 44
- Neuengamme 65
- Neumünster 33, 44, 138
- Niedersachsen 84, 95, 126, 143
- Nielsen, Frede, 38, 66, 68 – 71, 72, 152, 155, 156, 157, 163
- Nielsen, Jens Peter, 66
- Nonnenbroich, Karl-Friedrich, 75
- Nordelbingen 49, 116, 143–146, 184
- Der Nordschleswiger 147
- Nordslesvig 70, 72, 104, 107, 108, 114, 123, 145
- Nordrhein-Westfalen 16/17, 52, 85, 96, 126
- Nordtyskland (jfr.: Nordelbingen) 116, 143–146, 184
- Nöldeke, Dr., tysk ambassadør i København, 150/51
- Nürnberg (international militærdomstol) 17, 36, 71
- Oberländer, Theodor, 97, 99
- Ohnesorge, Dr. Lena, 169
- Oktobernote – 19. okt. 1946 – 52, 100–103
- Ollenhauer, Erich, 31, 32, 34, 36, 62, 71, 156, 159
- Oversø 130
- Pagel, Dr. Dr. Paul, 29, 118/19, 120, 124, 130, 131, 144/45, 147
- v. Papen, Franz, 76
- Paris 166
- Parlamentarischer Rat – 1. sept. 1948 – 81, 112
- Partidannelsen efter krigen 53
- BHE 89, 91/92; CDU 38–40, 53; SED 32; SPD 32–33, 53, 64; SPF 60/61, 64, 65; SSF/SSV 50, 52, 57

- Pauls, Dr. Volquart, 55
 Pengereformen – 20. juni 1948 – 46,
 47, 59, 80, 84
 britisk Personalepolitik 27/28
 Phillips, Morgan, 36
 Pløn 44, 48, 51
 Politi 28, 29/30
 Politiken 105
 Potsdam beslutninger af 2. august
 1945 16, 17, 21, 27, 43, 81/82, 92
 Presse, pressepolitik 43–47, 53, 170,
 172/73
 Preussen 12, 16/17, 31, 60, 76, 99
 Programm Nord 142/43, 151, 161
 rådgivende Provisiallanddag 15/16,
 53
 Quebec-konferencen – 11.–24. august
 1943 og 10.–16. september 1944 –
 13
- Raloff, Karl, 62/63
 Rasmussen, Gustav, 101, 104
 Regional Food Office 41
 Reiser, Nicolai, 60, 64, 66, 67, 69,
 154, 155, 156, 157, 158/59, 160–
 163
 Rendsborg 15, 44, 89, 91
 Rendsborg Amt 14
 politisk Restauration 122/23, 124/25,
 138, 187
 Reuter, Georg, 162
 Grev Reventlow, Eduard V., 107
 Rheinischer Merkur 170, 173
 Rhinlandet 52
 Ritzel, Heinrich G., 36
 Robertson, Sir Brian Hubert, 106
 Robson, Professor William A. 28
 Ruhrområdet 52
- Saar 45, 90, 166; fransk politik 11/12
 v. Salomon, Ernst, 19/20
 Sammenbruddet i 1945 11, 13, 21,
 43, 47, 48, 49, 61, 74, 75, 145, 171
 Sawade se Heyde, Werner
 Schaefer, Dr. C. A., 145, 146
- Schäffer, Dr. Fritz, 125–127, 133,
 164
 Schenck, Dr. Richard, 55, 61, 76,
 105, 107, 108, 109, 110, 112/13,
 129
 Schlange-Schöningen, Hans, 39
 Schlegelberger, Professor Dr. jur.
 Franz, 171, 173
 Schlesien 76
 Schleswig-Holsteiner-Bund (1919) 55
 Schleswig-Holsteinische Gemein-
 schaft 129, 136, 140
 Schleswig-Holsteinische Tages-Post
 151
 Schleswig-Holsteinische Union 135
 Schleswig-Holsteinische Volkszeitung
 159
 Schleswig-Holsteinische Wählerver-
 einigung 129
 Schleswig-Holstein(isch)er Block 129/
 30, 152
 Schleswig-Holsteinischer Heimatbund
 (SHHB) 55/56
 Schmidt, Dr. Hanno, 45, 53, 62
 Schriewer, Dr. Franz, 62
 Schröder, Dr. Gerhard, 166
 Schröter, Carl, 39, 53, 54, 117, 121,
 127/28, 130, 131, 134
 Schumacher, Dr. Kurt, 30–38, 61,
 62/63, 64, 67, 70, 71, 73, 153/54,
 159
 Selvbestemmelsesret 64, 71, 103, 106,
 147, 150, 154, 159, 163
 Separatisme 38, 45, 47/48, 49, 53,
 54, 56, 58, 60/61, 62, 63, 73, 74,
 75, 101, 102, 105, 150
 Severing, Carl, 32, 60
 Sieh, Claus, 41, 133, 136/37, 142,
 151
 Dansk Skoleforening 148/49
 Skoler, skolelovgivning
 danske 51, 52, 57, 62, 81, 103, 108,
 112, 115, 117, 123, 145; tyske 57,
 94/95, 167/68
 Skovlund 146–149

- Slesvig 49, 56, 68
 Slesvig By 51, 55, 60, 61, 64, 65, 66, 68, 74, 158
 Slesvig Amt 14
 Slesvig-Holsten
   levedygtighed 12, 56, 59, 116, 125–127, 132, 142, 143–146, 164, 168, 175
   udvikling til delstat 16, 49, 52, 53, 54, 132, 143–146, 168, 174, 175;
   landsstatut 115–117
 Slesvigsk Forening 50, 59
 Slesvigs selvstyre (jfr. adskillelse) 48, 52, 69, 75, 101, 102
 Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) 12, 16, 17, 29–38, 42–43, 44, 46, 48, 53, 56/57, 60–73, 74–78, 81–83, 89, 91, 93, 112, 114, 117, 118, 124, 127, 130, 133, 135, 140, 141, 151, 152, 153–164, 165, 166, 168, 169, 174
 Sozialdemokratische Partei Flensburg (SPF) se: danskorienterede socialdemokrater i Flensburg 153–164
 Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED) 32
 Spærreklausulen 149, 152, 167/68
 Stauning-Wels-aftalen (1923) 61, 62, 63, 65, 70, 156, 157
 Steckel, Adolph, 39
 Steel, Christopher, 104/05
 Steffen, Jochen 170
 Steinfeldt, Heinrich, 162
 Steltzer, Theodor, 14/15, 15, 16, 17, 18, 23, 25–27, 39, 53, 54, 75, 119
 Stolper, Gustav, 11
 Stresemann, Gustav, 39, 121
 Struve, Detlev, 29, 39, 40, 42, 130, 131, 134, 135
 Suchan, Dr., 122
 Südschleswigsche Heimatzeitung 47, 50, 58, 73, 101, 160
 Svenningsen, Nils Thomas, 150/51
 Sverige 62
 Sydslesvig 12, 45, 48–59, 60–73, 74, 100–114, 142, 154/55, 157/58, 166/67, 184
 danske Sydslesvigere 12, 13, 49–59, 105–114, 147, 151/52, 157/58, 163, 165–168
 Sydslesvigsk Forening (SSF) 17, 50, 56 57/58, 59, 67, 71/72, 74, 102, 103, 104, 107, 110–113, 148/49
 Sydslesvigsk Vælgerforening (SSV) 40, 50, 58, 59, 75, 101, 113, 115, 127, 135, 140, 149, 152, 153, 157, 160, 161, 163, 164, 166/67, 169, 174
 Sydtirol (Bolzano) 101, 102, 103
 Sydtønder Amt 14, 56, 143
 Sønderjysk Arbejderforening 161/62, 163, 164
 Teheran-Konferencen – 28. nov. – 1. dec. 1943 – 13, 92
 Thygesen, Frants, 106, 108, 113
 Tiedje, Johannes, 40
 Treue, Wilhelm, 21/22
 Truman, Harry S., 80
 Forbundsrepublik Tyskland (BRD) 12, 13, 16, 22, 30, 31, 37, 43, 46, 53, 59, 68, 78–81, 87, 95/96, 125–127, 143, 166; økonomisk opsving 12, 84/85, 98, 168, 174; demokrati 13, 81
 Udstykning af landbrugsjord 141–143, 151
 Ulbricht, Walter, 32
 Valg 171 se: forbundsdagsvalg, kommunalvalg, kredsvalg eller landdagsvalg
 Valgloven af oktober 1951 149
 Valutareformen se: pengereformen
 Varulvebevægelsen 26
 Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA) 123
 Vereinigte Ostdeutsche Landsmannschaften 87

Wahlgemeinschaft Deutsches Flensburg 153

Wenger, Paul, 173

Witiko-Bund 88

Wittenburg, Otto 120, 133

Yalta-konferenzen – 4.–11. febr.
1945– – 13, 92

Die Zeit 25/26, 122

Zentralverband der Vertriebenen
Deutschen 87

Zonenrandförderungsgebiet 142

Zürich 34, 36